Secretele de familie

CUM SE MOŞTENESC TRAUMELE

SERGE TISSERON

Traducere din limba franceză de
Cristina Rusu

philobia

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României TISSERON, SERGE
Secretele de familie: cum se moştenesc traumele / Serge Tisseron;
trad.: Cristina Rusu; red.: Liviu Dascălu. — Bucureşti: Philobia, 2014 Bibliogr.
ISBN 978–606–8560–02–1
I. Rusu, Cristina (trad.)
159.97 616–001

LES SECRETS DE FAMILLE
SERGE TISSERON
Copyright © Presses Universitaires de France, Les secrets de famille
SECRETELE DE FAMILIE CUM SE MOŞTENESC TRAUMELE
SERGE TISSERON
Credit foto copertă: © Kydriashka Dreamstime.com

ISBN 978–606–8560–02–1

© 2014-Editura PHILOBIA
internet: www.philobia.com e-mail: contactphilobia.com

Editor: **Bianca Biagini**
Traducere: Cristina Rusu
Redactare: Liviu Dascălu
DTP: Petronella Andrei
Corectură: Dorina Oprea
Copertă: Cătălin Furtună

INTRODUCERE

„Lucrurile despre care nu poţi vorbi sunt tocmai acelea de care nu poţi să te vindeci; o rană nevindecată se transmite din generaţie în generaţie…”
(Bruno Bettelheim, citat de Claudine Vegh)

Fără posibilitatea de a păstra un secret, nu există stimă de sine, libertate şi poate nici iubire. Fiecare are dreptul la intimitate, atât în aspectele ei fizice, cât şi psihice – de altfel, ele sunt deseori greu de separat, întrucât regulile pudorii nu le diferenţiază. Însă în acelaşi timp este cu neputinţă să ignori faptul că atunci când secretul nu mai e păstrat pentru a te apăra, ci din teama de a-l evoca, totul îşi schimbă sensul. Şi nu numai pentru acela care, prin prisma secretului, este împărţit între dorinţa şi angoasa de a vorbi. Chiar şi apropiaţii lui sunt afectaţi şi, în special, copiii săi. Iată regula de la care trebuie să pornim şi asupra căreia ne vom întoarce fără încetare: când un părinte încearcă să ascundă un eveniment dureros, care-l frământă – fie că l-a trăit el însuşi, fie că şi-a imaginat că strămoşii săi l-au trăit – cel mic îl intuieşte întotdeauna. Copilul nu caută niciodată să afle ce i se ascunde, când nimeni nu ascunde nimic faţă de el.

Dar oare mai este important în ziua de azi să îndemni la dezvăluirea secretelor de familie? De la începutul anilor 2000, a ajuns să fie la modă să vorbeşti despre ele, în loc să le ţii ascunse. Vedete sau necunoscuţi, peste tot vezi oameni însufleţiţi de dorinţa de a-şi dezvălui viaţa, mulţi dintre ei visând ca povestea lor să devină un bestseller. Tăcerea care atâta vreme ascundea secretele de familie pare că a lăsat locul contrariului: o ostentaţie care frizează exhibiţionismul.

Pentru mine, care mă ocup de la începutul anilor ’80[1] de secretele de familie şi de consecinţele lor, această evoluţie a lucrurilor are un aspect pozitiv şi unul ambiguu. Întrebările puse de copii primesc deseori răspunsuri greşite, chiar şi în prezent. Cum să evităm ca evocarea unui secret să facă mai mult rău decât bine? Cum să protejăm copiii de urmările nefaste ale tăcerii, evitând în acelaşi timp să-i sufocăm cu propriile noastre suferinţe sau cu cele ale generaţiilor precedente? Aceste probleme ne privesc pe toţi: secrete de alcov, secrete referitoare la origini, secrete de filiaţie sau de paternitate, secrete despre moarte, suicid ori boală, sau chiar secrete despre acte criminale – faimoasele „schelete din dulap” Cum să facem să vorbim despre ele? Ca să aflăm asta, trebuie mai întâi să înţelegem cum funcţionează. Pe de altă parte, vom vedea, ceea ce nu e spus prin cuvinte se exprimă întotdeauna altfel – prin gesturi, atitudini, mimică…

Fiinţa umană se foloseşte în cele din urmă de propriul corp pentru a-şi construi o reprezentare a ceea ce trăieşte şi tocmai de aceea corpul reprezintă spaţiul privilegiat al punerii în scenă a indicibilului. În plus, cel care are un secret le interzice celor din jur să spună anumite cuvinte care l-ar face să bănuiască existenţa acestuia. Nu vorbeşti de funie în casa spânzuratului, nici despre crimă în casa fiului unui criminal. Odată pronunţate, cuvintele interzise provoacă drame. Un părinte de obicei vesel se întristează, plânge sau se enervează fără vreun motiv aparent, ori părăseşte brusc încăperea, lăsându-l înmărmurit pe cel care a provocat situaţia. Nu numai că acesta din urmă are mare grijă să nu mai deschidă subiectul vreodată, dar ezită chiar şi să încerce să înţeleagă ceea ce se întâmplă, având senzaţia că ar intra pe un teritoriu interzis. Dacă e un copil, va încerca sentimente de vinovăţie, uneori chiar de ruşine. Nu va pune întrebări despre ce-a observat, lucruri

[1] Vezi articolul „La question du pere dans Les Aventures de Tintin", publicat în revista ,,Confrontations", numărul 8, anul 1983, apoi numeroasele mele articole şi lucrări. (n.a.)

pe care se presupune că nu le vede, şi nici despre ce-şi imaginează, lucruri care în mintea lui sunt înspăimântătoare. După acest moment, se instalează tăcerea. Unii vor gândi lucruri pe care nu le vor exprima, iar alţii vor fi uitat deja totul.

Conflictului pe care-l trăieşte prima generaţie, cel între dorinţa de a tăinui o veche rană şi de a vorbi despre ea pentru a se uşura, i se adaugă un al doilea: cel a copiilor, împărţiţi între dorinţa de a-şi înţelege părinţii (eventual pentru a le veni în ajutor) şi teama de a nu le trezi dureri ascunse.

Câteodată apar simptome stranii. Unele sunt determinate de sentimentul de insecuritate în care s-au cufundat copiii, iar altele au legătură cu ceea ce-şi imaginează ei, în încercarea de a se acomoda ceea ce li se ascunde. Aceste simptome nu sunt neapărat punctul de plecare al unei vieţi pline de eşecuri. Există numeroase meserii unde e nevoie de capacitatea de a vedea şi de a înţelege fără a pune întrebări, foarte potrivite pentru copiii părinţilor ce poartă secrete. Vom vedea că, din păcate, atunci când preţul secretului nu e plătit de cea de-a doua generaţie, el devine o datorie pentru cea de-a treia, ceea ce e cu atât mai grav cu cât nimeni nu poate să mai facă legătura cu secretul iniţial…

În sfârşit, vom vedea că secretele nu ţin exclusiv de viaţa privată. Unele dintre regulile din viaţa familială sunt totodată reguli care guvernează viaţa socială, astfel că secretele ne ajută să înţelegem atât intimitatea celor care le deţin, cât şi societatea din care fac parte. Secretele sunt un lucru cât se poate de normal într-o mulţime de instituţii, unde servesc, după caz, la protejarea datelor personale sau a celor care-şi apără în felul acesta afacerile necurate. Posibilitatea de a păstra un secret este deopotrivă un lucru preţios şi extrem de periculos. Nu se pune problema să condamnăm deţinerea de secrete şi cu atât mai puţin să le interzicem. Problema care se pune este mai degrabă de a şti cui îi serveşte şi ce funcţie îndeplineşte.

Poate că cititorii se întreabă dacă e vreo diferenţă între lucrarea de faţă şi cea pe care am publicat-o acum cincisprezece ani pe aceeaşi temă.[2] Ea se sprijină, bineînţeles, pe primul meu demers. Din acest punct de vedere, este o continuare. Cei cincisprezece ani de experienţă suplimentară mi-au permis să abordez problematica secretelor de familie din unghiuri inedite şi să dezvolt noi instrumente pentru a le înţelege mai bine. Cartea mea reprezintă, aşadar, o sinteză a cercetărilor pe care le-am întreprins de-a lungul timpului.

[2] S. Tisseron, „Secrets de famille, mode d'emploi", Paris, Marabout (1996) 1997. (n.a.)

Capitolul 1
CE ESTE UN SECRET?

O femeie m-a rugat la un moment dat să ne întâlnim pentru a-mi vorbi despre o problemă care o măcina. Avea mai mulţi copii, însă cel mai mic era conceput nu cu soţul, ci cu amantul. Timp de cincisprezece ani, situaţia în sine nu i-a pus niciun fel de problemă, însă o schimbare survenită în viaţa sa matrimonială a transformat brusc această stare a lucrurilor într-un secret dureros. Deşi nu trăise niciodată nici cel mai mic sentiment ambivalent, se simţea dintr-odată „ruptă în două”. Ce se întâmplase? Soţul ei o părăsise pentru o altă femeie, iar ea reînnodase legătura cu vechiul amant, devenit văduv. Amândoi se hotărâseră deci să devină un cuplu, iar femeia nu ştia pur şi simplu cum să le dea vestea copiilor săi. Să le spună că e împreună cu alt bărbat sau că are o relaţie cu tatăl fiului ei cel mic? O schimbare survenită în viaţa personală a transformat un lucru acceptat într-un secret greu de îndurat.

Am putea să generalizăm lecţia acestei poveşti spunând că nu există secrete „obiective”: totul depinde de circumstanţe. Şi-atunci, cum să definim un secret?

I. Cele trei condiţii ale apariţiei unui secret

Marea majoritate a secretelor au legătură cu naşterea şi moartea: secretele de filiaţie şi de adopţie, copiii uitaţi şi descoperiţi în momentul citirii unui testament, sinuciderile prezentate astfel încât să pară accidente, din motive morale sau financiare, dependenţa de droguri etc. Cu toate acestea, *orice* poate deveni un secret, dacă sunt îndeplinite

trei condiţii.

Înainte de toate, pentru a putea vorbi despre un secret, nu e de ajuns ca un anumit lucru să nu fie spus, pentru că oricum noi nu le spunem niciodată totul celorlalţi. Un secret se formează de fiecare dată când ceva este ţinut ascuns şi când este interzis să afli despre ce ar putea fi vorba, ba chiar şi să te gândeşti că există ceva ascuns. Această definiţe exclude deci din sfera secretelor de familie intimitatea dintre părinţi, pe care ei, la rândul lor, o ascund copiilor – sau cel puţin aşa sperăm. Asta deoarece, deşi copiii ignoră detaliile legate de viaţa sexuală a părinţilor lor, nu le este interzis să ştie că părinţii au o viaţă sexuală, ba chiar dimpotrivă! Un copil care este conştient că mama şi tatăl lui au momente de intimitate are un punct de plecare în formarea propriei lui intimităţi. Din acelaşi motiv, un secret de familie nu are nimic în comun cu un tabu sau cu misterul. Nu e interzis să ştii că misterul şi tabuul există, ba chiar dimpotrivă, iar graniţele lor sunt trasate prin mituri şi ritualuri. În plus, nu există nicio ambivalenţă în ceea ce le priveşte: nimeni nu le contestă necesitatea, care este înscrisă în ordinea însăşi a lumii.

În sfârşit, acestor două elemente ale secretului – nespusul şi interdicţia de a şti – li se adaugă, în general, un al treilea: secretul de familie are legătură cu un eveniment dureros. Altminteri, un copil care observă un lucru despre care nimeni nu-i spune nimic, dar care i se pare mai degrabă pozitiv, nu va avea motive de nelinişte. Paradoxul este că există situaţii în care evenimentul care-l nelinişteşte pe copil este de fapt un eveniment fericit, cum ar fi câştigarea unei sume mari de bani la loterie!

Unii câştigători ai „superpremiilor” – cele de câteva zeci de milioane de euro – îşi ascund câteodată câştigurile de anturajul lor, de familie, ba chiar şi de propriii lor copii. Aceşti fericiţi ai soartei preferă să-şi schimbe cât mai puţin posibil modul de viaţă, ca să nu se confrunte cu cererile de ajutor venite din partea apropriaţilor – şi a celor mai puţin

apropiaţi – sau să se expună riscului ca progeniturile lor să renunţe la muncă ori la şcoală, convinşi că vor putea să trăiască dintr-o rentă. Unii merg la lucru ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat, îşi iau cel mult o maşină nouă şi lumea află de uriaşa avere pe care o deţin doar la moartea lor, când se citeşte testamentul. Dar între timp, copiii lor au avut deseori ocazia să observe schimbările de atitudine ale părinţilor, în viaţa de zi cu zi. Fără să cheltuiască „prea mult", cheltuie dintr-odată altfel, vorbesc despre bogăţie în alţi termeni sau se referă la propria bătrâneţe în mod diferit. O mulţime de semne care intrigă şi câteodată tulbură. Unii copii devin brusc secretomani, zgârciţi sau cheltuitori peste măsură…

În ceea ce priveşte secretele de familie, este aşadar mai puţin important evenimentul declanşator decât felul în care este trăit. Am putea chiar să spunem că „secretele bune" sunt acelea care ne fac fericiţi, iar „secretele rele" – cele care ne fac nefericiţi sau ne stânjenesc, chiar dacă din punct de vedere obiectiv ele n-au legătură cu evenimente dramatice.

„Secretele bune" nu ne produc conflicte interioare: nu ne punem problema dacă trebuie sau nu să le împărtăşim cu ceilalţi. Trăim liniştiţi cu ele şi le păstrăm fiindcă ne fac bine. Pe de altă parte, de fiecare dată când apare un conflict între dorinţa de a păstra secretul şi de a vorbi despre el, acesta are toate şansele să fie nefast. E vorba de acele momente când ne spunem, de exemplu: „Poate că ar trebui să povestesc despre acest lucru; sau poate că nu" sau „Vreau să vorbesc, însă mi-e teamă că le voi face rău celor apropiaţi sau că voi aduce atingere memoriei cuiva" De fiecare dată când suntem chinuiţi de un asemenea conflict, nu ne putem împiedica să nu ne trădăm ezitările prin intermediul intonaţiei, mimicii sau atitudinilor. Copiii noştri pot merge până acolo încât să îşi imagineze că le ascundem o faptă foarte urâtă şi ruşinoasă. În plus, un secret nu e neapărat un eveniment pe care cineva se hotărăşte să-l ascundă. Poate fi vorba, de asemenea,

despre o perioadă din viaţă pe care încearcă să o uite refuzând să vorbească despre ea. În fiecare caz, rezultatul e că cel mic creşte cu impresia că e ţinut la distanţă de un lucru important şi dureros, care are legătură cu persoana lui. Această definiţie include numeroase situaţii în care se păstrează tăcerea despre anumite lucruri, pentru că un copil are supărătoarea tendinţă de a se crede buricul pământului şi de a fi convins că ceea ce i se ascunde are legătură cu el!

II. Problematica transmiterii psihice

Fiecare copil vine pe lume în sânul unei familii prin care are acces la lume şi care îl face de multe ori purtătorul preocupărilor generaţiilor precedente. Uneori această atitudine parentală e conştientă, alteori e total inconştientă. Şi poate să aibă legătură cu trăiri psihice mai mult sau mai puţin organizate. Ca să ne dăm seama de această particularitate, Evelyn Granjon a propus să se facă deosebirea între două forme de transmitere: „intergeneraţională" şi „transgeneraţională"[3]. Prima este constituită din trăiri psihice parentale elaborate, iar cealaltă – din elemente pe care Evelyn Granjon le numeşte „brute". În ambele cazuri, e vorba despre traume elaborate în mod defectuos de către generaţiile precedente. Însă pentru alţi autori, termenul „intergeneraţional" înseamnă schimbările ce pot fi observate între două generaţii care se află în contact fizic real – începând cu relaţiile dintre părinţi şi copii – în timp ce termenul „transgeneraţional" desemnează influenţa, asupra fiecăruia dintre noi, a generaţiilor cu care nu avem un contact fizic, dar care sunt prezente pentru noi prin felul în care i-au marcat pe cei care ne sunt apropiaţi[4]. În timp ce primul tip de relaţii

[3] E. Granjon, „Transmission psychique et transferts en thérapie familiale psychanalytique" Gruppo 5,1989, p. 47-58. (n.a.)

[4] N. Abraham și M. Torok, „L'École et le Noyau", Paris, Flammarion,

poate fi supus observaţiei – şi a fost studiat destul de mult în ultimii ani – al doilea tip de relaţii ţine de domeniul explicaţiilor ipotetice.

De îndată ce abordăm dinamica secretelor de familie, întrebarea care se pune e dacă termenul „transmitere" este potrivit. La modul general, trebuie să admitem înainte de toate că orice transmitere la nivelul familiei implică o parte de adaptare şi, prin urmare, de transformare. În primul rând, urmaşii au întotdeauna libertatea să aleagă ce vor dintr-o moştenire: se poate întâmpla să refuze anumite valori pe care părinţii lor le-au considerat superioare. În al doilea rând, părinţii descoperă câteodată că au transmis fără să-şi dea seama lucruri pe care ar fi preferat să le păstreze secrete: de exemplu, frica de ceilalţi, tendinţa de a te enerva fără motiv sau o anumită înclinaţie către alcoolism.

Însă, în procesul transmiterii, secretele au un statut aparte. Regula e transformarea, în timp ce reproducerea este excepţia. Este ceea ce ne arată povestea următoare.

O femeie a venit să mă vadă pentru că îi fusese întotdeauna teamă că dacă va rămâne însărcinată, va muri în momentul în care va da naştere bebeluşului. Într-o zi şi-a amintit, fără să încerce vreo emoţie mai deosebită, o poveste pe care tatăl ei i-o spunea deseori seara înainte de culcare, despre „un căţel care a înghiţit o umbrelă7': „Într-o zi, un căţeluş a găsit o umbrelă şi, tot jucându-se aşa cu ea, a înghiţit-o. Din păcate, un pic mai târziu a început să plouă. Picături mari de ploaie cădeau pe bietul căţeluş. Umbrela a început să se deschidă încetişor şi până la urmă bietul căţel a murit" De obicei, în acest moment, tatăl adăuga „săracul căţeluş" şi începea să plângă… Atunci, fetiţa începea şi ea să plângă. Apoi, tatăl ei o lăsa să doarmă şi să viseze frumos… sau să aibă coşmaruri teribile, nu ştim exact. La adolescenţă, această persoană a descoperit un eveniment care până atunci îi fusese ascuns: bunica sa paternă murise aducându-şi pe lume copilul,

1978. (n.a.)

respectiv tatăl fetiţei. Cum se întâmplă de multe ori atunci când există un secret în familie, povestea cu căţeluşul era de fapt o fabulă ce-i permitea tatălui să comemoreze în secret drama venirii sale pe lume şi vinovăţia cauzată de moartea mamei sale. Oare a omorât-o el când a venit pe lume sau, mai rău, fiindcă a crescut în pântecul ei, la fel cum s-a desfăcut umbrela înghiţită de căţeluşul din fabulă? Această poveste nu pune în evidenţă doar felul în care o traumă insuficient elaborată la nivelul unei generaţii are ecou asupra următoarei generaţii. Ea arată totodată cât este de nepotrivit şi de plin de confuzie cuvântul „transmitere”, utilizat uneori pentru a desemna genul acesta de situaţii. Ce se transmite, de fapt, în această poveste? Nimic concret. Tatăl se simte vinovat, iar fiica sa nu i-a moştenit sentimentul de vinovăţie. În schimb, dezvoltă o fobie şi hotărăşte să nu aibă copii, deşi tatăl ei a avut mai mulţi urmaşi fără niciun fel de problemă.

Însă dacă renunţăm la modelul transmiterii şi luăm în considerare încercarea fiecărei fiinţe umane de a-şi forma reprezentări despre lumea înconjurătoare, atunci totul devine evident. Când tatăl îi spunea fiicei sale povestea cu căţeluşul, pentru el era în primul rând un mijloc de a-şi aminti moartea propriei mame şi de a-şi manifesta tristeţea şi vinovăţia. Probabil că în acelaşi timp era un mijloc de a se convinge că nu putea fi făcut responsabil de moartea mamei sale: rostul unui bebeluş este să crească, tot aşa cum rostul unei umbrele este să se deschidă atunci când plouă…

Acest exemplu arată, totodată, că pentru a înţelege simbolizarea, nu trebuie să o reducem la actele verbale. Există acte simbolice care se constituie la nivelul gesturilor, atitudinilor sau al mimicii, şi în egală măsură la nivelul imaginilor povestite, construite sau imaginate. Să dai o palmă cuiva sau să oferi o îmbrăţişare e un act simbolic, la fel cum e plânsul sau râsul.

Tatăl care îi spunea în fiecare seară fiicei sale povestea „căţeluşului care a înghiţit o umbrelă şi a murit” îşi

construise o imagine-simbol emoţionantă a ceea ce trăise, însă aceasta reprezenta în acelaşi timp un inductor nemaipomenit de imagini şi emoţii. Şi aici era problema. Fetiţa nu avea nicio explicaţie a acestei poveşti. Pentru ea, lacrimile tatălui erau ceva de neînţeles. Din dorinţa de a se lămuri, a fabricat în cele din urmă ideea că, dacă va avea un copil, atunci va muri. Tatăl prezenta un simptom, fiica lui un altul. Secretul „ricoşează" între generaţii la fel ca o pietricică lansată paralel cu suprafaţa apei, care sare desenând de fiecare dată figuri diferite şi apoi dispare după ce loveşte de câteva ori apa. Există, în general, două sau trei „cercuri" diferite produse de un secret – şi tot atâtea generaţii atinse de ricoşeurile secretului.

III. Trei greşeli care se fac de obicei în privinţa secretelor

Acum, putem să înţelegem mai bine care sunt greşelile cele mai frecvente care se fac în privinţa secretelor.

Prima greşeală este de a crede că un copil căruia i se ascunde ceva ar putea ghici despre ce e vorba. E adevărat, de cele mai multe ori copilul intuieşte existenţa unui secret, însă nu este adevărat că poate ghici conţinutul acestuia. Uneori e mai aproape, alteori se îndepărtează, dar nu va şti niciodată precis dacă este sau nu adevărat ce-şi închipuie. În majoritatea cazurilor îl tulbură tocmai poveştile pe care şi le imaginează el însuşi.

Cea de-a doua greşeală pe care o facem e să credem că enunţarea adevărului va înlătura toate problemele legate de secrete. Să ne amintim că în exemplul cu tânăra femeie îngrozită de ideea de a rămâne însărcinată, ea aflase totuşi la vârsta de paisprezece ani ceea ce i se întâmplase tatălui ei, însă acest lucru nu i-a înlăturat simptomele. Vom vedea cât de important este să nu ne lăsăm „hipnotizaţi" de secretele pe care le descoperim sau doar le bănuim.

Acest lucru e valabil atât pentru membrii unei familii,

cât şi pentru terapeuţi! Noi, terapeuţii, trebuie să ne luptăm în fiecare zi cu noi înşine astfel încât să nu mai credem că e suficient să scoatem la lumină un secret patogen pentru ca simptomele să dispară. În realitate, e mult mai complicat. Dar asta nu înseamnă că nu trebuie să facem eforturi, în cadrul terapiei, pentru a scoate la lumină secretul, doar că trebuie să-i ajutăm pe membrii familiei să facă faţă schimbărilor psihice pe care le antrenează inevitabil dezvăluirea secretului.

În sfârşit, cea de-a treia greşeală ar fi să credem că secretele de familie corespund unor acte condamnabile de care strămoşii noştri s-ar fi făcut vinovaţi. Realitatea e cât se poate de diferită: majoritatea secretelor sunt legate de traume insuficient elaborate.

Dar ce semnifică acest termen un pic enigmatic – „elaborat”? E ceea ce Jean Piaget, care s-a inspirat din teoria evoluţiei, numea „asimilare” şi „acomodare”[5]. Fiecare fiinţă asimilează din mediul înconjurător resursele necesare construcţiei şi funcţionării organismului său. La mamifere, acest proces nu priveşte doar resursele materiale, ci şi multiplele informaţii furnizate de organele de simţ. Acest proces de asimilare e însoţit inevitabil de un dezechilibru temporar: noutatea destabilizează. Asimilarea e urmată de un proces de acomodare: ni se modifică organele, dar, de asemenea, şi caracteristicile psihice. Problema e că nu suntem de fiecare dată pregătiţi să acceptăm să ne modificăm credinţele şi cunoştinţele în urma unei noi experienţe. Experienţele noastre anterioare, împreună cu viziunea particulară asupra lumii care rezultă din ele, reprezintă principalul obstacol. Şi de aceea e atât de greu să vorbeşti despre un eveniment ţinut ascuns multă vreme. Fiecare se teme de travaliul psihic pe care trebuie să-l facă pentru a integra această informaţie la nivelul reprezentării pe care şi-a construit-o despre lume, despre apropiaţii săi şi uneori despre el însuşi.

[5] J. Piaget, „La naissance de l'inteligence chez l'enfant", Neuchâtel, Delachaux și Niestlé, (1936) 1977, p.12. (n.a.)

IV. Introiecţie şi asimilare psihică

O condiţie necesară asimilării unei experienţe este, la fiinţa umană, conceperea anumitor reprezentări psihice. Poate fi vorba despre un eveniment ieşit din comun care ne obligă să ne modificăm credinţele sau modul de viaţă, dar şi de o serie de experienţe noi, cum ar fi cele legate de adolescenţă, de menopauză sau de bătrâneţe. Acest proces a fost numit „introiecţie”[6]. Autorii anglo-saxoni vorbesc despre *mentalisation*[7]. Însă semnificaţia e aproximativ aceeaşi. Psihicul funcţionează precum tubul digestiv. Pentru a fi asimilate, alimentele pe care le îngerăm trebuie să fie descompuse, astfel încât elementele care le alcătuiesc să intre în sintezele proprii organismului. Doar în aceste condiţii pot ele să participe la dezvoltarea noastră. În acelaşi fel, experienţele noi de care avem parte în interacţiunea cu lumea trebuie să fie transformate în reprezentări cu care mintea să poată să lucreze. În final, ele vor contribui la dezvoltarea noastră psihică şi vor forma suportul unei evoluţii ulterioare.

Acest demers nu e neapărat conştient, nici voluntar, ceea ce reprezintă un alt punct comun cu sistemul digestiv. Pe de altă parte, el necesită întotdeauna intervenţia unui interlocutor privilegiat care ne validează experienţele, recunoscând în acelaşi timp că experienţa ne aparţine. Să-i vorbeşti altcuiva reprezintă o etapă indispensabilă a elaborării psihice.

Din păcate, anumite experienţe sunt dificil de simbolizat, fie pentru că sunt mult prea brutale sau neaşteptate, fie pentru că nimeni nu acceptă să i se vorbească despre ele. Persoana care se găseşte în una sau alta din aceste situaţii

---

[6] N. Abraham și M. Torok, (1963) „Le «crime» de l'introjection" în „L'École et le Noyau" op. cit., p. 123-131. (n.a.)

[7] P. Fonagy, A. Bateman, *Psychothérapie pour trouble de personalité limite: un traitement à base de mentalisation,* New York, Oxford University Press, 2004

e copleşită de senzaţii, emoţii, stări fiziologice şi fantasme pe care nu le poate gestiona altfel decât închizându-le într-un fel de „dulap" psihic – sau o vacuolă – aşteptând ocazia de a le integra psihic prin intermediul unor reprezentări[8].

Riscul e ca persoana ce poartă o astfel de vacuolă să-şi retrăiască în mod episodic trecutul traumatic ca şi cum acesta i se impune în prezent, fără a păstra nicio distanţă faţă de el. Dacă acest eveniment ne-a făcut să ne simţim trişti pe moment, ne va face să ne simţim trişti în acelaşi fel de fiecare dată când ne gândim la el. Iar dacă ne-a făcut să ne simţim furioşi, putem uneori să fim cuprinşi de crize de furie, fără să înţelegem de ce. Şi nu e vorba despre nimic altceva decât de emoţii! Senzaţiile, stările fiziologice şi cuvintele pronunţate sau auzite în situaţia traumatică inaugurală pot uneori să ne marcheze într-un asemenea fel încât prezentul şi trecutul sunt total amestecate. Nu este vorba doar despre o simplă repetiţie, fiindcă retrăind în acest fel evenimentul traumatic, victima caută să-l modifice pentru a-l putea stăpâni şi pentru a-şi construi reprezentări personale asupra acestuia. Problema e că, dacă este vorba despre un copil, acesta nu are un ghid de întrebuinţare a bizareriilor. Prin urmare, există riscul ca el să inventeze poveşti ciudate, precum fetiţa din exemplul precedent...

V. Secrete, infiltrări şi ricoşeuri

Să ne întoarcem la ceea ce spuneam despre motivele pentru care o persoană păstrează tăcerea asupra unui eveniment important şi grav la care a participat sau a fost martoră. Sunt posibile două situaţii: persoana *nu doreşte*

[8] Acest proces e numit „incluziune psihică" de către Nicolas Abraham și „încorporare" în lucrările târzii ale partenerei lui, Maria Torok. Nicolas Abraham utilizează de fapt termenul „încorporare" pentru a indica fantasma prin care se manifestă fragmente din situația traumatică, atunci când clivajul Eului este destabilizat, (n.a.)

sau *nu poate* să vorbească despre eveniment.

Pentru prima situaţie, un exemplu relevant îl reprezintă bărbaţii care îşi pierd locul de muncă şi pot vorbi despre acest lucru cu colegii de serviciu, însă iau hotărârea de a nu le spune nimic nici soţiei şi nici copiilor lor. Am văzut multe situaţii asemănătoare, în care copilul căruia i s-a ascuns acest lucru a încetat să mai înveţe la şcoală. În fiecare caz, cel mic intuia că tatăl lui nu mai avea serviciu; din punctul lui de vedere, schimbarea atitudinii faţă de şcoală era ca şi cum i-ar fi întins o mână de ajutor pentru a reînnoda dialogul. De parcă ar fi vrut să-i spună: „Tată, nu trebuie să-ţi fie ruşine că nu mai lucrezi şi nici să-ţi fie jenă să-mi vorbeşti despre asta. Poţi să-mi spui că nu mai ai serviciu, doar suntem în aceeaşi situaţie”

Cea de-a doua situaţie – părintele care *nu poate* vorbi cu nimeni despre ce i se întâmplă – e deseori mult mai gravă. Iar asta nu din cauză că evenimentele care sunt la originea unor asemenea situaţii ar fi mai dramatice decât în cazul precedent, ci pentru că încărcătura emoţională care le însoţeşte e mult mai intensă. Ceea ce s-a întâmplat cu unii deportaţi e un exemplu în acest sens. Când copiii lor le-au pus întrebări despre lagăre, unii dintre ei au negat că ar fi trecut prin ororile pe care, totuşi, le trăiseră. Aceşti deportaţi nu erau deloc partizanii tezelor negaţioniste, însă n-ar fi putut să supravieţuiască în aceste condiţii îngrozitoare decât cu preţul ştergerii din conştiinţa lor a senzaţiilor, emoţiilor şi stărilor fiziologice pe care le-au trăit. Au hotărât deci să uite ca să supravieţuiască. Jorge Semprun explică această situaţie[9]. El povesteşte că, în 1945, atunci când lagărul unde era deportat a fost desfiinţat, prizonierii s-au adunat ca să discute dacă aveau să povestească sau nu celor de afară despre lucrurile prin care trecuseră. S-au format atunci două grupuri. Unii au declarat că nu vor putea să supravieţuiască decât dacă vorbesc despre coşmarul trăit. Această alegere a făcut-o şi

[9] J. Semprum, „L'Écriture ou la Vie", Paris, Gallimard, 1994. (n.a.)

Primo Levi, care a supravieţuit şi el unui lagăr de exterminare. Însă alţii vor spune că nu se vor putea readapta la viaţa normală decât cu preţul uitării. Semprun citează cuvintele unui deportat: „O să încui tot ceea ce am trăit aici într-un seif pe care îl voi îngropa, apoi o să arunc cheia şi voi uita în ce loc” O asemenea încercare de a uita o traumă corespunde fenomenului numit, în psihologie, „clivaj” Este, de altfel, principala sursă a secretelor de familie. După cum se vede, genul acesta de secrete nu este comparabil cu secretele pe care le construim în jurul evenimentelor de zi cu zi. Iată de ce, pentru a înţelege specificitatea situaţiilor secretului de familie, voi propune trei repere complementare: Secretul, infiltrările şi ricoşeurile[10].

1. **Secretul şi secretele.** Ne-am propus să desemnăm Secretul, ca *fapt psihic,* cu literă mare, „S”, pentru a-l diferenţia de secretele relaţionale obişnuite, pe care le voi scrie cu literă mică. Ceea ce numesc „Secret” e format din cuvinte ascunse, din imagini şi emoţii ce nu se pot exprima, din mustrări de conştiinţă imposibil de alinat. Un secret păstrat cu bună ştiinţă nu e însoţit neapărat de o organizare psihică marcată de fenomenul clivajului. Ceea ce caracterizează Secretul, în schimb, e faptul că toate experienţele care au legătură cu el sunt clivate – sau tăiate, dacă preferaţi – de restul funcţionării psihice. Prin urmare, se perpetuează neschimbat toată viaţa, spre deosebire de amintirile obişnuite, care-şi pierd puţin câte puţin din încărcătura afectivă, odată cu trecerea timpului, şi care se transformă în contact cu noile noastre experienţe.

2.**Infiltrările Secretului.** Secretele „se infiltrează” şi mă refer aici la faptul că rănile psihice prost cicatrizate au manifestări vizibile, tot aşa ca rănile fizice.

[10] S. Tisseron, op. cit. (n.a.)

În practică, asta înseamnă că atunci când conţinutul unui Secret psihic apare în conştiinţa celui care-l poartă, individul respectiv e dezorientat, trăieşte emoţii sau stări fiziologice specifice, care se manifestă prin gesturi, mimică, intonaţia vocii… însă pe de altă parte, persoana e incapabilă să povestească despre acest eveniment: îi lipsesc cuvintele. Atitudinile şi gesturile sale pot să intre astfel în contradicţie cu propriile vorbe, dar şi între ele însele, şi să fie uneori total deplasate în raport cu situaţia. De exemplu, o mamă care-şi priveşte zâmbind odrasla se întristează deodată, sau un tată care-şi ţine copilul pe genunchi privind la televizor, devine brusc tensionat şi-l îndepărtează. Astfel de schimbări neaşteptate au întotdeauna o cauză. De exemplu, mama a crezut că vede în privirea copilului ei ceva ce îi amintea de privirea fratelui care o abuzase. Tatăl care se uita liniştit la televizor împreună cu fiul său a fost zdruncinat dintr-odată de un cuvânt sau de o imagine care i-a trezit o amintire neplăcută din trecut. Am hotărât să numesc genul acesta de manifestări „infiltrări” ale Secretului. Copilul le percepe, însă nu ştie cum să le interpreteze. În acel moment, e complet dezorientat din punct de vedere psihologic.

3. **Ricoşeurile.** Traumele insuficient elaborate de o generaţie stau, prin urmare, la originea comportamentelor ciudate ai căror martori sunt copiii, sau chiar ai căror victime sunt, fără să poată să-şi explice acest lucru. Ei nu ştiu cum să interpreteze ceea ce percep şi nu reuşesc să facă legătura între ceea ce văd sau aud şi ceea ce cunosc de altfel de la părintele lor. Reacţionează atunci dezvoltând trăsături de personalitate şi modele comportamentale care se perpetuează chiar dacă construcţiile psihice care stau la originea lor sunt apoi uitate. Mai mult, învaţă să funcţioneze cu un psihic divizat: pe de o parte, trebuie să identifice secretul în aşa fel încât să nu rişte să-l facă pe părintele lor să se confrunte cu

ceea ce pare că vrea să ascundă; pe de altă parte însă, sunt obligaţi să se comporte ca şi cum n-au văzut şi n-au auzit nimic. Principala consecinţă a clivajului la o persoană care poartă un Secret este de a determina la apropiaţi – în special la propriii copii – acelaşi mecanism al disocierii. Percepţia pe care o au despre ei înşişi, dar şi despre ceilalţi va fi iremediabil marcată de acest lucru. Iar asta cu atât mai mult cu cât ceea ce-şi imaginează e uneori mult mai rău decât în realitate. Ştim astăzi, de exemplu, că majoritatea copiilor născuţi în urma unor poveşti de iubire dintre franţuzoaice şi soldaţii din armata germană, în timpul ocupaţiei, au crezut, după război, confruntaţi cu tăcerea ce plana asupra naşterii lor, că au venit pe lume în urma unui viol, iar acest lucru le-a afectat şi mai mult dezvoltarea decât ar fi făcut-o adevărul, despre care s-a crezut că e util să le fie ascuns „pentru binele lor”

Din fericire, un copil nu are relaţii speciale numai cu părinţii sau părintele său, ci şi cu bunicii, unchii, mătuşile, verişorii, verişoarele, ba chiar şi cu profesorii şi prietenii. Influenţa tăcerii parentale e, prin urmare, mult mai puţin intensă decât sugerează teoria. Însă amprenta ei e uneori atât de puternică încât se regăseşte şi peste trei generaţii.

Despre acest lucru ne vorbeşte scriitorul Jean-Claude Snyders[11]. Tatăl lui, care nu a putut să elaboreze niciodată trauma reprezentată de deportarea sa, şi-a crescut copiii în ideea că trăiesc în cea mai bună dintre lumi, în care nu există violenţă. Pentru el, era o modalitate de a respinge orice reprezentare a violenţei, şi deci de a ţine departe de conştiinţa sa amintirile teribile despre ceea ce trăise. Fiul său a descoperit mult mai târziu realitatea violenţei, fără să fi avut ocazia să se familiarizeze în mod treptat nici cu propria sa violenţă, nici cu a celor din jur. Din acest motiv, a suferit de tulburări de relaţionare, explicabile atât prin faptul că i-a fost ascunsă prea mult timp violenţa căreia probabil că i-a căzut victimă, cât şi cea pe care a suferit-o

[11] J.-C. Snyders, „Drames enfouis", Paris, Buchet-Chastel, 1996. (n.a.)

în mod cert în viaţa de zi cu zi. Pentru că, dacă o bună integrare socială presupune să nu acţionezi în mod violent, este necesar, în egală măsură, să poţi gândi şi simţi violenţa! Odată devenit adult şi tată, Jean-Claude Snyders hotărăşte deci să nu le ascundă aceste dificultăţi propriilor copii. Însă amărăciunea lui e atât de puternică şi educaţia pe care a primit-o atât de distorsionată, încât Jean-Claude cade în extrema cealaltă. Le vorbeşte fără încetare copiilor despre violenţă, mergând până la a le cumpăra revolvere din plastic, înainte ca aceştia să-i ceară aşa ceva! Cei doi copii nu întârzie să întâmpine dificultăţi. Se tem fără motiv şi dezvoltă comportamente obsesive. Iată-i copleşiţi de resentimentele, vinovăţia şi violenţa tatălui lor. Dacă am dori să exagerăm această situaţie, am spune că sunt victimele colaterale ale deportării bunicului lor! în realitate, ei sunt în egală măsură victime ale societăţii, care n-a vrut să-i asculte pe cei deportaţi vorbind despre cele trăite în timpul captivităţii, contribuind astfel la formarea secretului.

Cuvintele „Secret”, „infiltrări” şi „ricoşeuri” trimit deci la unul şi acelaşi lucru, însă la momente diferite. „Secretul” se regăseşte în clivajul psihologic al unei personalităţi rănite. „Infiltrările” sunt manifestările tangibile ale acestei răni. Nu în ultimul rând, „ricoşeurile” ne arată consecinţele acestor „infiltrări” în viaţa copiilor celui ce poartă „Secretul”. Ele se organizează în jurul clivajelor pe care copiii le formează pentru a gestiona comportamentele incomprehensibile ale părintelui lor şi, totodată, în jurul poveştilor pe care şi le spun pentru a încerca să-şi explice ceea ce observă.

Capitolul 2
INFILTRĂRILE SECRETULUI

Fiecare copil creşte înconjurat de secrete, pur şi simplu pentru că se confruntă cu mimica, cuvintele şi atitudinile adulţilor, a căror semnificaţie nu o înţelege. Curând, începe să pună întrebări şi uneori i se răspunde. Alteori, i se spune zâmbind că o să afle mai multe când o să fie mai mare. E vorba în special de cazul în care copilul vrea să ştie mai multe despre sexualitate. Însă alteori, întrebările lui le stârnesc părinţilor reacţii inexplicabile de furie, de tristeţe sau jenă – cele pe care le-am numit „infiltrările Secretului" Reacţiile îl fac pe copil să se gândească că i se ascunde ceva grav şi-l invită să ghicească adevărul, interzicându-i în acelaşi timp, în mod tacit, să reuşească.

I. Când trecutul şi prezentul se amestecă

Să începem cu câteva exemple. Un bărbat ce-şi creşte fiica aşa cum trebuie acceptă ca ea să iasă în oraş în fiecare sâmbătă seară. Într-un weekend ca oricare altul, în momentul în care fata se întoarce acasă, o loveşte foarte violent, acuzând-o că „a uitat de ora stingerii", apoi refuză să vorbească despre ceea ce s-a întâmplat şi îi interzice fiicei sale să pună întrebări. În altă familie, un băieţel e foarte încântat să-i cânte tatălui său poezioara pe care a învăţat-o la şcoală. E vorba de următoarele versuri: „Am tabac în tabacheră, am tabac în tabacheră şi ţie nu-ţi voi da" Dar de la primele cuvinte, bărbatul începe să plângă şi-l imploră să tacă.

Un alt exemplu: un părinte îşi obligă fiul să meargă să cumpere pâine de undeva de foarte departe de casă, deşi în apropiere se află o brutărie, şi-l pedepseşte cu asprime

dacă încalcă regula.

Alt exemplu: în ziua în care îşi sărbătorea onomastica, o mamă aruncă pe fereastra de la baie vaza şi florile pe care copiii ei i le oferiseră cadou, strângând bani special în acest sens. Exemplul următor e povestea unei familii pe care am avut-o în terapie: mama, care de obicei gătea foarte bine, pregătea constant un anumit fel de mâncare aproape necomestibil; în ziua respectivă, tatăl le dădea copiilor pungi de plastic ca să pună acolo mâncarea, făcând să pară că totuşi au mâncat-o…

Toate aceste situaţii au un prim punct în comun: au legătură cu o rană faţă de care victima nu a putut să se distanţeze suficient şi care s-a transformat într-un Secret.

Astfel, în primul exemplu, tatăl e un fost soldat care a luptat în războiul din Vietnam. El a văzut în acea seară o emisiune televizată despre acest subiect, care i-a trezit amintiri despre rănile din trecut. Şi-a lovit fiica aşa cum îi lovea pe civilii pe care-i întâlnea după miezul nopţii[12]. În cel de-al doilea exemplu, tatăl este un fost deportat căruia i s-a părut că-l aude pe gardianul lagărului de concentrare cum îşi bate joc de el spunându-i: „Am tabac în tabacheră, am tabac în tabacheră şi ţie nu-ţi voi da”[13]. Al treilea exemplu mi-a fost povestit în Spania, la Barcelona. În timpul războiului civil, tatăl acelui băiat făcea parte din tabăra republicană, în timp ce brutarul era înscris în partidul franchist. După război, animozitatea a rămas atât de puternică încât acest tată nu a vrut să aibă nicio legătură comercială cu vreun membru al partidului advers. Mai mult, ca urmare a amnistiei generale şi a legii tăcerii care s-a instalat ulterior, tatălui i-a fost aproape imposibil să îi explice fiului situaţia: ar fi putut fi acuzat că reînvie vechile dispute. În cel de-al patrulea exemplu, femeia şi-a conceput copiii cu un fost preot răspopit. Fiecare naştere a îndepărtat-o tot mai mult de comunitate, provocându-i

[12] F. Davoine, și J.-M. Gaudillère, „Histoire et trauma", Paris, Stock, 2006.

[13] J.-C. Snyders, „Drames enfouis", op. cit. (n.a.)

multă amărăciune[14]. În sfârşit, în ultimul exemplu prezentat, mama gătea cu regularitate acel fel de mâncare, din care tocmai mânca în momentul în care şi-a văzut tatăl murind în urma unei crize cardiace, în faţa ei.

Cel de-al doilea punct pe care-l au în comun toate aceste situaţii e că nu există o graniţă clară între trecut şi prezent. Un episod din trecut îşi face pe neaşteptate apariţia în prezent, la fel ca în acel text al lui Rabelais în care echipajul unei nave, în călătorie spre Polul Nord, aude zgomotele unei bătălii care a avut loc cu câţiva ani înainte. Graţie căldurii soarelui, sunetele pe care frigul teribil le îngheţase au putut fi auzite. Trecutul a apărut brusc în prezent fără ca nimic să arate caracterul încheiat al acestuia. Acelaşi lucru se întâmplă şi atunci când o veche traumă este retrăită. Nimic nu indică evenimentul care stă la originea acesteia.

Copiii asistă aşadar, uimiţi, la emoţiile şi comportamentele incomprehensibile ale părinţilor. Şi uimirea lor e cu atât mai mare cu cât elementul ce declanşează aceste bizarerii trece cel mai adesea neobservat: e vorba de un zgomot, de un miros, o culoare sau chiar de o lumină care are puterea de a-l face pe cel ce poartă durerosul Secret să plonjeze în drama sa din trecut, fără ca cineva din anturajul său să-i înţeleagă motivele.

II. Comportamentele ciudate

Uneori, comportamentele ciudate sunt cele care ocupă primul plan. Ele pot să aibă legătură cu evenimente ieşite din comun, cum s-a întâmplat cu acel tată care a avut o cădere nervoasă atunci când l-a ascultat pe fiul său cântând: „Am tabac în tabacheră…”. Alteori au legătură cu evenimente cotidiene, cum a fost cazul micuţului care era obligat să meargă să cumpere pâine dintr-un loc destul de îndepărtat de casă. Vă voi prezenta un alt caz de care m-

[14] M. Bradfer, „Fils des prêtre" Paris, Éditions Elytis, 2003. (n.a.)

am ocupat, care avea şi el legătură cu un eveniment cotidian. Este vorba despre o femeie al cărui tată îşi abandonase familia când ea avea cinci ani. Nu l-a mai văzut niciodată de atunci şi a continuat să sufere. Devenită adultă, ea s-a căsătorit cu un bărbat care o iubea foarte mult – şi au avut la un moment dat un băiat. În fiecare dimineaţă, cei trei luau micul dejun împreună, apoi tatăl pleca la muncă, în timp ce femeia rămânea acasă ca să aibă de grijă de copil, pe care-l ducea mai apoi la creşă. Copilul a început să vorbească, iar într-o zi, după plecarea tatălui la serviciu, i-a spus plin de mândrie mamei sale: „Tata plecat”. Femeia a izbucnit atunci în lacrimi strigând: „Nu, nu, tata nu a plecat!”. Deşi ar fi trebuit să se bucure de efortul copilului, care începuse să articuleze două cuvinte, ea s-a prăbuşit interior. Motivul: femeia nu a reacţionat la cuvintele copilului său în raport cu situaţia reală, ci în continuarea traumei pe care a suferit-o când tatăl ei îşi părăsise familia. Situaţia s-a repetat şi copilul a învăţat să spună, în fiecare dimineaţă, „tata nu plecat” ca să desemneze momentul în care tatăl său închidea uşa în urma lui. Doar atunci când copilul a fost lăsat pentru câteva zile în grija bunicilor paterni, cuvintele ciudate spuse de acesta au fost sesizate şi înţelese.

Uneori, comportamentele ciudate abia dacă sunt observate, dar, cu toate acestea, un copil atent le identifică imediat. Scriitoarea Nancy Huston ne oferă un astfel de exemplu în romanul „Linii de falie”[15]. O fetiţă se întreabă dacă a fost adoptată. După mai multe ezitări, se hotărăşte să o ia la întrebări pe Helga, bătrâna dădacă ce o crescuse:

— Helga?, am zis eu, cu o voce nepăsătoare.
— Îhâm…?
— Îţi aminteşti de ziua în care am venit pe lume?
Ochii mei s-au abătut asupra ei.
Helga n-a tresărit, n-a roşit, n-a început să se bâlbâie, a

[15] N. Huston, „Lignes de faille" Arles, Actes Sud, 2006. (n.a.)

continuat să fixeze cu privirea tricotul, însă preţ de o secundă, andrelele ei au încetat să se mai mişte şi eu mi-am primit răspunsul.

Nemişcarea spune adevărul.

A continuat să croşeteze – un ochi pe faţă, un ochi pe dos: Helga împletea o şosetă şi eu mă simţeam ca un corp străin în acest cămin.

Nimic nu-i scapă unui copil mânat de dorinţa de a înţelege ceea ce i se ascunde.

III. Emoţiile dezadaptative

Alteori, infiltrările se manifestă prin intermediul emoţiilor dezadaptative. Scriitorul Jean-Claude Snyders povesteşte cum tatăl său, un fost deportat, făcea crize teribile de furie imediat ce trebuia să aştepte pentru a fi servit într-un magazin alimentar, crize ce mergeau până la a se lua cu brutalitate de ceilalţi clienţi[16]. Situaţia aceasta îi trezea anxietatea pe care o trăise în fiecare zi în lagărul de concentrare în faţa oalei cu supă, gândindu-se că dacă e coada prea lungă, n-o să mai rămână şi pentru el. În filmul său, „Misterele fluviului[17]”, Clint Eastwood ne oferă un alt exemplu al acestor forme de infiltrări, arătându-ne un bărbat de patruzeci de ani ce-i spune o poveste fiului său. E povestea unui copil înspăimântat de un monstru şi care o ia la fugă. Brusc, spectatorul e martorul unei schimbări brutale în intonaţia şi mimica tatălui. Spectatorul înţelege că tatăl nu mai descrie fuga unui băiat speriat de un monstru, ci propria fugă nebună atunci când, cu douăzeci de ani înainte, a scăpat din pivniţa în care îl sechestraseră doi pedofili pentru a abuza de el. Ce spune acest bărbat nu mai e ceva inventat, nicio relatare explicită a ceea ce i s-a

[16] J.-C Snyders, op. cit. (n.a.)

[17] Adaptare cinematografică în 2003 a cărții lui Dennis Lehane, „Mystic River", publicată în 2001. (n.a.)

întâmplat, ci o punere în scenă efectivă a unei traume secrete, destinate să-l însoţească pentru tot restul vieţii. Am avut cândva un caz asemănător. O mamă, care fugise de acasă când era adolescentă şi fusese violată, după douăzeci de ani era încă marcată de această dramă pe care nimic nu o putea şterge. Bineînţeles, nu discutase niciodată cu fiul său despre acest eveniment... şi a fost cu adevărat uimită să descopere, în cadrul terapiei, că totuşi îi vorbea deseori despre asta! E adevărat că o făcea fără să-şi dea seama. Femeia îşi luase obiceiul de a-i spune aproape în fiecare seară aceeaşi poveste, despre capra domnului Seguin[18], pe care de altfel şi copilul îi cerea să i-o povestească. Mai mult ca sigur însă că femeia spunea povestea cu o intensitate emoţională anume. Dovadă că, odată devenit adult, băiatul i-a pus întrebarea care-i venea deseori în minte, dar pe care nu îndrăznise niciodată să i-o adreseze: „Cu ce semăna acel lup?”

Mama a înţeles atunci că povestea era, de fapt, despre ea. Spre deosebire de capra domnului Seguin, lupta pe care ea o dusese – şi o pierduse – împotriva lupului, nu a costat-o viaţa, însă a marcat-o pentru totdeauna. Şi de fiecare dată când spunea povestea, îşi retrăia brusc neascultarea, frica, agresiunea căreia îi căzuse victimă şi, în final, înfrângerea. Totul a devenit clar atunci. Dacă fiul său îi cerea atât de des să-i spună povestea, asta nu se datora interesului său faţă de istorisirea în sine, ci implicării deosebite pe care o simţea la mama lui când povestea. În timp ce această femeie era deseori cuprinsă de gânduri depresive, momentul poveştii îi dădea copilului impresia că reuşea să ajungă la o parte secretă şi foarte importantă din viaţa mamei sale. Băiatul nu ştia foarte bine ce i se ascundea, însă intuia că era vorba despre un lucru fundamental, care ar putea să-l ajute să-şi înţeleagă cu adevărat mama. El şi-a dat seama totodată că dincolo de poveste se află chipul cuiva real, ceea ce o dovedeşte

[18] „Capra domnului Seguin" este o nuvelă scrisă de Alphonse Daudet, (n.tr.)

întrebarea sa – „Cu ce semăna acel lup?”

Băiatul dorea să cunoască povestea dureroasă a mamei sale pentru că ajunsese să înţeleagă că ea dorea să o împărtăşească, dar în acelaşi timp, se temea ca nu cumva să-i trezească nişte amintiri mult prea dureroase. Întrebarea sa a fost rezultatul unui compromis: respecta convenţia poveştii, făcând-o să înţeleagă în acelaşi timp pe mama sa că nu era nicidecum naiv.

Problema a fost că, pe la vârsta de 15 ani, băiatul a început să se comporte foarte urât. A început să frecventeze locuri şi persoane josnice. La rândul lui, juca rolul caprei domnului

Seguin, poate cu dorinţa secretă de a vedea în sfârşit chipul lupului…

Povestea pe care mama sa i-o spusese cu atâta intensitate a devenit pentru el un punct de identificare. Nereuşind să o situeze foarte clar în trecutul femeii, băiatul a proiectat-o în viitorul său. Şi dacă a încercat să devină capra din poveste, acest lucru nu s-a întâmplat din cauza fricilor şi a dorinţelor personale, ci ca o încercare de a rămâne aproape de mama sa într-un moment în care simţea că se înstrăinează inexorabil de ea. Această poveste recurentă nu i-a permis să se distanţeze de figurile neliniştitoare ale lumii sale interioare, aşa cum fac în general poveştile. Din contră, l-a provocat să se identifice cu una dintre ele ca să încerce să descopere astfel secretul mamei sale.

Ceea ce trăieşte un copil şi elaborează în interacţiune cu un părinte ce poartă un „Secret” inexprimabil devine în acest fel un corp străin în propriul psihic. Îi va fi cu atât mai dificil să vorbească despre asta cu cât ajunge să uite curând ce a văzut, a auzit sau şi-a imaginat. Riscul este ca, mai târziu, gusturile şi comportamentele sale să se orienteze în funcţie de această „fantomă”, cu toate că el nu-şi aminteşte situaţiile care au dus la constituirea ei.

IV. O tradiţie familială neobişnuită

În toate familiile există ritualuri comemorative ale evenimentelor importante, cum ar fi aniversările, căsătoriile sau decesele. Însă în familiile unde există un Secret grav, anumite comemorări pot să se desfăşoare într-o manieră mascată, ca şi cum ar fi rezervate câtorva iniţiaţi. Fiecare îşi dă seama că se desfăşoară un eveniment asemănător unei comemorări, însă nu ştie neapărat despre ce e vorba şi deseori nu îndrăzneşte să pună întrebări. Memoria familiei, la fel ca memoria individuală, are zonele sale de umbră, iar rolul comemorărilor familiale este uneori de a le menţine.

Iată exemplul unei familii care în fiecare an, de Crăciun, mănâncă o prăjitură cu ciocolată făcută în casă, numită de toţi „problema”, fără ca vreunul să se întrebe care e originea acestui cuvânt. Cuvântul trimite, de fapt, la obârşia familiei, care se trage dintr-un copil nelegitim a cărui mamă avusese o „problemă”… Sau un alt exemplu: într-o familie, în zilele de sărbătoare, era interzis să asculţi muzică americană. Au existat zvonuri cum că o mătuşă a venit pe lume în 1945 în urma „întâlnirii” dintre un soldat american şi o franţuzoaică. Evenimentul, care n-a fost niciodată confirmat sau infirmat, se manifestă printr-un comportament colectiv de evitare care şi-a pus amprenta asupra alegerii muzicii de dans. Un alt exemplu: anumite obiecte folosite în timpul petrecerilor de familie – cum ar fi o farfurie, o scrumieră sau un serviciu de cafea – fac obiectul unui interes disproporţionat în raport cu valoarea lor sau cu utilitatea lor. Niciun membru al familiei nu poate să justifice astfel de comportamente. Uneori, un comentariu amuzant, o glumă sau chiar un cântec joacă acest rol. Funcţia pe care o îndeplineşte ritualul e mereu aceeaşi: comemorarea unui eveniment familial important despre care e interzis sau chiar imposibil să vorbeşti, din cauza ruşinii sau a tensiunilor care ar putea să iasă la

suprafaţă.

O astfel de poveste ne spune şi Chloé Delaume[19]. În familia ei, ne relatează ea, fiecare ocazie era potrivită pentru ca toţi cei adunaţi să cânte împreună un cântec al lui Sacha Distel, destul de fredonat în acea vreme: „Scandal în familie[20]”. E vorba despre un băiat pe care tatăl lui tot încearcă să-l convingă să nu se însoare cu fata cu care se întâlneşte, spunându-i că e sora sa. În cele din urmă, băiatul, exasperat, se hotărăşte să vorbească despre asta cu mama lui, care râde şi-i spune:

„Nu te-ngrijora,
Tatăl tău nu e tatăl tău
Dar el nu ştie asta”

Într-o zi, bunica lui Chloé îi dezvăluie ceea ce tânăra femeie intuia de mai mult timp, însă nu avusese dreptul să ştie: tatăl ei nu era, de fapt, tatăl ei adevărat. Ea descoperă în acelaşi timp că toată lumea a minţit-o şi şi-a bătut joc de ea obligând-o să fredoneze un cântec despre secretul naşterii sale, făcând în aşa fel încât ea să-l ignore în continuare. Şi astfel a căzut într-o depresie profundă.

V. Cuvinte interzise sau încărcate de pasiune

Există un proverb care ne reaminteşte – şi pe bună dreptate – că nu e bine să vorbeşti de funie în casa spânzuratului. Ce faci însă când trebuie să agăţi ceva undeva (lucru destul de obişnuit la sate în secolul trecut, dar şi în ziua de azi)? Cum denumeşti obiectul respectiv? Folosind un alt cuvânt, de exemplu „sfoară” sau „frânghie”. În anii 1960, Nicolas Abraham a studiat

[19] C. Delaume, „Dans ma maison sous terre" Paris, Le Seuil, 2009. (n.a.)

[20] „Scandale dans la familie" (n.r.)

transformările gramaticale prin care trec cuvintele ce desemnează secrete, – tot atâţia vectori ai transmiterii lor. El a descoperit patru astfel de transformări.

În primul rând este vorba despre omonime[21]. Omonimele sunt cuvinte a căror pronunţie e identică cu cea a cuvântului care denumeşte secretul, dar a căror ortografie şi semnificaţie sunt diferite. De exemplu „trois”[22] este un omonim al cuvântului care desemnează oraşul Troyes. Un secret dureros ce implică acest oraş se poate afla, astfel, în spatele unei preocupări legate de cifra trei, sau invers. Iată exemplul unei tinere care a fost concepută pentru a ţine locul unei surori moarte prematur şi care n-a avut dreptul să ştie asta. Interdicţia de a se gândi la cuvintele „ma soeur”[23] s-a tradus prin faptul că femeia a ales, mai târziu, meseria de „maseuză”

O a doua modificare posibilă pe care o pot suferi cuvintele ce au legătură cu „Secretul” o reprezintă transformarea lor în paronime: cuvinte asemănătoare fonetic. Nicolas Abraham ne oferă ca exemplu cuvântul german „Käfer”, care înseamnă coleopteră, ce apare în cazul unui pacient care era preocupat, fără să-şi dea seama, de întrebarea neliniştitoare care o frământa pe mama sa atunci când a aflat că e însărcinată: „Ce să fac[24]?”. Pacientul era la nivel conştient preocupat de coleoptere, când de fapt întrebarea mamei sale era cea care-l preocupa fără să-şi dea seama.

Există o categorie de cuvinte care se scriu şi se pronunţă la fel ca şi cuvintele Secretului, dar au o

---

[21] în franceză termenul „omonim" are un sens diferit de cel românesc. în română omonimele sunt cuvinte care au aceeași formă și aceeași pronunțare cu alte cuvinte de care diferă ca sens și origine, (n.tr.)

[22] „Trei" în franceză, (n.tr.)

[23] „Ma soeur" în franceză, înseamnă „sora mea" iar „masseur" înseamnă „maseuză". (n.tr.)

[24] „Que faire?" în franceză înseamnă „Ce să fac?"; cuvântul german „ Käfer" și întrebarea „Que faire?" au o pronunție asemănătoare, (n.tr.)

semnificaţie diferită[25].

De exemplu, cuvântul francez „canard” înseamnă „raţă” şi „ziar” La fel, cuvântul francez „meurtrière” desemnează o femeie vinovată de omucidere, dar şi o fereastră îngustă. E dificil pentru cel ce poartă Secretul să utilizeze un asemenea termen fără să fie copleşit de teamă: prin felul în care se pronunţă şi se scriu, aceste cuvinte se aseamănă prea mult cu termenii ce desemnează Secretul. Tocmai de aceea, asemenea cuvinte sunt de foarte multe ori eliminate din limbajul celui care poartă un secret. Însă ele revin sub forma unor imagini care-i bântuie visele, fanteziile şi alegerile fundamentale. De exemplu, un secret ce are legătură cu „meurtrière” (aici autorul se referă la sensul de „fereastră îngustă”) se poate manifesta printr-o atracţie – sau repulsie – intensă pentru ferestruici.

În sfârşit, cuvintele Secretului se pot ascunde în spatele „criptonimelor”. E vorba despre cuvinte care, în aparenţă, nu au nicio legătură, nici fonetică, nici semantică, cu acele cuvinte interzise ale Secretului. În cazul unui pacient care, fără să-şi dea seama, e bântuit de un secret legat de o fereastră îngustă, cuvintele „crenel” sau „barbacană” pot să joace un astfel de rol. Asemenea cuvinte constituie, de exemplu, punctul de plecare al unei preocupări profesionale sau turistice şi, fără ştirea subiectului, indică existenţa unui Secret intrapsihic la care însuşi subiectul a renunţat să mai aibă acces.

VI. Un scenariu

Anumiţi părinţi încearcă, mai mult sau mai puţin conştient, să îşi implice copiii în aceste comemorări secrete. Aşa s-a întâmplat în cazul acelei mame care a fost abuzată sexual în copilărie de către fratele său mai mare. De fiecare dată, băiatul îi spunea surorii sale: „Să nu spui

[25] în franceză ele sunt numite „allosèmes" și sunt definite la fel ca omonimele din limba română, (n.tr.)

nimănui despre asta, e secretul nostru”, iar fetiţa repeta: „Nu o să spun nimănui despre asta, e numai şi numai secretul nostru”. Odată devenită mamă, femeia comemora această traumă în felul următor: în fiecare zi de miercuri, mergea împreună cu fiul ei la cofetărie să mănânce îngheţată, rugându-l: „Să nu spui nimănui despre asta, e secretul nostru”. Iar băiatul îi răspundea repetând: „Nu o să spun nimănui, e numai şi numai secretul nostru”. Bineînţeles, copilul nu înţelegea despre ce era vorba, însă era convins că trebuie să-i facă pe plac mamei sale în felul acesta. Băiatul, aşa cum era de aşteptat, a dezvoltat destul de devreme o tendinţă de a avea secrete cu tovarăşii săi de joacă…

Iată un alt exemplu. Scriitoarea George Sand – pe numele ei adevărat Aurore Dudevant – şi-a pierdut tatăl – pe nume Maurice – în urma unei căzături de pe cal, când avea doar patru ani. Bunica sa, care n-a putut să ţină doliu după moartea fiului ei (şi astfel să depăşească acel moment), a cerut custodia fetiţei, pe care a şi obţinut-o. Însă în scurtă vreme femeia şi-a pierdut minţile… Dormea cu micuţa şi o numea „Maurice”, identificând-o cu fiul dispărut. Amănunt interesant, tatăl bunicii se numea, de asemenea, Maurice şi ea n-a ţinut doliu nici după el. Fetiţa n-a ştiut niciodată dacă bunica sa o confunda cu tatăl sau cu străbunicul ei! Ulterior, Aurore Dudevant a devenit scriitoare, însă se îmbrăca ca un bărbat, fuma pipă şi şi-a ales un nume cu rezonanţă masculină. Iată că, odată ce aflăm povestea ei, înţelegem că asemenea manifestări erau modalităţi de a face faţă morţii tatălui, dar şi traumelor suferite din cauza bunicii sale.

VII. Cărţile pentru copii

Am discutat despre puterea pe care o au imaginile în a scoate la iveală traumele îngropate. Există un domeniu unde această putere se manifestă cu o forţă specială:

cărţile pentru copii, care au şi text, şi imagine. Prin intermediul lor, părinţii le comunică deseori copiilor, fără să-şi dea seama, îngrijorările lor secrete. În aceste cărţi se găsesc toate situaţiile familiale posibile: călătorii, plecări, despărţiri, schimbarea domiciliului, prezenţa sau absenţa bunicilor, copilul despre a cărui existenţă nu ştie nimeni, case bântuite, accidente diverse, bani cu origine misterioasă etc. Părinţii aleg asemenea cărţi în funcţie de valorile morale şi estetice de care sunt în mod conştient ataşaţi, însă în aceste alegeri sunt ghidaţi, de asemenea, de dorinţele lor secrete, de traumele lor ascunse sau chiar de întrebări rămase prea mult timp fără un răspuns din partea propriilor părinţi. Cititorul îşi spune, fără îndoială, că nu se pot afla prea multe lucruri pe baza cărţilor pentru copii: toţi membrii familiei cumpără astfel de cărţi, iar unele sunt oferite de prieteni, astfel încât copilul se confruntă cu o mulţime de poveşti diferite. Cadoul făcut de un părinte preocupat, fără să-şi dea seama, de un eveniment familial are toate şansele să „se piardă” printre toate celelalte. Însă atunci când există o astfel de carte în casă, copiii cer deseori să li se citească tocmai aceasta, înaintea celorlalte! De exemplu, într-o familie unde problema copilului adoptat s-a infiltrat în memoria colectivă, copilul cerea neîncetat să i se citească povestea unei girafe crescute de o familie de hipopotami. Un alt exemplu este cel al unei familii în care un bunic a dispărut în mod misterios, abandonându-şi soţia şi copiii, în care copilul şi-a ales ca lectură povestea unei mame castor care şi-a crescut singură numeroasele progenituri. În amândouă cazurile, copiii nu ştiau absolut nimic despre povestea familiei, însă alegerea lor nu avea nimic magic. Micuţii identificau o intensitate emoţională aparte a părinţilor lor, una care reflecta un interes specific. E vorba, de exemplu, de o intonaţie mai nuanţată, de o mimică mai expresivă, ba chiar de un tremur uşor al vocii. Deşi copiii nu înţeleg nimic despre originea acestor tulburări ale părinţilor, ei se lasă ghidaţi de percepţia în sine… şi insistă cu întrebările!

Prin urmare, cărţile cerute cu cel mai mare entuziasm sunt deseori cele care rezonează cu preocupările ascunse ale unui părinte sau altul, ba chiar cu frământările întregii familii. Nu este vorba despre „telepatie” în aceste cazuri, ci doar de receptivitatea foarte mare a copiilor la emoţiile părinţilor. Încă o dată putem face constatarea că părinţii le induc copiilor anumite trăiri fără să fie nevoie să comunice verbal; nu ne comunicăm stările interioare, legate de anumite situaţii sau imagini, numai prin cuvinte, ci şi prin gesturi, atitudini şi mimică.

VIII. Reacţiile de neînţeles faţă de anumite imagini

Uneori, „infiltrările” secretului se manifestă vizavi de anumite imagini care au puterea de a scoate la iveală rana ascunsă. Clint Eastwood ne oferă un astfel de exemplu în filmul său, *Mystic River.* Personajul principal al filmului, un bărbat de 40 de ani – sechestrat şi violat, vă aducem aminte, la vârsta de 12 ani – urmăreşte la televizor un film cu vampiri. La prima vedere, filmul îi place foarte mult, dacă e să ne luăm după mimica sa, ce trădează deopotrivă plăcere şi frică. Însă dintr-odată, se întoarce spre soţia sa şi-i spune: „Au făcut ce-au vrut cu mine, înţelegi?” Şi atunci spectatorul pricepe totul. Dacă bărbatul trăieşte emoţii atât de intense urmărind acest film, de altfel, destul de banal, e pentru că el nu vede, de fapt, vampirii din film, ci pe abuzatorii săi şi pe el însuşi, victima lor. Lasă impresia că urmăreşte imaginile din film, când de fapt revede „filmul” interior al propriei traume. Pe această cale, bărbatul retrăieşte bineînţeles frica, anxietatea, disperarea şi furia neputincioasă ale fostului adolescent, însă în alte momente resimte, de asemenea, emoţiile exprimate de cei care l-au abuzat, sau pe care şi le-a imaginat, începând cu plăcerea cu care l-au violat... Asta se întâmplă când ai un Secret dureros, care conţine în acelaşi timp urma celor

trăite, dar şi ceea ce a fost gândit, imaginat sau visat.

Atunci când un copil este foarte apropiat de un adult care retrăieşte o rană din trecut, în contact cu anumite imagini, el este tentat să-şi „modeleze" emoţiile după cele ale părintelui său. Copilul resimte atunci foarte intens emoţiile trăite de adult, care i se transmit prin intermediul schimbării posturii corporale, a ritmului cardiac sau respirator, sau chiar prin modificările de mimică. Iar în lipsa unei interacţiuni cu părintele, care să dea sens trăirilor sale, copilul caută această semnificaţie în imagini. Dacă situaţia se repetă – şi există toate şansele să se întâmple asta, dacă părinţii şi copiii se uită des împreună la televizor, copilul va „ascunde" în sine pentru multă vreme emoţiile altei persoane. Şi există riscul e ca emoţiile acestea să fie reactivate ori de câte ori va vedea imagini asemănătoare.

Un caz extrem care reflectă această situaţie e atunci când copilul ce se confruntă în mod constant cu emoţiile unui părinte, declanşate de anumite imagini, sfârşeşte prin a avea gesturi, atitudini, mimică care te fac să crezi că a trăit „de-adevăratelea" un eveniment traumatic, când de fapt el a interiorizat rana nevindecată – şi supurândă – a unui adult de care era foarte apropiat. Un asemenea proces se poate produce, evident, fără ca imaginile urmărite împreună să joace vreun rol în acest proces, însă are mai multe şanse de apariţie atunci când există un suport vizual ce potenţează emoţiile părintelui şi îl incită pe copil să asocieze emoţiile simţite cu imaginile de la televizor.

Asta s-a întâmplat şi cu Jade, o adolescentă bântuită de imagini cu agresiuni sexuale, însoţite de senzaţii corporale. În timpul terapiei, şi-a amintit că atunci când era micuţă se uita la televizor împreună cu mama sa şi că existau momente când femeia transpira şi gemea uşor, fiind în mod clar tulburată. În acele momente, nu mai vedea imaginile de pe ecranul televizorului, ci pe acelea pe care le purta în interiorul ei de când fusese victima unui viol.

Problema e că fiica ei, ce stătea lângă ea, neavând habar de această poveste, trăia emoţiile şi, prin urmare, stările corporale ale mamei sale, într-o asemenea măsură încât devenise posedată, fără să ştie, de o experienţă traumatică căreia nu-i căzuse victimă ea însăşi. Sau mai degrabă fata a trăit acel eveniment, însă prin intermediul trăirilor unei alte persoane, cumva prin empatie. Sau am putea spune, cu riscul de a părea un joc de cuvinte, că ea a trăit evenimentul traumatic „de-adevăratelea”, dar nu în realitate[26]. Problema se agravează când o astfel de persoană întâlneşte pe cineva – părinte, prieten sau terapeut – care încearcă să o convingă că a trăit cu adevărat trauma respectivă, în acest caz un abuz sexual. Riscul ca ea să se lase convinsă este cu atât mai mare cu cât personalităţile capabile să absoarbă emoţiile şi stările corporale ale unui apropiat sunt în general uşor sugestionabile. Când un copil – sau un adult – suferă din cauza unor reprezentări traumatice, asta dovedeşte întotdeauna că el a trăit un eveniment traumatic. Dar această traumă nu e neapărat cea pe care persoana respectivă crede că şi-o aminteşte. Iar persoana care crede că şi-o aminteşte nu e neapărat victima reală a evenimentului respectiv! — iar asta pentru că rănile secrete „se infiltrează” şi aceste infiltrări pot ricoşa peste mai multe generaţii.

[26] S. Tisseron, „L'Empathie au coeur du jeu social", Paris, Albin Michel, 2010. (n.a.)

Capitolul 3
RICOŞEURILE SECRETULUI

Un băiat a fost la un moment dat victima unei agresiuni sexuale săvârşite de copiii unei familii din vecini. Nu a putut niciodată să denunţe această agresiune şi întotdeauna i-a privit cu teamă şi mânie pe ei şi pe familia lor în general. Devenit adult şi tată, bărbatul a continuat să aibă aceeaşi atitudine, fără să-şi dea seama, mai mult din obişnuinţă decât dintr-o nelinişte reală. Însă copilul său i-a copiat privirea şi mimica. Atunci când ne luăm o figură suspicioasă (sau fericită, sau tristă…), vom trăi deîndată emoţia corespunzătoare. Copilul a dezvoltat astfel, fără să-şi dea seama, o atitudine suspicioasă faţă de acea familie, ba chiar, prin generalizare, faţă de tot ceea ce le semăna. Acelaşi mecanism se poate transmite de-a lungul mai multor generaţii. În acest fel se realizează o transmitere inconştientă, ale cărei efecte pot să rămână pentru mult timp invizibile, dar care pot ieşi la iveală pe neaşteptate cu ocazia unui eveniment aparent neînsemnat. Un furt, de exemplu. „Cineva din vecini a dat spargerea” Că doar „nu ne-am înţeles niciodată bine cu ei”, „mereu umblă cu ascunzişuri” etc. Acestea ar putea fi raţionamentele familiei celui care a fost abuzat. Iar dacă adolescenta acestei familii ar ieşi cu un băiat din vecini, ar fi o adevărată dramă. „De ce n-am voie?”, ar putea întreba tânăra. „Pentru că îţi interzicem noi, şi nu e nevoie să-ţi explicăm de ce”, i-ar putea răspunde tatăl său, căruia i-ar fi greu să-i spună mai multe. Ar putea doar să mai adauge că vecinii îl „enervează” şi că „asta i se pare suficient”

Acest mecanism de imitaţie se poate transmite, astfel, de la o generaţie la alta. El se bazează întotdeauna pe atitudinile şi mimica pe care copilul le identifică şi le imită, iar uneori pe cuvintele pe care le-a auzit.

I. Puterea imitaţiei

Copilul unui părinte ce poartă un secret se confruntă mai mereu cu gesturi, atitudini, mimică sau cuvinte ciudate şi recurente. Uneori, le reproduce şi trăieşte emoţiile pe care acestea le vehiculează, fără să le înţeleagă semnificaţia. El dezvoltă în acest caz obişnuinţe mentale şi relaţionale care îşi vor pune amprenta asupra întregii sale vieţi. De asemenea, ar putea dezvolta o atenţie selectivă sau, din contră, o aversiune pentru ceea ce a pus stăpânire pe părintele său aflat în suferinţă. Atunci când secretul păstrat de părinte e deosebit de dureros, copilul devine martorul neputincios al suferinţei sale. Climatul familial poate fi marcat în acest caz, până în cele mai mici detalii, de iminenţa unei morţi violente. Părintele traumatizat transmite fără să-şi dea seama ideea existenţei unui pericol permanent şi îşi creşte copiii într-un climat de anxietate ce favorizează dezvoltarea formelor de ataşament marcate de insecuritate. În sfârşit, unii copii încearcă să-şi imagineze răspunsurile la întrebările pe care nu au voie să le pună şi îşi construiesc, ca urmare, poveşti adeseori mult mai înfricoşătoare decât adevărul care li se ascunde.

Ansamblul acestor atitudini mentale şi relaţionale dezvoltate de copiii părinţilor ce poartă în ei răni secrete nevindecate formează „ricoşeurile Secretului”. Ele sunt legate de faptul că personalitatea copilului se formează prin interiorizările succesive ale atitudinilor părinţilor şi ale tiparelor de comunicare folosite de ei în viaţa de zi cu zi. Primele tipare interactive interiorizate sunt în mod clar cele mai stabile şi cele care vor avea cea mai mare influenţă asupra personalităţii. Ele se formează sprijinindu-se pe trei mecanisme: imitaţia senzoriomotorie, imitaţia emoţională şi concentrarea comună a atenţiei[27] [28]. Un

[27] S. Tisseron, „L’Empathie au coeur du jeu social”, op. Cât. (n.a.)
[28] Concentrarea comună a atenţiei (attention conjointe, în original)

bebeluş de trei săptămâni căruia un adult îi scoate limba va face şi el la fel. Copilul este, aşadar, înzestrat cu capacitatea de a imita mimica şi gesturile adulţilor apropiaţi, fără să fie nevoie să le înţeleagă semnificaţia. Într-un timp foarte scurt, capacitatea de a imita nu e doar motrică, ci şi emoţională: copilul care imită mimica adultului pe care-l observă simte aceleaşi emoţii ca el. Apoi, acestui mecanism i se adaugă, începând cu al doilea an de viaţă, ceea ce numim „concentrare comună a atenţiei” Copilul îşi orientează atenţia în aceeaşi direcţie ca şi adultul, se uită la ce priveşte acesta, îşi potriveşte mimica şi emoţiile cu ale sale… şi simte într-un final aceleaşi lucruri ca adultul faţă de un obiect sau faţă de o persoană. Nu în ultimul rând, indiferent de etapa de dezvoltare în care se află, copilul interiorizează cuvintele pe care le aude în jurul lui, chiar dacă nu le înţelege semnificaţia. Eu şi cu soţia mea avem un exemplu personal. Când fiica noastră avea un an, am discutat de mai multe ori, îngrijoraţi, despre unul dintre nepoţii ei, grav bolnav, şi despre tatăl lui, care-l avea în grijă. Apoi acest nepot s-a însănătoşit, iar eu şi cu soţia mea n-am mai voreste orientarea instinctivă a atenţiei cuiva după obiectul atenţiei unei persoane din apropiere, (n.tr.) bit despre el, însă la vârsta de doi ani fiica mea le-a dat celor două jucării de pluş preferate numele nepotului şi al tatălui lui! Probabil că a fost mai puţin determinant pentru ea faptul că eu şi soţia am pronunţat numele în mai multe rânduri decât faptul că le-am rostit cu o mare intensitate emoţională.

Aceste patru mecanisme – imitarea emoţională, apoi cea motrică, concentrarea comună a atenţiei şi repetarea cuvintelor familiale saturate de emoţii – reprezintă cheia unui număr mare de fenomene care multă vreme au fost asociate cu telepatia. Voi trece acum la studiul detaliat al consecinţelor acestora.

II. Reproducerea modalităţilor privilegiate de ataşament

Din numeroasele exemple pe care vi le-am oferit în capitolul anterior, e uşor de înţeles că atitudinile imprevizibile şi extreme ale unui părinte ce poartă o rană secretă pot să destabilizeze reperele unui copil şi să îl facă să aibă sentimentul de nesiguranţă. Această constatare empirică a fost demonstrată prin studiul comparat al modalităţilor de ataşament la părinţi şi copii.

John Bowlby e cel căruia i se datorează descoperirea importanţei ataşamentului fiinţei umane[29], însă cea care i-a continuat munca, Mary Main, a contribuit cel mai mult la definirea şi îmbogăţirea modelelor. Ea le compara cu nişte „tipare”: e vorba de un ghid interior care nu este conştient, dar care determină felul în care ne comportăm şi interpretăm raporturile dintre persoane. Aceste modele de ataşament (numite şi „modele interne operante”, sau MIO) organizează în special emoţiile şi modul de a gândi din relaţiile cu apropiaţii. Ele devin funcţionale atunci când o persoană întâmpină o problemă de adaptare la o anumită situaţie, care-i activează stilul de ataşament pe care l-a dezvoltat faţă de o persoană semnificativă din viaţa sa. Există patru tipuri de ataşament: *securizării, insecurizanidetaşat, insecurizani-ambivaleni* şi *securizani-dezorganizai.* Acestea se regăsesc în egală măsură atât la copii, cât şi la adulţi.

Cei care au un stil de ataşament *securizării* au încredere în ei înşişi şi în ceilalţi. Sunt în stare să construiască o poveste coerentă a experienţelor lor trecute, chiar dacă sunt dureroase. Cei care au un stil de ataşament *insecurizani-deiaşai* sunt familiarizaţi de mici cu ideea separării şi se protejează împotriva acestui risc printr-un comportament de evitare. Însă retragerea lor emoţională

[29] J. Bolwby, „Attachement et perte" 3 volume (1969-1980), Paris, PUF, 1978-1984. (n.a.)

este un handicap în cadrul relaţiilor. Cei cu un ataşament *insecurizani-ambivaleni* fac totul pentru ca persoana lor de ataşament să rămână aproape de ei şi le lipseşte energia de a se ocupa de ei înşişi. În plus, din momentul în care stabilitatea relaţiei pare asigurată, agresivitatea, pe care şi-au reprimat-o mult timp în relaţia cu figura de ataşament, poate să explodeze. În sfârşit, cei care au un stil de ataşament *insecurizant-dezorganizai* pot să manifeste o nelinişte extremă la un gest obişnuit al părintelui lor, cum ar fi să se depărteze de ei câţiva paşi şi să nu manifeste nicio reacţie dacă părintele părăseşte încăperea, ca şi cum lucrul acesta n-ar avea nicio importanţă. Reacţiile lor sunt de neînţeles şi contradictorii pentru anturaj.

După aceste prime studii, diferiţi cercetători au arătat că asemenea tipuri de ataşament nu sunt stabile pe tot parcursul vieţii: un copil care are un ataşament securizant poate să trăiască un eveniment traumatic grav în urma căruia dezvoltă un stil de ataşament insecurizant, în timp ce un copil cu un ataşament insecurizant poate să trăiască experienţe favorabile, care vor duce la o mai mare securitate psihologică. Însă din perspectiva care ne interesează aici, unul dintre marile merite ale lui Mary Main e că a pus în evidenţă o corelaţie semnificativă între stilul de ataşament al părintelui şi cel al copilului său[30]. Totul se petrece ca şi cum ar exista o transmitere a modalităţii de ataşament – în acest caz, cuvântul „transmitere” e cât se poate de potrivit! De exemplu, un părinte autonom e mult mai probabil să aibă un copil cu un stil de ataşament securizant, în timp ce un părinte cu ataşament insecurizant e mult mai probabil să aibă un

[30] M. Main, E. Hesse, „Parents Unresolved Traumatic Experiences Are Related to Infant Disorganized Attachement Status: Is Frightened and/or Frightening Parental Behaviour the Linking Mechanism?", în M.T. Greenberg, D. Cichetti, E. Cummings (ed.), Attachement in Preschool Years: Theory, Research and Intervention, Chicago, University of Chicago Press, 1990, p. 161-182. (n.a.)

copil cu un ataşament asemănător. În acelaşi fel, părinţii ce poartă traume grave ce n-au fost rezolvate, care arată deseori emoţii şi comportamente extreme şi inexplicabile, prezintă un risc mai mare să aibă un copil cu ataşament dezorganizat. Această predicţie e deosebit de puternică atunci când figura principală a ataşamentului copilului este tocmai persoana în cauză.

În sfârşit, o altă caracteristică a problemelor de ataşament la copiii părinţilor ce poartă Secrete e că aceştia se ataşează de obiecte sau locuri pentru care părinţii lor dovedesc interes, întrucât nu pot să comunice verbal cu ei, copiii transformă aceste locuri şi obiecte în suportul unei amintiri inexprimabile. Copiii se cramponează de iluzia că vor găsi în ele cheia secretelor niciodată evocate. Oricare ar fi motivul pentru care părinţii nu vorbesc despre traumele lor, copiii lor sunt ameninţaţi de acelaşi risc: să poarte un adevărat cult obiectelor care au aparţinut părinţilor şi locurilor pe care le-au frecventat.

III. Probleme de învăţare

Pe lângă tipul de ataşament, o consecinţă frecventă a secretelor de familie care apar la a doua generaţie o reprezintă dificultăţile de învăţare.

Mai întâi, anumite materii, cum ar fi geografia sau matematica, s-ar putea dovedi problematice prin însăşi natura secretului, dacă acesta implică cunoştinţe în domeniu. Insecuritatea psihologică poate în egală măsură să contribuie la agravarea unor tulburări mentale care, în mod surprinzător, vor impulsiona eforturile de învăţare ale copilului. În sfârşit, copilul care intuieşte că i se ascunde ceva are tendinţa să-şi piardă încrederea în părinţii săi şi, prin generalizare, în învăţători sau profesori, pe care îi percepe ca reprezentanţi ai părinţilor. Anumiţi copii reacţionează prin faptul că nu pot să înveţe decât de unii

singuri, ca autodidacţi[31]. Alţii îşi pierd încrederea în propriile lor abilităţi, mai ales cei ai căror părinţi neagă existenţa secretului şi încearcă să-l convingă pe copil că lucrurile nu sunt aşa cum le-a văzut sau le-a auzit. Ei se închid în ei înşişi şi pot fi consideraţi chiar retardaţi, deşi nu sunt deloc aşa.

Însă principala dificultate de învăţare a copiilor ce cresc într-o familie ce poartă un Secret e legată de felul în care curiozitatea şi energia lor psihică sunt deturnate către elaborarea experienţelor trăite de părinţi, pe care le intuiesc şi pe care încearcă să şi le reprezinte. În felul acesta, nu-şi mai folosesc energia mentală pentru simbolizarea propriilor experienţe de viaţă şi nici pentru procesul de învăţare.

Unii, e adevărat, vor găsi în această experienţă materialul unei viitoare creaţii. Unii îşi vor petrece întreaga viaţă încercând să pună în scenă imaginile şi scenariile pe care părinţii lor în suferinţă le-au sădit în ei. Este cazul lui Hergé, de pildă, care în „Aventurile lui Tintin" povesteşte despre un secret de familie ce nu poate fi spus şi care are legătură cu circumstanţele în care a venit pe lume tatăl său[32]. De asemenea, Alfred Hitchcock povestea cum se amuza mama lui speriindu-l şi acorda multă importanţă situaţiei pe care el o numeşte transfer de vinovăţie prin schimbul de priviri[33]. Pare că Hitchcock evocă o catastrofă trăită de mama sa, despre care ea n-a vorbit niciodată, dar pe care o întrezăreşte în privirea ei. Poate de aceea Hitchcock a devenit cineastul care a ştiut

---

[31] J.-L. Brenot, M. Brenot, „L'organisation mentale d'enfants cryptophores", *Psychiatrie française,* 1985. De fapt, cuvântul „cryptophore" este în acest caz ales greșit, pentru că e vorba despre copii ce duc cu ei „fantome", adică probleme psihice ce au legătură nu cu un secret personal, ci cu secretul ce nu poate fi spus al unei alte persoane (a se vedea *infra,* capitolul V) (n.a.)

[32] S. Tisseron, „Tintin chez le psychanalyste" Paris, Aubier, 1985. (n.a.)

[33] A se vedea S. Tisseron, „Comment Hitchcock m'a guéri", Hachette, 2005. (n.a.)

să ne facă ne simţim ca un copil „ţintuit” în scaunul său, urmărind îngrozit proiecţiile fantasmelor altuia de pe un ochi imens, cel al ecranului de cinema.

Însă aceste cazuri ieşite din comun nu trebuie să ne facă să pierdem din vedere dificultăţile cu care se confruntă în mod constant copiii aflaţi în contact cu suferinţele indicibile ale unui părinte.

IV. Simptomele somatice

Copiii subjugaţi de secretele familiale grave încearcă, prin urmare, să construiască reprezentări care să dea sens lucrurilor pe care le simt. Dar cum aceste reprezentări nu sunt verbale – asta fiindcă părinţii lor nu sunt dispuşi să răspundă la întrebările lor şi să le vorbească despre traumele lor ascunse – reprezentările riscă să fie emoţionale, senzoriale, ba chiar somatice[34]. Copiii au tendinţa să dezvolte simptome somatice ca răspuns la durerile psihologice ale unui părinte[35], iar asta se întâmplă mai ales atunci când durerea ascunsă a unui părinte a avut ea însăşi o componentă somatică. Acest fenomen poate merge până la reproducerea concretă, la nivelul propriului corp, sub forma unor boli, a suferinţelor pe care îşi imaginează că le-au avut sau le au părinţii lor, aşa cum am văzut în cazul copiilor persoanelor ce au fost deportate.

Se întâmplă, de asemenea, ca suferinţa somatică a copilului să fie consecinţa descoperirii traumatice a faptului că părinţii şi apropiaţii lui îl mint. Este şi cazul micuţei Kristina, descris de Nancy Huston în cartea sa, „Lignes de faille” După ce a înţeles că e un copil adoptat –

---

[34] Acesta e motivul pentru care termenul „identificare" nu este potrivit acestor situații. Ar fi vorba mai degrabă de „concretizări" (I. Kogan „The Search for The Seif", *The International Journal of Psychoanalysis,* 1989, vol. 70, part. 4, p. 661-671). (n.a.)

[35] L. Kreissler, „La Psychosomatique de l'enfant", Paris, PUF, „Que sais-je?", 2001. (n.a.)

mai rău, că a fost răpită – căruia familia vrea să-i ascundă acest lucru, fata s-a grăbit spre toaletă, unde a fost cuprinsă de stări de vomă şi diaree, în timp ce a fost năpădită de fantasme înspăimântătoare legate de naşterea ei.

„Imediat, mă ridic de pe toaletă, trag apa şi mă pun din nou în genunchi pe podea. Aplecată peste bideul ce miroase urât, nu-mi mai vine să vomez, însă senzaţiile de vomă mă încearcă în continuare şi fruntea mi-e îmbrobodită de sudoare.”[36]

V. Comportamentele enigmatice

Ricoşeurile secretului îmbracă uneori haina comportamentelor ce evocă tulburări mentale, ba chiar perversitate. CopiIul, confruntat cu angoasa părinţilor lui şi privat de un sens a cărui importanţă o intuieşte, face „crize de nervi” inexplicabile. El încearcă în felul acesta să se elibereze de angoasa şi furia ce-l cuprind din cauza întrebărilor fără răspuns. Cu alte ocazii, simte ieşind la suprafaţă din străfundurile fiinţei sale ceea ce n-a avut dreptul să vadă, să audă şi să înţeleagă atunci când părintele său îşi retrăia traumele din trecut. Această situaţie corespunde perfect cu ceea ce descrie Antonin Artaud: „Privim, înfricoşaţi, apariţia celeilalte lumi”. Lucrurile ciudate pe care le face ne-ar putea determina să credem că are probleme psihice. De exemplu, copilul aude vocea tovarăşilor de luptă ai tatălui său, căzuţi în război. Astfel, în filmele realizate de Rithy Panh despre consecinţele războiului civil din Cambodgia putem vedea persoane cu halucinaţii, ce fac trimitere la traumele greşit elaborate ale părinţilor lor[37].

Asemenea situaţii „inexplicabile” ar putea fi clarificate,

[36] N. Houston „Lignes de faille", op. cit., p. 419. (n.a.)

[37] Film de Rithy Pahn, „Les Artistes du théâtre brûlé" 2005. (n.a.)

în cele mai multe dintre cazuri, făcând legătura cu un Secret care îi este ascuns copilului. Este şi cazul lui Marc Bradfer, care nu avea dreptul să ştie că tatăl său era preot. Acesta povesteşte că fratele său mai mare, care nici el n-avea voie să ştie adevărul, se juca de-a preotul, adică îi recita în secret slujba surorii lor[38]...

În sfârşit, să nu uităm că acei copii care cresc într-o familie cu secrete devin deseori adulţi care ţin, la rândul lor, secrete! Cum nu pot avea niciun control asupra secretelor ai căror victime sunt, ei încearcă să fabrice alte secrete pe care să le poată controla. Şi aşa devin secretoşi, ba chiar vicleni. Aceasta nu este doar o modalitate de a se identifica cu părinţii lor, ci şi o maniera de a elabora frustrarea provocată de către Secretul cu care se confruntă. Dacă tot nu pot să ştie nimic despre secretul a cărui existenţă o intuiesc, fac în aşa fel încât să devină stăpânii propriilor secrete. Iar viaţa copiilor lor va fi la rândul ei afectată...

VI. Vinovăţia

Copilul confruntat cu manifestările suferinţei şi neliniştii unuia dintre părinţi se gândeşte uneori că el este cauza. Această modalitate de a reacţiona este caracteristică pentru copii. În primii săi ani de viaţă, copilul se simte centrul de interes al atitudinilor adulţilor. Problema e că acest gen de reacţie predispune la formarea unor atitudini de vinovăţie. Copilul se poate simţi vinovat în numeroase situaţii în care n-are de fapt nicio vină. Asta i s-a întâmplat unei femei care a dezvoltat un sentiment de vinovăţie persistent şi inexplicabil. Copilăria şi-o petrecuse în timpul războiului din Spania, împreună cu mama şi bunica sa, persoane ce deveniseră la un moment dat extrem de tăcute. Fetiţa se gândea că femeile nu spuneau nimic pentru că erau supărate pe ea! în realitate, asta se

[38] M. Bradfer, „Fils de prêtre", op. cit. (n.a.)

întâmpla din cauză că unchiul fetiţei dispăruse într-un mod misterios şi cele două nu ştiau ce să mai creadă. Oare era mort? Oare fusese torturat? în lipsa unei explicaţii, fetiţa şi-a imaginat că mama şi bunica sa o „dispreţuiesc” Crescând, ea uitase de contextul apariţiei sentimentului de vinovăţie, însă continua să-l resimtă în numeroase situaţii din viaţa sa profesională şi personală. A fost o mare uşurare pentru ea să înţeleagă că sentimentul ei de vinovăţie a fost generat de felul în care a interpretat, în copilărie, tăcerea mamei şi a bunicii sale, aşadar de o confuzie, iar pornind de aici, a putut face mai bine diferenţa dintre situaţiile prezente şi propriul trecut.

VII. Conformismul

Bemardo Bertolucci exemplifică această atitudine în filmul său, „Conformistul”[39]. La începutul filmului, personajul principal – rol jucat de Jean-Louis Trântignant – îşi vizitează tatăl internat într-un azil psihiatric. Acţiunea filmului se desfăşoară pe la sfârşitul anilor ’30 şi băiatul e preocupat de mai multe întrebări: „Oare tata a fost torturat în timpul Marelui Război? În ce fel? De ce?”. Băiatul merge să-şi viziteze tatăl tocmai ca să obţină un răspuns. Însă în loc să-i dea un răspuns, bătrânul începe să tremure şi să urle: „Cămaşa, cineva să-mi aducă cămaşa!”. Imediat e legat şi redus la tăcere, aşa cum a cerut... Nu numai că-i este imposibil să vorbească despre amintirile sale, dar simpla întrebare îi provoacă o mare suferinţă. Dacă ar putea să-şi amintească ceva din trecutul său, fără îndoială că ar spune aceleaşi cuvinte ca torţionarul din filmul „Music Box”, regizat de Costa Gavras[40], atunci când fiica sa îi vorbeşte despre bănuielile cumplite pe care le are despre trecutul lui: „M-am chinuit o viaţă întreagă să

[39] Film regizat de Bernardo Bertolucci, în original „II Conformista", 1970. (n.a.)

[40] „Music Box", film regizat de Costa Gavras în anul 1989. (n.a.)

uit tot, şi tu ai vrea acum să-mi amintesc?” Tatăl personajului principal, rol jucat de JeanLouis Trântignant, preferă aşadar să fie legat şi să i se pună căluş decât să rişte să vorbească despre trecutul său. Acesta e începutul aventurii celui pe care Bertolucci îl numeşte „Conformistul”. De fapt, tot restul filmului ne arată cum acesta renunţă la convingerile sale personale, la propriile sale emoţii şi chiar la impulsurile amoroase ca să execute un opozant politic al regimului lui Mussolini, condamnat de superiorii săi. Un om care e în stare să-şi calce în picioare în acest fel principiile şi sentimentele e un conformist. Însă această alegere nu are legătură cu convingerile sale politice. Conformistul întruchipat de Jean-Louis Trântignant a ales această atitudine pentru a fugi de problema stânjenitoare de a trebui să se ghideze după propriile emoţii şi percepţii. A ales să fie o maşină în slujba unei puteri ale cărei virtuţi specifice nu le cunoştea, dar care, în ochii săi, se legitima prin putere. Pentru el, asta era îndeajuns. În acest fel, Secretul, fie că se află la nivelul familiei sau la nivelul Statului, încurajează tăcerea, iar tăcerea produce conformismul, în aşa fel încât sfârşeşte prin a îndepărta orice posibilitate de a gândi altfel.

Regăsim în acest exemplu, în mod clar, atitudinea unui copil faţă de părinţii săi. Personajul nu pune sub semnul întrebării alegerile lor de viaţă şi cu atât mai puţin educaţia pe care a primit-o de la ei. Ei sunt părinţii lui şi asta e de-ajuns, ei sunt cei care gândesc în locul lui, iar ce gândesc ei nu poate fi decât „bine” pentru el. Adulţii care cultivă în continuare această atitudine infantilă îi vor înlocui mai târziu pe părinţi cu şefii lor sau cu „elitele”. E ceea ce se petrece şi în povestea de viaţă a nazistului Rudolph Höss.

Höss a fost comandantul lagărului de la Auschwitz din 1940 până în 1943 şi a participat efectiv la crearea şi dezvoltarea metodelor de exterminare. Înainte să fie executat, în 1945, a povestit despre întâlnirea pe care a avut-o cu Henrich Himmler, în cursul căreia acesta i-a

vorbit despre importanţa „soluţiei finale”[41]. Persoană cu o origine modestă, Höss se remarca prin disciplină şi eficienţă. În cursul întâlnirii, Himmler i-a încredinţat sarcina de a pune la punct, la Auschwitz, metode de a ucide un număr cât mai mare de evrei, scăpând totodată cu rapiditate de corpurile lor. Povestind despre întâlnire, Höss a spus că iniţial a fost surprins de această cerinţă. Discursul oficial vorbea despre deportarea evreilor şi nu despre exterminarea lor. Conform relatării sale, el şi-ar fi permis chiar să întrebe dacă exterminarea evreilor era într-adevăr necesară şi dacă n-ar fi fost suficient să fie deportaţi. Răspunsul pe care Höss spune că i l-ar fi dat Himmler e deosebit de interesant. E mai puţin important dacă Höss a auzit asta cu adevărat din gura lui Himmler sau doar a inventat acest lucru, pentru că răspunsul ne arată în ambele cazuri felul în care Höss privea lucrurile. Himmler nu ar fi făcut apel la obedienţă, ci la autoritatea „elitelor” l-ar fi amintit că marii savanţi germani au demonstrat necesitatea exterminării evreilor pentru ca naţiunea germană să devină puternică şi pură din punct de vedere rasial. Cum ar fi putut el, un simplu fiu de ţăran fără şcoală, să-i contrazică? Pe lângă asta, Höss considera că are calităţile necesare pentru a duce la capăt această sarcină. Şi cum fiecare trebuie să facă lucrul la care se pricepe cel mai bine, s-a ocupat şi el de treaba lui…

VIII. Ruşinea

Dintre toate ricoşeurile posibile ale unui Secret dureros, ruşinea are un loc aparte. Ea poate să însoţească trauma sau să-l marcheze pe cel care o poartă într-un fel care se transmite generaţiei următoare. De cele mai multe ori, lucrurile se petrec altfel: ruşinea nu se manifestă decât la cea de-a doua generaţie.

---

[41] R. Merle, „La mort est mon métier", Paris, Gallimard, Folio, 1952. (n.a.)

Să începem cu situaţia cea mai simplă, când un copil creşte fiind apropiat sufleteşte de un părinte ce poartă ruşinea. Într-un astfel de caz, copilul are deseori tendinţa de a prelua această ruşine... sau ceea ce-şi imaginează el că este. În amândouă cazurile, copilul interiorizează ruşinea unui părinte ca pe o modalitate de a-i rămâne aproape şi totodată – în cele mai multe cazuri – de a-şi împlini în imaginar dorinţa de a-l vindeca. Această atitudine se bazează pe o iluzie de omnipotenţă şi de control. Atitudinea nu e dezinteresată: copilul îşi doreşte să-i aline părintelui suferinţa provocată de ruşine pentru a-l face să fie mai disponibil în interacţiunile cu el. Dar nu numai că interiorizarea ruşinii trăite de părinte nu duce la vindecarea acestuia, ci, mai mult, copilul care face asta riscă să poarte cu sine pentru tot restul vieţii ruşinea altuia[42]. Şi sfârşeşte prin a uita că ruşinea pe care o simte poate avea legătură cu cea pe care a crezut că o observă la părintele lui, în copilărie. Nu mai punem la socoteală imaginile pe care copilul le asociază cu diversele cauze ale ruşinii pe care şi-o imaginează că o trăieşte părintele său şi care i se impun de la sine, fără să le poată exprima în cuvinte: copilul care intuieşte ruşinea unui părinte îşi imaginează că e vorba de răpire, crimă, viol...

Se întâmplă ca băiatul sau fata unui părinte ce poartă o rană secretă să simtă ruşine chiar şi în cazul în care părintele nu trăieşte acest sentiment. Cum părintele păstrează tăcerea despre un eveniment în aparenţă grav, copilul îşi imaginează că nu este considerat demn de a i se încredinţa secretul, cel pe care-l presimte. Acest copil va dezvolta adesea un sentiment de ruşine.

În sfârşit, acestor două surse ale ruşinii i se adaugă o a treia. E vorba de ruşinea de a dori să ştii ceea ce e interzis, cum ar fi cazul în care copilul îşi imaginează că părintele ar putea minţi. Această ruşine apare când copilul se îndoieşte de onestitatea părintelui, pe care-l suspectează

[42] S. Tisseron, „La Honte, psychanalyse d'un lien social", Paris, Dunod, 1992. (n.a.)

de minciună.

IX. Indicibil, nenumibil, negândibil

Ca să încheiem cu „ricoşeurile” secretelor, să ne aducem aminte de trei repere semantice importante: cuvintele „indicibil”, „nenumibil” şi „negândibil”[43]. Aceşti trei termeni sunt deseori confundaţi; totuşi, pentru a-i diferenţia mai bine, avem la îndemână un ghid excelent.

Să începem cu prima generaţie, cea care a trăit trauma fără să reuşească să o elaboreze într-o manieră satisfăcătoare. Evenimentele ce vor sta la originea Secretului sunt „indicibile” Cei care le-au trăit nu vor – sau nu pot – să vorbească despre ele. Pentru generaţia următoare, aceste evenimente vor deveni „nenumibile” în măsura în care nu pot face obiectul niciunei reprezentări verbale. Conţinutul lor e ignorat şi existenţa lor e doar intuită şi chestionată. La această a doua generaţie pot să apară tulburări specifice de învăţare, fără perturbări grave ale personalităţii. În sfârşit, la cea de-a treia generaţie, evenimentul „nenumibil” devine, literalmente, „negândibil”. Se ignoră chiar şi existenţa unui secret. În copilărie sau la vârsta adultă, individul poate să perceapă în el însuşi senzaţii, emoţii, posibilităţi de acţiune sau imagini care i se par „ciudate” şi pe care descoperă că îi este imposibil să le explice prin prisma vieţii sale psihice sau făcând legătura cu ceea ce ştie despre istoria familiei.

Ansamblul acestor distorsiuni trimite la perturbările în comunicarea dintre copil şi părinţii săi, la fel ca la generaţia precedentă. Însă aceste perturbări au efecte mai grave decât la generaţia de dinainte. Părintele purtător de Secret, a cărui personalitate a fost deformată din cauza contactului cu părinţi la rândul lor purtători de Secret, este pentru copilul său ca o oglindă deformatoare. Efectele Secretului nu mai sunt clar delimitate şi localizate la fel ca

[43] S. Tisseron, „Secrets de famille, mode d'emploi", op. cit. (n.a.)

la generaţia precedentă. Ele sunt difuze şi impun deformări pe care un părinte, ce are el însuşi un părinte care poartă un Secret, nu le poate descifra. Aceşti copii (ai căror bunici erau purtătorii unor traume indicibile, pe care nu le-au depăşit) pot să dezvolte aceleaşi tulburări ca generaţia precedentă, însă şi altele mult mai grave, al căror punct comun este că sunt, în aparenţă, golite de orice sens: e vorba în mod special de tulburările psihotice, de deficienţele mentale sau de diverse forme de delincvenţă sau toxicomanii, care bineînţeles că vor interfera grav cu procesul de învăţare.

După cea de-a treia generaţie, Secretul, cu excepţia cazurilor foarte grave, tinde să se dizolve într-o serie de atitudini care de obicei se consideră că sunt o expresie a personalităţii globale a individului. Însă, în cazurile grave, se poate întâmpla ca lanţul generaţiilor să se rupă. Efectele unui secret de familie asupra descendenţilor – cum ar fi tulburările mentale, o deficienţă psihică, dar şi o implicare profundă într-un proiect personal – pot împiedica sarcina procreării. Astfel, anumiţi descendent nu pot să aibă moştenitori şi asta fără un motiv aparent…

Practic, se poate întâmpla ca o persoană să-şi pună în dificultate descendenţii din cauza unei traume pe care a trăit-o la nivel personal şi pe care a elaborat-o greşit, dar şi din cauza consecinţelor pe care le-a avut asupra ei Secretul purtat de unul dintre părinţi, aşa cum s-a şi întâmplat cu scriitorul JeanClaude Snyders. Următorul exemplu mi-a fost oferit de o mamă care nu-şi lăsa bebeluşul să sugă din biberon. Din clipa în care bebeluşul începea să sugă din biberon, mama i-l scotea din gură spunându-i: „Opreşte-te, o să te îneci!”. După un moment de surpriză, bineînţeles că bebeluşul începea să zbiere şi să plângă. Mama sa îi dădea din nou biberonul şi bebeluşul sugea din el normal, până când mama i-l scotea iarăşi din gură, spunându-i din nou: „O să te îneci!”. Programul de masă era punctat astfel de întreruperi şi exclamaţii. S-a descoperit până la urmă că mama trăia o angoasă ce avea

o origine dublă: fusese nevoită să aibă grijă de o mamă astmatică, temându-se permanent să nu moară, iar în copilărie i se ascunseseră circumstanţele în care murise bunicul ei. Acesta se înecase, însă, din diferite motive, Secretul nu putea fi recunoscut. Cele două evenimente explicau comportamentul perturbat şi perturbant al femeii. Ea era în acelaşi timp purtătoarea unei traume personale legate de boala mamei sale şi suporta infiltrările unui Secret de familie legat de moartea bunicului ei.

În amândouă cazurile, drama avea legătură cu o situaţie de sufocare: copilă fiind, se temuse că mama sa va muri sufocată în urma unei crize de astm şi intuise că tatăl mamei sale murise sufocat în circumstanţe despre care îi era interzis să vorbească. Putem atunci să ne întrebăm, în această situaţie, dacă nu cumva crizele de astm ale mamei sale au fost dramatizate pe măsura Secretului care înconjura moartea propriului tată. Infiltrările şi ricoşeurile unui Secret iniţial pot astfel să se cumuleze la nivelul unei generaţii. În cazul acestei femei, care se chinuia atât de mult să-şi hrănească corect bebeluşul, dificultăţile reprezentau o infiltrare a suferinţei ei ascunse de a nu putea face nimic în faţa crizelor de astm ale mamei sale; în acelaşi timp, aceste dificultăţi reprezentau un ricoşeu al suferinţei mamei sale, care n-a putut să prevină moartea prin sufocare a propriului ei tată, în circumstanţe păstrate secrete.

Capitolul 4
ÎNNOIRI TEORETICE

Consecinţele psihopatologice ale secretelor de familie au fost subestimate pentru mult timp, iar asta s-a întâmplat pentru că ele nu au simptome specifice – de altfel, se şi numesc „patognomonice", la fel ca în medicină. Pe de altă parte, nu poate fi negat faptul că existenţa unui secret de familie agravează dificultăţile copiilor. De exemplu, copilul care tinde să aibă crize de furie riscă să le manifeste într-un mod mult mai intens atunci când există un secret de familie pe care el îl intuieşte, dar despre care nimeni nu-i vorbeşte. Motivul, după cum am văzut[44], are legătură cu nesiguranţa de care se simt cuprinşi copiii din cauza infiltrărilor Secretului. Această nesiguranţă agravează particularităţi de comportament sau de caracter care ar fi rămas altminteri în limite acceptabile. Nesiguranţa poate astfel să-i împiedice pe anumiţi copii să evolueze, să le amplifice dificultăţile de învăţare sau chiar să contribuie la subminarea stimei de sine.

În practică, înţelegerea secretelor de familie a avut nevoie de câteva înnoiri teoretice. Primii care au făcut un astfel de demers au fost reprezentanţii psihologiei sistemice. BoszormenyiNagy a fost cel care a propus acordarea unui loc central noţiunii de datorie, începând cu aceea pe care fiecare dintre noi o are faţă de părinţi pentru că ne-au dat viaţă[45]. Această abordare, care ia în considerare în acelaşi timp dimensiunile vinovăţiei şi ale dorinţei de reparaţie, a exercitat o influenţă semnificativă asupra numeroaselor abordări care i-au urmat.

---

[44] Vezi capitolul III. (n.a.)

[45] Ivan Boszormenyi-Nagy, G.M. Spark, „Invisible Loyalties", New York, Harper & Row, 1965. (n.a.)

Psihanaliştii, în schimb, au trebuit să se confrunte atât cu dinamica grupurilor, cât şi cu consecinţele traumelor. Ambele demersuri au avut ca efect o mai mare integrare a realităţii sociale în înţelegerea vieţii psihice, cu scopul de a promova ceea ce Nicolas Abraham numea, încă de la sfârşitul anilor 1960, „a treia topică”[46]. În prima sa abordare a vieţii psihice[47], Freud a făcut distincţia dintre Conştient şi Inconştient, pentru ca mai apoi să introducă dinamica Id-ului, Ego-ului şi a Supraeului[48]. Această a treia topică – numită de Nicolas Abraham şi „topică realitară” – oferă un loc central vieţii sociale şi intersubiectivităţii.

I. Abordarea sistemică

Psihologia sistemică a fost cea care a abordat pentru prima dată secretele de familie din perspectivă clinică. Punctul de plecare al acestei terapii este o teorie a entropiei şi a homeostaziei grupurilor umane, a regulilor destinate să o menţină, a miturilor familiale şi a „pacientului desemnat”

Noţiunea de entropie, împrumutată din termodinamică, stă la baza „Teoriei generale a sistemelor”, publicată de Bateson în 1980. Entropia măsoară degradarea energiei unui sistem închis. Pentru a evita această degradare, sistemul trebuie să primească energie din exterior, sau informaţie, în cazul sistemelor umane. Atunci când informaţia se diminuează, entropia creşte, iar rolurile sociale devin inflexibile. Din acest punct de vedere, existenţa unui secret corespunde unei lipse de informaţie, întrucât este interzis să vorbeşti despre el (iar uneori

[46] în franceză, „topique" este un termen tehnic psihanalitic ce desemnează cele două mari împărțiri ale vieții psihice, făcute de Freud, între Conștient și Inconștient, respectiv Sine (Id), Eu, Supraeu. (n.tr.).

[47] Prima topică, (n.tr.)

[48] A doua topică, (n.tr.)

interdicţia se întinde asupra numeroaselor lucruri care l-ar putea evoca). Putem, prin urmare, să considerăm că secretele contribuie la creşterea entropiei sistemului familial şi la inflexibilitatea funcţionării sale.

De altfel, într-o familie se păstrează secrete cu scopul de a nu perturba sistemul, ceea ce uneori se explică prin faptul că în acest fel sunt protejaţi membrii mai vulnerabili ai grupului, cum ar fi copiii şi bunicii. În zilele noastre nu este un lucru neobişnuit ca unui copil născut în urma unei fertilizări în vitro, cu un donator anonim, să-i fie ascunse circumstanţele venirii sale pe lume, pentru că părinţii se tem că le va spune bunicilor, „care nu vor suporta asta" Protejarea persoanelor vulnerabile din familie e o funcţie importantă a secretului, chiar dacă acestei funcţii i se pot adăuga şi altele. Din păcate, secretele al căror scop e să păstreze stabilitatea sistemului ajung destul de repede să o pună în pericol. Până la urmă, fiecare secret stă sub ameninţarea divulgării. Din acest motiv, se instituie o serie de reguli pentru a evita să fie descoperit. Păstrarea unui secret nu înseamnă numai decizia interzicerii transmiterii unei informaţii. Înseamnă şi instituirea unor reguli menite să-i oblige pe ceilalţi să respecte interdicţia. Regulile acestea perturbă echilibrul sistemului – homeostazia lui – antrenând odată cu ele constrângeri din ce în ce mai numeroase, într-o asemenea măsură încât sistemul devine din ce în ce mai inflexibil. De exemplu, într-o familie în care sinuciderea bunicului e păstrată secretă, regula care se impune este ca nimeni să nu pună întrebări despre bunici. Însă destul de repede, această interdicţie, care prin ea însăşi ar putea să ofere un indiciu, este ascunsă în spatele unei alte reguli, mult mai generale: se convine în mod tacit ca odraslele să nu le mai pună întrebări părinţilor. Secretul pune sub semnul interdicţiei tot mai multe aspecte ale comunicării. Interacţiunile se diminuează, iar familia devine inflexibilă. În paralel, în încercarea de a păstra secretul, ia naştere un mit familial.

Un mit familial constă într-un ansamblu de credinţe

sistematizate, împărtăşite de toţi membrii familiei în legătură cu rolurile şi natura relaţiilor lor[49]. Mitul reflectă imaginea pe care familia vrea să o arate despre ea însăşi. De exemplu, în situaţia amintită ceva mai înainte, mitul poate să se refere la faptul că n-au existat niciodată probleme în relaţiile dintre părinţi şi copii şi că nici măcar nu merită osteneala să se vorbească despre asta. Familiile a căror funcţionare e mai puţin deschisă interacţiunilor sunt cele mai ameninţate să se închidă într-un mit inflexibil, care li se pare membrilor ei că este ultimul scut în faţa haosului. Dacă vreun membru al familiei ajunge să-l pună în discuţie, va vedea că familia se uneşte împotriva lui, pentru a evita orice semn de întrebare.

Într-un final, unul dintre membrii familiei – în general un copil – începe să prezinte simptome ce nu pot fi înţelese, care atrag atenţia familiei asupra lui şi o distrag deci de la secrete.

Acesta e „pacientul desemnat" în realitate, simptomele sale au legătură cu secretul pe care familia doreşte să-l ascundă. Simptomele reprezintă paradoxul secretului: se doreşte tăinuirea lui, însă în acelaşi timp, el este atât de important pentru ea încât e reamintit şi comemorat prin două modalităţi complementare: mitul familial şi simptomele „pacientului desemnat". Astfel, copiii care au venit pe lume după un frate sau o soră care au murit, cărora le-a fost ascuns acest lucru, pot manifesta un interes îngrijorător pentru comunicarea cu morţii sau pot spune cuvinte aparent fără sens despre vieţi anterioare, deşi dezvoltarea lor e de altfel cât se poate de normală[50].

Abordarea terapeutică a secretelor permite redarea flexibilităţii mecanismelor vieţii familiale. Regulile sistemului evoluează suficient de mult pentru ca fiecare

---

[49] AJ. Ferreira, „Family Myths", în P. Watzlawick, J.H. Weakland, „The International View - Studies at the MRI, Palo Alto, 1965-1974", New York, Norton, 1977, p. 49-55. (n.a.)

[50] G. Ausloos, „Ces choses qu'on ne peut pas dire..." *Thérapie familliale,* vol. 1, nr. *1,*1980, p. 85-92. (n.a.)

membru să poată să-şi renegocieze locul. Terapia efectuată de unii membri ai acestor familii contribuie astfel indirect la facilitarea noilor începuturi sau a despărţirilor care ar putea fi percepute ca esenţiale, dar pe care inflexibilitatea sistemului familial le făcea, până în acel moment, absolut imposibile.

Totuşi, ar fi greşit să credem că secretele sunt cauza miturilor familiale şi a regulilor inflexibile care le însoţesc. Din perspectiva psihologiei sistemice, atât secretele, cât şi regulile sunt prinse într-un lanţ cauzal circular: secretul determină regulile, dar este totodată determinat de acestea, care, la rândul lor, sunt determinate de secrete. Secretele, regulile, miturile şi rolurile reprezintă ingredientele diferite ale un cerc vicios care păstrează sistemul familial în starea sa de inerţie.

II. Impactul traumei

În anii I960, doi medici americani au fost intrigaţi de modalitatea în care anumiţi copii născuţi din părinţi deportaţi manifestau simptome asemănătoare cu cele pe care părinţii lor le trăiseră în lagărele de deportare: scăderea în greutate, insecuritate, stări de teroare… Totuşi, părinţii trecuseră aparent cu bine peste acea situaţie. Aveau un loc de muncă, o familie şi un cerc de prieteni. Totul se întâmpla ca şi cum ceea ce trăiseră părinţii în timpul deportării se transferase în mintea copiilor! Şi cum aceşti părinţi păreau să-şi fi depăşit mai mult sau mai puţin traumele, s-a născut ideea conform căreia conţinuturile psihice inconştiente pot să treacă de la o generaţie la alta printr-un fel de „transmitere de la inconştient la inconştient”. Această idee, după cum vom vedea, relua un anumit fatalism al credinţelor tradiţionale. Bineînţeles, nu ne referim aici la „fatum” sau „destin”, ci la „inconştient”: ideea subiacentă a acestei noi credinţe era aceeaşi – nici părinţii, nici copiii nu puteau să schimbe

lucrurile, traumele mai vechi de o generaţie „treceau” în psihicul urmaşilor, neschimbate.

Aceste probleme vor face obiectul cercetărilor a doi psihanalişti de origine maghiară, Nicolas Abraham şi Maria Torok. Cei doi au iniţiat în anii 1960 un grup de studiu din care vor face parte, printre alţii, Alain de Mijolla şi Dominique Geahehan. Incontestabil, tocmai lucrările lor asupra introiecţiei, incluziunii psihice, „criptei” şi „fantomelor” vor permite, la sfârşitul anilor 1970, întâlnirea dintre psihanaliză şi secretele de familie, însă aceste lucrări reluau ele însele întrebările esenţiale puse, la începuturile psihanalizei, de către psihanalistul maghiar Sándor Ferenezi, despre clivaj şi eşecul de acomodare cu propria poveste de viaţă.

Nu trebuie să credem însă că teoriile lor rezolvau toate dificultăţile. Din multitudinea de procese psihice susceptibile a fi implicate în ricoşeurile dramelor trăite de generaţiile trecute, aceşti autori nu erau interesaţi în realitate decât de limbaj. Mai rău, chiar unii dintre cei care susţineau că i-au luat ca model au cedat în cele din urmă fascinaţiei teoriei simplificatoare a „transmiterii de la inconştient la inconştient”

Trebuie spus că în acea perioadă, inconştientul, cu aura sa de mister, părea să explice totul. Nimeni nu părea să simtă nevoia să înţeleagă de ce, într-o familie, o traumă se răsfrânge asupra unuia dintre copii şi nu asupra altuia. De asemenea, nimeni nu mai avea nevoie să-şi pună întrebări despre sine, despre partea sa de libertate şi de participare, mai mult sau mai puţin voluntară, la nefericirea generaţiei precedente.

O înţelegere distorsionată a acestor lucrări, precum şi o lectură superficială a cercetărilor psihologiei sistemice s-au încheiat atunci cu o serie de excese. Explicaţia „din cauză că bunicul dumneavoastră (sau bunica dumneavoastră) a făcut un lucru sau altul” a devenit *crezul* anumitor terapeuţi. Aşa cum un personaj din „Bolnavul închipuit”, de Molière, repetă întruna „Plămânii, vă zic

eu”, pentru a explica problemele diferite şi variate de care suferă o tânără, şi ei repetă fără încetare: „Strămoşul dumneavoastră, vă zic eu” Mai întâi în Statele Unite, apoi în Europa, terapeuţii au început să-şi chestioneze pacienţii despre viaţa strămoşilor lor în căutarea unei traume din trecut care ar putea să lămurească inexplicabilul: apariţia unei suferinţe într-o familie aparent „sănătoasă”, ba chiar ocurenţa unui accident ciudat. O adolescentă însărcinată? Străbunica a fost cea care a greşit! Suferiţi de astm din 1980? Dacă bunicul dumneavoastră a fost gazat la Verdun, nu mai încercaţi să aflaţi cauza! Aceste explicaţii dădeau o anumită logică unor evenimente ce nu puteau fi înţelese. Unora, loviţi de o maşină în timp ce mergeau pe trotuar, le e mai uşor să accepte acest lucru când li se spune că au avut un străunchi care a fost lovit de o birjă! Un eveniment golit de sens pare dintr-odată că face lumină în istoria familiei. Deşi nu vindecau, explicaţiile aveau cel puţin avantajul că reduceau partea absurdă a vieţii, ba chiar vinovăţia sau ruşinea ce însoţeau situaţiile supărătoare. Fără să mai punem la socoteală faptul că oamenii simţeau că-şi întăresc astfel legăturile familiale. Oare nu acesta e semnul distinctiv al unei adevărate familii, că strămoşii pot să trăiască în continuare prin descendenţii lor?

Această abordare a cunoscut un succes pe măsura beneficiilor relaţionale sau de natură fantasmatică pe care le-a oferit adepţilor săi. Câţiva dintre iniţiatorii săi s-au închis în citadela cauzalităţii genealogice, în timp ce alţii au contribuit la evoluţia acestei abordări prin noi descoperiri.

III. Înnoirile teoretice din psihanaliză

Abordarea psihanalitică a secretelor de familie n-a putut să se facă decât cu preţul a trei înnoiri teoretice: în privinţa rolului preconştientului în viaţa psihică; în privinţa funcţionării şi rolului clivajului, total diferite de cele ale

refulării; şi, nu în ultimul rând, în privinţa formelor non-verbale ale simbolizării şi a importanţei lor în procesul de transmitere.

1. **Inconştientul şi preconştientul.** În anii de după război, majoritatea lucrărilor psihanalitice au scos în evidenţă rolul inconştientului în viaţa psihică. Dar dacă vom rămâne la nivelul inconştientului, vom fi tentaţi să credem că un copil căruia i se ascunde ceva ghiceşte secretul şi apoi îl refulează, astfel că, prin terapie, l-ar putea descoperi în el însuşi. Însă lucrurile nu se petrec deloc aşa. Existenţa unui Secret într-o familie le creează copiilor un conflict psihic serios al cărui loc este în preconştient. Pe de o parte, copilului i se spune că nu i se ascunde nimic, însă în acelaşi timp el observă foarte bine, prin intermediul gesturilor, mimicii sau ezitărilor părinţilor lui că totuşi i se ascunde ceva. Actualizarea bruscă şi neaşteptată, în comunicarea părinţilor, a unora dintre aceste distorsiuni antrenează copilul într-un demers psihologic aparte. Copilul mic interiorizează schema corespunzătoare de interacţiune şi, dacă experienţa care stă la baza acesteia e traumatizantă, interiorizarea aceasta se face printr-un proces de clivaj: o parte a personalităţii copilului e convinsă că nu i se ascunde nimic şi că părinţii lui nu-l mint, însă copilul dezvoltă în acelaşi timp simptomele care evocă secretul. De exemplu, un copil al cărui tată se află în închisoare pentru escrocherie şi căruia mama îi ascunde acest lucru, începe să fure. Deseori, aşa cum am văzut, acest clivaj duce la simptome care nu sunt doar metafore a ceea ce este ascuns: ele implică nesiguranţă, vinovăţie, ruşine şi diferite reacţii particulare ale copilului în raport cu clivajul. Când acesta e mai mare, este în stare să observe caracterul discordant al acestor situaţii. Copilul e atunci împărţit între dorinţa de a înţelege şi interdicţia pe care o intuieşte. Greutatea acestei interdicţii familiale implicite explică de ce unii pot să petreacă mult timp în cabinetele terapeuţilor fără să

vorbească despre secretul de familie pe care îl intuiesc – pentru că se gândesc că nu au dreptul să facă asta: pentru ei, ar fi ca şi cum şi-ar trăda părinţii!

2. **Refularea şi clivajul.** O a doua înnoire teoretică pe care psihanaliştii au fost nevoiţi să o realizeze în abordarea secretelor de familie s-a realizat în privinţa celor două mecanisme defensive importante pe care le pune în acţiune fiinţa umană, şi anume refularea şi clivajul. Primul mecanism protejează fiinţa umană de pericolele ce vin dinăuntru – pulsiunile sexuale, în timp ce al doilea mecanism o protejează de pericolele din afară: traumele ce ameninţă să deschidă breşe la nivelul personalităţii. Ceea ce ajunge în inconştient prin *refulare* sunt dorinţele sexuale vinovate, în timp ce *incluziunea psihică* trimite în inconştient lucruri de natură traumatică. Până în anii 1970, singurul mecanism de care ţineau cont mulţi psihanalişti era refularea. Or, cele două mecanisme psihice au legătură cu pericole diferite pentru personalitate. Ele funcţionează totodată într-un mod foarte diferit. Refularea îndepărtează din conştient acele conţinuturi psihice care sunt greu de acceptat. E ca şi cum le-ar împinge dincole de frontierele Egoului, într-un tărâm străin şi necunoscut, pe care-l numim Inconştient. Clivajul funcţionează altfel. Acesta încapsulează conţinuturile problematice, ca şi cum ar crea o enclavă într-o ţară sau într-o regiune. Seamănă oarecum cu viruşii care ne infectează calculatoarele şi pe care antivirusul îi pune „în carantină”, fără să-i elimine: ei sunt „încapsulaţi” astfel pentru a-i face inofensivi. Cu alte cuvinte, tot ceea ce e refulat e inconştient, însă nu tot ce e inconştient este produs prin refulare.

Să ne întoarcem la secretele de familie. Cele mai multe dintre ele – ca să nu spunem toate – sunt, în primul rând, rezultatul unor situaţii traumatice. Asta nu înseamnă că mecanismul refulării nu intervine şi aici, însă intervine doar sub forma refulării dorinţei de a înţelege şi de a cunoaşte ce-l animă pe copil. Ceea ce i-a împiedicat multă

vreme pe psihanalişti să înţeleagă secretele de familie a fost faptul că au privilegiat sexualitatea şi refularea, în detrimentul traumelor şi clivajului.

3. **Rolul corpului în simbolizare şi comunicare. O** a treia înnoire teoretică impusă de abordarea secretelor de familie a constat în recunoaşterea a trei forme complementare de simbolizare. Psihicul nostru este asaltat în permanenţă de un torent de informaţii – în special de natură reprezentaţională, emoţională, motrică şi verbală – pe care le prelucrăm sub forma a trei categorii complementare de simbolizare[51].

Simbolizarea la nivel senzorial, afectiv şi motric implică mişcările corpului, care reprezintă baza legăturilor sociale, însă şi gesturile, mimica şi plânsul. Caracteristica acestei forme de simbolizare este că are mare legătură cu corporalitatea. Subiectul se implică fizic în producerea ei. Importanţa acestei forme de simbolizare e demonstrată de extinderea „tehnologiei handsfree" la telefoanele mobile (ea a fost concepută iniţial pentru automobilişti, ca să poată vorbi în timp ce conduc). Tot mai mulţi oameni folosesc un astfel de echipament pentru a-şi putea mişca mâinile în timp ce vorbesc. Acest fapt pare să indice că gesturile pe care le facem cu mâinile în timp ce vorbim ne servesc mai degrabă la construirea de reprezentări personale despre ceea ce spunem, decât în comunicarea cu interlocutorul, din moment ce, în acest caz, nici măcar nu-l avem în faţă. Totodată, a fost demonstrat[52] că injecţiile cu Botox – e vorba de acea toxină utilizată pentru a paraliza anumiţi muşchi faciali cu scopul de a diminua ridurile de expresie – reduc receptivitatea propriilor emoţii într-o manieră selectivă. Injecţiile cu Botox în muşchii frunţii, care exprimă tristeţea sau furia, reduc cu un

[51] S. Tisseron, „Tintin chez le psychanalyste", op. cit. (n.a.)

[52] D. Havas et. all., „Cosmetic Use of Botulinum Toxin-a Affects Processing of Emotional Language" în *Psychological Science,* vol. 21, 2010, p. 895. (n.a.)

procent cuprins între 5 şi 10 înţelegerea unui text conceput pentru a provoca aceste emoţii. La fel, injecţiile făcute în jurul gurii, care diminuează manifestarea plăcerii, reduc totodată înţelegerea textelor amuzante cu un procent cuprins între 5 şi 10. Alte studii au demonstrat că injecţiile cu Botox reduc activitatea anumitor regiuni cerebrale cu rol în percepţia emoţiilor. Asta arată că mimica nu e decât în mod secundar un instrument al comunicării emoţionale. Principala sa funcţie e să ne permită să ne construim reprezentări despre ceea ce gândim şi simţim.

Simbolizarea prin imagini constă în construirea de imagini cu sens figurativ despre un eveniment. E vorba, bineînţeles, despre imagini mentale, însă acestea sunt deseori facilitate de suporturi materiale precum filmele sau fotografiile. Evenimentul, deşi nu mai e de actualitate, este prezent prin prisma efectului său, care reprezintă, în acelaşi timp, o formă de distanţare, dar şi o prezenţă prin intermediul imaginii.

În sfârşit, *simbolizarea la nivel verbal* corespunde transpunerii în cuvinte. Această formă de simbolizare realizează o dublă distanţare de evenimentul simbolizat. Pe de o parte, evenimentul e menţinut la distanţă prin faptul că e formulat în absenţa sa. Pe de altă parte, această formulare implică o formă de codare a informaţiei, care este cu totul arbitrară: între cuvântul „scaun” şi obiectul „scaun” nu există nicio asemănare, tot aşa cum cuvântul „girafă” nu seamănă cu o girafă.

Această ultimă formă de simbolizare nu le poate înlocui pe primele două. Dovadă stă faptul că doliul poate fi simbolizat prin cuvinte, dar asta nu o împiedică pe persoana care ţine doliu să pună în fiecare an câte o floare pe mormântul celui mort şi să verse o lacrimă! Avem nevoie de cuvinte pentru a ne distanţa de amintiri, dar şi de gesturi şi imagini pentru a le păstra vii. Ambele tipuri de simbolizare intervin în elaborarea psihologică a simbolizării.

Fiecare dintre aceste forme de simbolizare duce la o distanţare psihică şi fizică de eveniment, care e maximă în cazul limbajului vorbit şi minimă în cazul gesturilor. Am putea spune că simbolizarea unei modalităţi verbale „distanţează”, în timp ce simbolizarea unei modalităţi senzorial-afectiv-motorii „concretizează”. Or, elaborarea psihologică a simbolizării se sprijină atât pe „concretizare”, cât şi pe „distanţare”, tot aşa cum omul se foloseşte de amândouă picioarele pentru a păşi. Lucrurile nu se pot realiza, pe plan psihic, decât în măsura în care primesc, *în acelaşi timp,* o transpunere în cuvinte a existenţei lor şi o punere în scenă a prezenţei lor. Şi tocmai la această sincronizare apar problemele, atunci când o generaţie a trăit o situaţie traumatică pe care nu o poate elabora în mod complet. Pe de altă parte, totul este simbolizat într-un fel sau altul. Când simbolizarea asociază cele trei posibilităţi de care dispune omul – cuvintele, imaginile şi ansamblul de gesturi corespunzătoare, evenimentul trăit de o generaţie îşi găseşte în mod firesc locul în familie, atât sub forma poveştilor, a comemorărilor, cât şi a imaginilor de care devin conştienţi. Însă atunci când un eveniment nu a putut fi corect simbolizat, acesta e prezent printr-o singură formă de simbolizare din cele trei, de exemplu prin emoţii sau gesturi, care nu sunt însoţite de o formulare explicită şi din acest motiv sunt îngrijorătoare pentru cei apropiaţi. Cel care le poartă îşi arată rana secretă copiilor în funcţie de anumite modalităţi de simbolizare – în special emoţională şi comportamentală – fără să poată să o simbolizeze prin cuvinte. Formele parţiale de simbolizare formează infiltrările Secretului. Problema nu o reprezintă infiltrările, ci faptul că un copil care asistă la manifestarea lor este condamnat să nu înţeleagă nimic.

Pe scurt, pentru a înţelege secretele de familie, trebuia să se treacă de la o formă de psihanaliză bazată pe fantasme şi limbaj, la o altă formă, care ia în considerare rolul corpului ca suport al procesului de simbolizare şi

comunicare.

IV. Rolul realităţii sociale

În sfârşit, ultima înnoire teoretică de care aveau nevoie psihanaliştii pentru a putea aborda Secretele de familie se referă rolul realităţii. În spatele tuturor Secretelor, există o realitate trăită, chiar dacă e dificil să separi cu precizie realitatea de fantasmele care o însoţesc, atât în privinţa celor ce poartă Secretul, cât şi a urmaşilor lor.

Multă vreme, faptul că un pacient îşi punea întrebări despre un posibil secret de familie era de două ori penalizat de către terapeut. Pe de o parte, să vorbeşti despre părinţi şi despre ceea ce-ţi imaginezi în legătură cu ei era considerat un mecanism defensiv în faţa pericolului de a vorbi despre sine; pe de altă parte, ipotezele despre viaţa părinţilor se presupunea că scot la iveală un „roman de familie”, adică o construcţie imaginară menită să-şi depăşească ambivalenţa copilului faţă de părinţi[53]. Ideea de a pune sub semnul întrebării istoria familiei prin căutarea unei traume greşit elaborate nu avea, pur şi simplu, niciun sens.

Totuşi, secretele de familie oferă întotdeauna două perspective: una către trauma trăită de către o persoană, la un moment dat, alta către felul în care o societate alege să se confrunte cu propriile minciuni şi catastrofele care au afectat-o. Sunt numeroase acele guverne care impun o lege a tăcerii asupra anumitor evenimente grave din istoria lor, sau impun o minciună, de exemplu prin manualele de istorie. Exact aşa s-a întâmplat în Polonia după al Doilea Război Mondial[54].

[53] Să ne amintim că Freud desemna prin această expresie fanteziile pe care și le construia copilul în jurul ideii că părinții cărora le poartă de grijă n-ar fi de fapt „adevărații" săi părinți, (n.a.)

[54] Filmul „Katyn", regizat de Andrzej Wajda în 2007 ne spune povestea reală a ceea ce s-a întâmplat. Primele mele gânduri despre acest film au fost publicate în revista „Cerveau et psycho", numărul 37,

În anul 1939, Polonia e invadată atât de armata germană, la frontiera sa de vest, cât şi de armata rusă, la frontiera de est. Ruşii îi masacrează în secret pe oficialii polonezi în pădurea Katyn, la 400 de kilometri vest de Moscova. Atunci când armata germană intră pe teritoriul rusesc, descoperă gropile comune de la Katyn în primăvara anului 1943 şi se foloseşte de această descoperire în scop propagandistic. Apoi victoria duce la schimbarea taberelor. Ruşii întorc situaţia şi pozează în eliberatorii poporului polonez. Exhumează din nou cadavrele şi îi acuză pe germani pentru masacru. Polonezii care refuză să creadă asta sunt ameninţaţi, luaţi prizonieri, deportaţi sau ucişi. E interzis să spui că ofiţerii polonezi au fost executaţi în 1940 de ruşi; e obligatoriu să spui că au fost ucişi în 1942 de către nazişti.

Un astfel de secret urmează întocmai logica secretului de familie, însă la scara unui popor întreg: în ambele cazuri, important nu e faptul că un lucru este trecut sub tăcere, ci faptul că e interzis să te gândeşti că ar exista un secret. Versiunea oficială ia locul adevărului.

Dar cum mai poate un popor să-şi păstreze valori precum luciditatea, educaţia şi curiozitatea când e marcat de un asemenea secret colectiv? Există riscul ca ele să fie înlocuite, la scară largă, de conformism. Ar mai trebui făcut un film despre copiii conduşi la cimitir ca să li se arate o piatră de mormânt cu o dată falsificată, despre care niciun membru al familiei nu avea voie să vorbească. Armata rusă era prezentată, astfel, drept fratele mai mare, deşi crima ei a îndoliat multe familii poloneze. Cel care creşte într-o astfel de situaţie – într-o familie cu un Secret, în general – nu e niciodată doar o victimă: devine foarte curând un complice. Nu înseamnă că suferinţa dispare dacă nu se vorbeşte despre ea. Şi nici prejudiciul nu e diminuat, ba dimpotrivă. De fapt, forţa persecutorilor se măsoară după capacitatea de a-şi face victimele să interiorizeze distorsiunile realităţii impuse de ei.

---

ianuarie-februarie 20 10. (n.a.)

Această cultură a secretului întăreşte obedienţa. Cel mai obedient e cel care crede că nu serveşte la nimic să gândeşti. Obedienţa încurajează conformismul, iar acesta întăreşte la rândul lui adeziunea fiecărei persoane la minciună, într-un cerc vicios fără sfârşit. Cultura secretului creează iluzia că violenţele şi laşităţile cotidiene pe care le implică conformismul – pe care cei care trăiesc în ea şi le pot reproşa lor înşişi – vor rămâne ascunse apropriaţilor şi generaţiilor următoare. Starea mentală a majorităţii este de aşa natură, încât nu mai există nicio preocupare pentru evaluarea semnificaţiei anumitor acţiuni şi a tăcerii. Oamenii încetează să observe ce fac alţii pentru a se cunoaşte, alegând să-i observe pentru a se conforma. Să nu te faci remarcat, să treci neobservat, să te prefaci că n-ai înţeles nici măcar puţinul pe care-l înţelegi, pe care-l uiţi cât mai repede cu putinţă ca să nu rişti să-ţi complici viaţa… acestea sunt consecinţele, pe plan psihologic, ale vieţii într-un regim totalitar. Spiritul de iniţiativă sau dorinţa de reuşită sunt în mod clar afectate, mai puţin pentru cei care se hotărăsc să-şi facă o carieră în rândurile partidului oficial, cu preţul unui şi mai mare conformism! Dacă secretele ar avea legătură doar cu evenimente trecute, ar fi deja foarte complicat, însă tipic pentru dictaturi este că ele creează alte şi alte secrete, fără încetare: dispariţii inexplicabile, ale vecinilor sau ale unora din conducere, „adevăruri” oficiale pe care mulţi le intuiesc ca fiind false, dar pe care sunt obligaţi să le creadă…

Schimbarea nu poate să vină decât de la o minoritate care a încercat să-şi păstreze luciditatea, în timp ce majoritatea va ieşi din dictatură ca şi cum s-ar fi trezit dintr-un coşmar, întrebându-se cum a putut să susţină atât de mult timp un sistem atât de contrar intereselor sale. Însă, din păcate, asta nu este suficient pentru o eliberare totală. Sunt mulţi cei care continuă să gândească şi să perceapă starea de lucruri aşa cum erau obligaţi să o facă în timpul dictaturii.

În sfârşit, într-o cultură a secretului, fiecare îşi construieşte propriile secrete, personale sau legate de evenimente istorice. Şi azi se vorbeşte mult despre dificultatea cu care poporul polonez a recunoscut genocidul pe care l-a comis asupra comunităţii evreieşti. Pentru a înţelege cât de mare este această dificultate, din punct de vedere psihologic, trebuie să o corelăm cu cele întâmplate la Katyn: timp de aproape 40 de ani, Polonia a fost ocupată de o ţară care nu recunoştea responsabilitatea acelei crime. Nu e o întâmplare faptul că genocidul asupra evreilor n-a putut fi recunoscut înainte de 1989, în perioada în care Polonia se afla în sfera influenţei sovietice.

Tot ceea ce contribuie la descoperirea unui secret duce la dezvăluirea şi a altor secrete. Este lipsit de sens să încerci să faci o ierarhie a secretelor, fiindcă ar fi în acelaşi timp una a victimelor. Istoria dictaturilor ne arată că secretele de care acestea au avut nevoie pentru a supravieţui îşi întind mâna într-un dans macabru care nu poate lua sfârşit decât prin încercarea de a scoate la suprafaţă parcele de adevăr.

Ca să încheiem, să ne întoarcem la primele observaţii de la care a pornit totul, cele referitoare la copiii ai căror părinţi au supravieţuit Holocaustului. În anii ’60, discuţiile acestora cu psihologii n-au scos la iveală nimic îngrijorător, iar tulburările copiilor lor păreau cu atât mai ciudate. Dar în prezent ştim că acei supravieţuitori se comportau altfel cu cei din exterior decât cu cei din propria familie. Copiii, deveniţi adulţi, au povestit şi au scos la iveală faptul că foştii deportaţi – deseori perfect adaptaţi la viaţa socială – păstrau pentru familiile lor partea cea mai vătămată a personalităţii lor, ajungând uneori până la nebunie[55].

[55] J.-C. Snyders, op. cit. (n.a.)

Capitolul 5
CRIPTE ŞI FANTOME PSIHICE. O ISTORIE SOCIALĂ

Toate traumele colective pot să genereze Secrete: catastrofele naturale, industriale şi epidemiile, dar şi acele forme de cutremur social care sunt războaiele şi genocidele. Deseori, cei care au trăit în astfel de situaţii nu vorbesc despre trecutul lor. Însă dincolo de această aparentă detaşare, sunt măcinaţi de un conflict interior. Pe de o parte, sunt mistuiţi de dorinţa de a şti ce au devenit apropiaţii lor, cei care i-au lăsat în urmă fără să fi avut ocazia de a-şi lua la revedere[56]. Însă, pe de altă parte, angoasa de a descoperi detaliile unei morţi brutale i-a împins să facă orice ca să nu se mai gândească la asta. Pornind de aici, au început să aibă coşmaruri sau să viseze la planuri miraculoase prin care le-ar fi putut veni în ajutor celor dispăruţi. Unii aveau probleme fizice sau depresii de fiecare dată când se apropia aniversarea catastrofei, dar mai ales în momentul în care împlineau aceeaşi vârstă pe care o avea persoana dragă în momentul morţii.

Însă nu e suficient să afirmăm că toate traumele naturale şi sociale pot genera Secrete. Toate Secretele, indiferent de originea lor, au legătură cu o anumită organizare socială şi o anumită cultură. În anii ’80, exista în Franţa un mit social din perspectiva căruia toţi cei care erau concediaţi sau şomeri erau nepricepuţi sau leneşi. Totuşi, realitatea era – şi încă este – cu totul diferită! Robert Neuburger aminteşte de exemplu, modalitatea prin care o întreprindere poate să achiziţioneze o alta cu

[56] După formula folosită de Claudine Vegh, Je ne lui ai pas dit au revoir. Des enfants de déportés parlent" postfață de Bruno Bettelheim, Paris, Gallimard, „Folio", (1979), 1996. (n.a.)

simplul scop de a o face să dispară pentru a elimina concurenţa. „Primii daţi afară sunt, în acest caz, cadrele de conducere cele mai eficiente, tocmai pentru că e vorba de distrugerea unui instrument de muncă. Cu cât un cadru de conducere se dovedeşte mai devotat, cu atât este el mai ataşat de firmă, căreia consideră că îi aparţine, fiind un suport al propriei identităţi, şi cu atât mai mari vor fi şansele de a fi printre primii concediaţi într-o asemenea situaţie!”

În urmă cu zeci de ani, când cineva era hărţuit moral până la a fi constrâns să demisioneze, sentimentul de singurătate şi nedreptate îl putea împinge până la sinucidere. Celui care se găsea într-o astfel de situaţie i-ar fi fost destul de greu să explice familiei ce anume se întâmplase, într-o perioadă când cuvântul „hărţuire” nici măcar nu era folosit în limbajul obişnuit. Efectele, în special înrăutăţirea rezultatelor şcolare ale copiilor, nu erau deloc rare (vezi capitolul I). Se poate considera, astfel, că Secretele oferă două perspective: una către intimitatea psihică a fiecăruia, marcată de reprezentările personale şi istoria sa de viaţă, şi alta către organizarea socială din care face parte.

I. Omniprezenţa fantomelor

În toate culturile poate fi întâlnită ideea că spiritul unui mort se poate manifesta în lumea celor vii. Odată separat de corp, sufletul persoanei decedate va rămâne (sau se va întoarce) pe pământ. Asta se poate întâmpla când moartea a survenit în mod prematur sau accidental, însă şi atunci când doliul, aşa cum e prescris de orânduirea socială, nu a fost ţinut cum se cuvine – de exemplu, dacă trupul celui decedat nu a fost înmormântat aşa cum cerea datina. Mai poate fi vorba despre cazul în care cel care a murit a lăsat în urma lui o mâhnire profundă sau o furie violentă sau în care persoana decedată a săvârşit acţiuni vătămătoare şi

ruşinoase[57].

În Evul Mediu, în Franţa, se făcea distincţie între spirite şi fantomele propriu-zise. Spiritele îşi făceau apariţia la puţin timp după moarte celor care le cunoscuseră şi care le puteau identifica imediat. Situaţiile de complicitate ruşinoasă, conspiraţiile vinovate şi tovărăşiile criminale provocau astfel întoarcerea unei persoane decedate printre cei care i-au supravieţuit, în ceea ce priveşte fantomele, ele corespund morţilor care nu au avut o legătură directă cu persoanele vii cărora li se arată. Din acest motiv, în timp ce spiritul e recunoscut, fantoma trebuie să se prezinte.

În iconografia medievală, diferenţa dintre spirite şi fantome e foarte clar subliniată. Spiritele sunt reprezentate prin trăsăturile pe care le avea individul înainte de moarte, plus câteva detalii – cum ar fi un picior gol când de fapt ar fi trebuit să fie încălţat – indicând astfel că e vorba despre o persoană decedată. În schimb, fantomele corespund morţilor înmormântaţi de atât de multă vreme încât corpurile lor descompuse nici nu mai pot fi recunoscute[58]. Fantomele apar acoperite cu o pânză uşor transparentă pe la margini. Densităţii spiritului i se opune evanescenţa fantomei. Opoziţia aceasta e valabilă şi în ziua de azi. Fantomele din Scoţia care bântuie camerele călătorilor în trecere le sunt total necunoscute acestora. Aşa stau lucrurile şi cu fantomele din faimosul castel Hogwarts unde învăţau Harry Potter şi prietenii săi! Caracterul atemporal al fantomei o face deseori să apară într-un tablou, fără îndoială ca să poată fi recunoscută – aşa stau lucrurile în aventurile lui Harry Potter.

Această distincţie tradiţională între spirite şi fantome se regăseşte în ziua de azi în psihologie. Însă, din Evul Mediu, felul în care ne raportăm la fantome s-a schimbat. Spiritele

---

[57] C. Lecouteux, „Fantômes et revenants au Moyen Âge" Paris, Imago, 1986. (n.a.)

[58] J.-C. Schmitt, „Les Revenants, les vivants et les morts dans la société médiévale", Paris, Gallimard, 1994. (n.a.)

şi fantomele nu mai apar în faţa ochilor noştri; ele vin, în schimb, să ne tulbure lumea interioară luând forma gândurilor obsesive sau a visurilor repetitive. Pe scurt, ele au fost „interiorizate” Spiritele şi fantomele nu mai sunt morţi care se revoltă împotriva dorinţei de uitare a celor vii, venind să le bântuie casele, ci dispăruţi a căror amintire dureroasă e prezentă mereu în mintea celor care le-au supravieţuit. Forţând un pic comparaţia, am putea spune că nu persoana care a murit îşi impune prezenţa celui care trăieşte, ci persoana care trăieşte îşi doreşte să-l învie pe cel ce a murit, de cele mai multe ori ca să se împace cu el.

Psihanalistul Nicolas Abraham a propus termenul „criptă”, pentru a desemna acele situaţii în care rămânem legaţi pentru totdeauna de o persoană decedată printr-un Secret ruşinos, şi termenul „fantomă psihică” pentru a se referi la consecinţele non-conştiente pe care acest Secret le are asupra generaţiilor următoare.

II. Cripte şi fantome

Cum cuvintele „cripte” şi „fantome” aprind imaginaţia, folosirea lor a dus la numeroase confuzii. Ştiind că fantomele din legende bântuie criptele, învelite în pânzele lor albe şi în zgomot de lanţuri, unii s-au gândit că fantomele pe care le purtăm în noi ne bântuie, în acelaşi fel, criptele psihice… Or, în abordarea lui Nicolas Abraham şi a Mariei Torok, „cripta” nu este locul unde pot fi întâlnite „fantomele”: de fapt, tocmai existenţa unei „cripte” la nivelul unei generaţii e cea care cauzează apariţia de „fantome” la generaţia următoare. În schimb, se întâmplă ca odraslele părinţilor ce duc cu ei o „criptă” să se confrunte totodată cu o „fantomă” legată de consecinţele acesteia şi să poarte cu ei „o criptă personală” legată de situaţiile de abuz pe care le-au suferit personal.

Să începem cu definirea conceptului de criptă. Doar vorbind cu cineva despre cele trăite ajungem să le integrăm psihic, puţin câte puţin. La început, mai ales când evenimentul a fost grav, persoana în cauză îşi găseşte cu greu cuvintele şi emoţiile o sufocă: lacrimile, furia şi ruşinea ocupă primul plan. Însă, puţin câte puţin, persoana care a trăit o dramă îşi găseşte cuvintele pentru a povesti, cuvinte care au puterea de a o linişti. În acelaşi timp, ea îşi pune ordine în emoţii: nu mai este dominată de ele. Însă am văzut că demersul psihologic al introiecţiei e deseori blocat şi duce la crearea unei incluziuni care e o formă de clivaj parţial şi localizat (a se vedea capitolul I). Cu toate acestea, individul îşi păstrează speranţa că va putea într-o zi să îşi împărtăşească rana secretă. Dacă trauma s-a format într-o situaţie împărtăşită cu cineva, acesta din urmă rămâne un interlocutor privilegiat de la care se aşteaptă un schimb eliberator. Când celălalt se întâmplă să moară, pentru suferind e o adevărată dramă. Supravieţuitorul îşi pierde partenerul de simbolizare. Dacă iniţial incluziunea era în aşteptarea unei introiecţii ipotetice în viitor, fiind una provizorie, după acest eveniment, ea devine una definitivă. Nicolas Abraham a propus termenul de „criptă” pentru descrierea unei asemenea situaţii.

În ceea ce priveşte expresia „fantomă psihică”, ea desemnează consecinţele acestei cripte – şi prin urmare consecinţele Secretului altei persoane – asupra celor apropiaţi, începând cu copiii[59]. Claude Nachin a propus extinderea acestei definiţii la situaţiile de doliu neţinut sau de traumă nedepăşită, chiar şi în absenţa unui Secret. După câţiva ani, manifestările emoţionale şi comportamentale ale unui doliu sau ale unei traume greşit elaborate devin de neînţeles pentru cei apropiaţi şi de cele mai multe ori chiar şi pentru persoana direct implicată, provocând efectele la care m-am referit în capitolele

[59] N. Abraham și Maria Torok, „L'Écorce et le Noyau" op. cit. (n.a.)

anterioare sub numele de „infiltrări”. În orice caz, fantoma nu se „transmite” şi nu e numai o umbră aruncată asupra psihicului unui copil de către Secretul unui părinte. E o construcţie interioară pe care copilul o realizează plecând de la întrebările sale şi de la răspunsurile, de cele mai multe ori anxioase, pe care încearcă să şi le ofere singur. E rezultatul a ceea ce am numit „ricoşeurile” Secretului, pentru a desemna consecinţele lor peste mai multe generaţii. Manifestările sale pot să apară în visele nocturne, în reveriile diurne şi în comportamentele cotidiene.

Alain de Mijolla a propus conceptul de „fantome de identificare” pentru a demonstra în acelaşi timp dinamica incluziunii simple, a criptei şi a fantomei psihice. Pentru individ, ceilalţi în-sine, cunoscuţi sau necunoscuţi, pot fi „intruzivi”, „structuranţi” sau „alienanţi”. Fantomele de identificare ar fi utile la structurarea psihică, asta dacă individul nu este prizonierul lor şi poate dispune cu uşurinţă de ele. Condiţia este însă ca familia şi societatea să le accepte prezenţa.

III. Tăcerea criptei

Datorită caracterului lor deseori spectaculos, criptele şi fantomele i-au inspirat pe cineaşti. Alfred Hitchcock, de exemplu, ne-a oferit o ilustrare aproape literară a unei cripte în filmul său, „Psycho”. Personajul principal – rol jucat de Antony Perkins – îmbracă hainele mamei sale moarte pentru a ucide – în locul ei, ca să spunem aşa – tinerele fete de care el se simţea atras. Psihoza, această maladie gravă, produce, de fapt, astfel de disocieri extreme ale personalităţii. În viaţa de zi cu zi, ele sunt, în mod clar, mai puţin spectaculoase. De exemplu, persoana atinsă de psihoză vorbeşte folosind cuvintele unei persoane decedate sau chiar adoptă pentru câteva clipe intonaţia acesteia, mimica sau chiar furia, ori, mai mult, se

îmbracă exact ca persoana decedată, fără ca măcar să-şi dea seama.

Se poate întâmpla ca aceste comportamente ciudate să sugereze o perversiune. E cazul acelui adolescent care şi-a pierdut surioara în copilărie şi care a început să fure desuuri la vârsta la care sora lui ar fi avut nevoie, dacă ar mai fi fost în viaţă[60]. Acest copil purta în el secretul dragostei pentru sora lui sub forma unui comportament în aparenţă pervers. Pentru a încerca să o păstreze în viaţă, băiatul n-avea alt mijloc decât să o facă să se exprime şi să reacţioneze în locul lui, prin propriul său corp.

Însă cripta nu are legătură întotdeauna cu o suferinţă. Poate fi vorba chiar şi de o plăcere împărtăşită, atunci când e ţinută secret. Filmul „Brokeback Mountain[61]" pune în scenă o asemenea situaţie, când unul dintre personaje rămâne singur cu Secretul homosexualităţii sale.

În sfârşit, prin existenţa unei fantome la o persoană iese uneori la iveală o criptă din viaţa altei persoane. Aceasta e semnificaţia unei întâmplări pe care ne-o povesteşte Claude Nachin[62].

Povestea începe în Franţa, în anii '40, într-o vreme în care numărul anual al avorturilor clandestine varia între 500.000 şi 1.000.000. Multe dintre ele se desfăşurau în condiţii sanitare groaznice şi uneori sarcinile erau trecute de trei luni. Într-o familie ce respecta foarte mult tradiţiile, o tânără rămâne însărcinată cu bărbatul pe care-l iubeşte, însă părinţii săi îi interzic să se căsătorească, pentru a evita ceea ce era considerată pe atunci o „mezalianţă". Disperată şi neştiind cum să iasă din această situaţie, fata aduce pe lume bebeluşul cu complicitatea mamei sale, apoi îl aruncă în râul din oraş. Mai târziu, femeia se căsătoreşte şi aduce pe lume un alt copil, care moare la câteva zile după naştere din cauza unei incompatibilităţi sangvine cu

[60] N. Abraham și M. Torok, „L'Écorce et le Noyau" op. cit. (n.a.)

[61] Film regizat de Ang Lee în anul 2005. (n.a.)

[62] Claude Nachin, „Les Fantômes de Târne", Paris, L'Harmattan, 1993.

mama. La câţiva ani, femeia se stinge din viaţă în urma unui cancer genital. Cu puţin timp înainte să moară îşi manifestă dorinţa de „a dormi printre peşti şi nuferi”. Această femeie, locuită de o criptă indicibilă în legătură cu Secretul pruncuciderii, îşi manifestă totodată dorinţa de a-şi întâlni primul nou-născut, după care nu a putut să ţină niciodată doliu.

Claude Nachin a consultat-o pe sora mai mică a acestei femei. Pentru prima dată în viaţă, ea a putut să vorbească despre drama familiei sale cu un medic generalist, care, chemat de urgenţă la patul femeii deprimate, a insistat îndelung cu întrebările, pentru a afla ce anume a putut să-i dea peste cap viaţa într-o asemenea măsură. Femeia a vorbit atunci despre Secretul surorii sale, lucru care a făcut-o să se simtă eliberată, dar în acelaşi timp vinovată pentru că a trădat un secret de familie. Ca urmare a acestui eveniment, ea se hotărăşte să apeleze la psihoterapie. După mai multe şedinţe, a ieşit la iveală dorinţa secretă a pacientei. Un vis al acesteia îi oferă psihoterapeutului indiciul necesar: un rechin înşfacă braţul unui copil, în timp ce ea încerca în zadar să-l salveze. Femeia e cea care trebuie să anunţe moartea copilului părinţilor lui. Visul era în mod clar ecoul unei vechi drame de familie. Cuvântul „requin” evocă în acelaşi timp cuvântul „requiem”[63], altfel spus, slujba de pomenire a morţilor, iar silaba „quin” din cuvântul „requin” aminteşte de numele unui copilaş, în limbajul popular al regiunii din care se trage femeia.

Criptei surorii decedate îi corespunde, prin urmare, fantoma rechinului ce vine să bântuie nopţile acestei femei. Claude Nachin descoperă numeroase prelungiri ale fantomei în viaţa ei cotidiană: alegerea unui bărbat a cărui meserie conţine silaba „quin”, afecţiunea pe care le-o poartă căţeilor numiţi „quien”, în dialectul regiunii din care se trage, sau chiar o tendinţă de a fura obiecte ce

[63] în română, „rechin" „recviem", (n.tr.)

conţin silaba „quin” în numele lor.

Însă nu putem încheia această poveste fără să amintim felul în care această situaţie, aparent cu un caracter intim, poartă totodată şi amprenta realităţii sociale din acea perioadă. În vremea când a fost săvârşit actul pruncuciderii, familiile precum cea în care a crescut femeia trebuiau neapărat să salveze aparenţele: să pară cu orice preţ o familie catolică onorabilă. Deşi tatăl a spus, mai târziu, că nu a ştiut nimic despre eveniment, este puţin probabil ca acesta să fi trecut neobservat. Situaţia trebuie înţeleasă inclusiv ca un eveniment social pe care să îl raportăm la caracteristicile culturale ale vremii.

IV. Fantoma care îl bântuia pe Hergé

Creatorul „Aventurilor lui Tintin” a crescut într-o familie în care plana un secret grav, având în vedere că era vorba despre originile tatălui său. La sfârşitul secolului al XIX-lea, bunica sa, Marie Dewigne, a avut doi copii – gemenii Alexis şi Léon – fără să fie măritată sau să formeze un cuplu. Cei doi băieţi – tatăl şi unchiul lui Hergé – au purtat prin urmare numele de fată al mamei în primii lor ani de viaţă şi n-au ştiut niciodată cine era propriul tată. Pe atunci, această situaţie era deosebit de scandaloasă, însă, într-un mod misterios, cei doi gemeni au fost înconjuraţi de afecţiune de către o contesă care i-a primit în castelul ei, i-a îmbrăcat şi le-a plătit studiile până la vârsta majoratului, în acea vreme sărbătorit la 14 ani. Când gemenii aveau 11 ani, o misterioasă căsătorie de faţadă a mamei lor cu un meşteşugar, aranjată de contesă, le-a permis săşi ia numele de familie „Remi”. Mai târziu, Georges Remi, fiul mai mare al lui Alexis, devine desenator şi se semnează cu pseudonimul „Hergé”. Cunoaştem ce s-a întâmplat în continuare, şi anume formidabilul succes de care s-au bucurat „Aventurile lui Tintin”. Dar până ca eu să-i

descopăr secretul lecturând cărţile din seria Tintin[64], nimeni nu a observat cât de mult semănau personajele imaginate de el cu personajele din povestea sa de familie.

Castafiore, mai întâi, e femeia ce păzeşte secretul. Ea o reprezintă în acelaşi timp pe bunica lui Hergé şi pe faimoasa contesă, aşa cum şi le-a imaginat plecând de la poveştile de familie – din moment ce el nu le-a cunoscut vreodată. De fapt, Castafiore e un personaj dublu. Pe de o parte, e o mare doamnă, o divă, o contesă, aşa cum numai un copil poate să şi-o imagineze. Însă pe de altă parte, ea e şi Marguerite, eroina operei *Faust,* a lui Gounod. Or, în *Faust,* Marguerite e o femeie cu o condiţie modestă ce se îndrăgosteşte de un bărbat cu o condiţie socială superioară, exact aşa cum Hergé şi-ar fi putut imagina că s-a întâmplat cu bunica sa. Însă comparaţia nu se opreşte aici. Lăsându-se sedusă de Faust, Marguerite rămâne însărcinată în afara căsătoriei. Sedusă-însărcinată-abandonată, oare nu e acesta tocmai destinul Mariei Dewigne? înţelegem de ce Hergé, descoperind opera lui Gounod, a fost inspirat de personajul respectiv. În acest fel, a putut da expresie tuturor visurilor sale secrete legate de bunica sa, despre care ştia atât de puţine lucruri! Dedublarea Castafiorei i-a permis lui Hergé, de asemenea, să personifice într-un singur personaj pe cele două femei pe care le-a legat acelaşi secret, cel al originilor lui Remi: misterioasa contesă şi Marie Dewigne.

În ceea ce-i priveşte pe cei doi Dupondt, ei îşi doresc să descopere adevărul, însă nu reuşesc niciodată. Prin această trăsătură, ei seamănă cu Alexis şi Léon, care trebuie să se fi întrebat mereu care era identitatea tatălui lor, însă n-au aflat-o niciodată! Chiar şi aici, Hergé creează coincidenţe destul de tulburătoare. Mai întâi, numele gemenilor. Unul se numeşte Dupond cu „d”, şi celălalt Dupont, cu „t”. Dacă sunt fraţi gemeni, cum se numeşte

[64] Secret confirmat câțiva ani mai târziu de către cercetătorii în genealogie (a se vedea „T in tin et le secret d'Hergé", Paris, Hors collection, 1993).

tatăl lor? Numele lui e Dupond sau Dupont? Oare gemenii au doi taţi? Astfel, jocul de-a ortografia cu numele de familie al celor doi Dupondt e o formă de a pune în scenă, de către Hergé, secretul celor „doi taţi”: părintele secret şi meşteşugarul care i-a recunoscut pe Alexis şi Léon când au împlinit 11 ani.

În sfârşit, personajele Tintin, Haddock şi Turnesol reprezintă trei aspecte complementare ale personalităţii lui Hergé – şi a fiecărui copil obligat să se acomodeze de bine, de rău cu suferinţa unui părinte. Tintin rezolvă cu tenacitate toate enigmele, Haddock e lipsit de speranţă şi se afundă în băutură, iar Turnesol se închide în el însuşi, în surzenia sa şi în singurătatea muncii sale.

Opera lui Hergé îmbină deci într-o modalitate „criptată”, toate întrebările şi ipotezele care îl măcinau de copil, în legătură cu Secretul de familie asupra originii tatălui său. Într-un anumit fel, desenul a fost pentru el o modalitate de a-şi păstra vii întrebările. Tocmai din acest motiv, „Aventurile lui Tintin” sunt atât de palpitante!

V. Fantoma nazismului

Numeroase fantome sunt legate de catastrofe care au uimit câte o ţară întreagă. Filmul regizat de Michael Haneke, „Benny’s Video”[65], ne prezintă tocmai povestea unei astfel de catastrofe. Totul începe cu înmormântarea unui bunic, în Germania anilor 1960. Secretele pe care le-a luat cu el în mormânt nu le vom cunoaşte niciodată. Ştim, în schimb, că odraslele germanilor născuţi după război au fost confruntaţi cu o situaţie paradoxală. Pe de o parte, la şcoală li se arătau filme şi fotografii ce denunţau barbaria naţional-socialistă – până la extrem! — însă, pe de altă parte, părinţii şi bunicii lor refuzau de cele mai multe ori să le vorbească despre asta. Păstrau o tăcere absolută asupra a ceea ce se întâmplase în timpul acelei perioade,

[65] Film austriac lansat în 1992. (n.a.)

din cauza ruşinii şi a vinovăţiei că au lăsat să se impună un guvern atât de inuman şi, totodată, pentru majoritatea dintre ei, că l-au servit până la sfârşit cu atâta devotament. În Austria, unde a crescut Haneke, problema era încă şi mai gravă: politica oficială a acestei ţări era să prezinte Austria ca victima unei anexări, în ciuda faptului că populaţia votase pentru unificarea cu Germania!

Să ne întoarcem la filmul lui Haneke. Fără îndoială, copilul nu ştie nimic despre ce a făcut bunicul său, însă vedem că e obsedat de o anumită imagine: sacrificarea unui porc printr-un glonţ tras în ceafă, la ţară. Băiatul a asistat la scena pe care tatăl său a filmat-o şi pe care o redă din nou şi din nou… Aflăm că arma a dispărut. Apoi părinţii băiatului pleacă într-un weekend de acasă, lăsându-l singur. Copilul invită la el o colegă de şcoală, scoate arma pe care a furat-o, o pune în mâinile fetei şi îi cere să apese pe trăgaci. Oare nu aşa au omorât şi naziştii milioane de civili? Şi oare bunicul băiatului n-a făcut şi el la fel? Tăcerea te face să te gândeşti la ce e mai rău, iar fragilitatea curioasă a copiilor îi determină uneori să facă lucruri pe care şi le-au imaginat, neavând dreptul să vorbească despre ele. Bineînţeles, fata refuză să tragă, băiatul îi ia atunci arma şi o ucide. Ar fi putut la fel de bine să se sinucidă, pentru că, în acel moment, nu mai e el însuşi. Însă scenariul scris de Istorie prevede ca o persoană să ucidă cu sânge rece o alta, fără niciun regret.

Într-o familie în care sinuciderea bunicului ar fi fost ascunsă, ne putem imagina că acest băiat ar fi putut, în acelaşi fel, să-şi ia zilele, fără scrupule. Presiunea unui secret dureros care îi este ascuns unui copil poate să ducă la astfel de comportamente enigmatice. Însă filmul nu se termină aici. Părinţii se întorc acasă şi, descoperind cadavrul fetei, se hotărăsc să-l facă să dispară. Nu pot să-l ardă aşa cum au făcut naziştii cu evreii, însă se gândesc la o altă modalitate: o să-l taie în bucăţele minuscule şi, în fiecare zi, îl vor face să dispară prin sifonul de scurgere al chiuvetei din bucătărie… Părinţii care s-au transformat în

complicii crimelor pe care probabil că le-a comis bunicul, păstrând tăcerea asupra lor, fac acelaşi lucru cu crima fiului lor. În cele din urmă, copilul se va autodenunţa la comisariat şi, în acelaşi timp, îşi va denunţa şi părinţii. Semnificaţia gestului său e şi ea inversată. El n-a ucis urmând o logică a imitaţiei – să ucidă fără să fie pedepsit, aşa cum au făcut naziştii – ba dimpotrivă, a ucis ca să se facă dreptate: părinţii care n-au fost pedepsiţi pentru crimele pe care poate că ei înşişi le-au comis în timpul nazismului – sau pe care cel puţin le-au ascuns – vor fi pedepsiţi pentru crima comisă de fiul lor, pe care au încercat să o păstreze secretă, ca pe aceea a generaţiilor anterioare.

VI. Când un monument păstrează un Secret

Monumentele sunt construcţii publice care trebuie, în principiu, să permită unei comunităţi să-şi amintească de un eveniment important din istoria sa, mai precis de victimele asociate acestuia. Dar uneori se întâmplă ca monumentul să spună cu totul altceva. Este şi cazul celui ridicat de generalul Franco în Valle de Los Caidos în memoria victimelor războiului civil spaniol. Acest mausoleu grandios comemorează suferinţele trăite de toţi combatanţii, pentru a face mai bine uitate circumstanţele loviturii de stat. Cu alte cuvinte, mausoleul e destinat să sigileze o criptă, nu să hrănească memoria.

Dar chiar şi atunci când uitarea nu e înscrisă în planul ridicării monumentului, ea nu poate fi separată de acest proiect. De exemplu, în Alsacia şi Lorena, monumentele ce comemorează Primul Război Mondial poartă inscripţia „À nos morts[66]”, deşi peste tot în Franţa, pe monumente se poate citi „A nos morts pour la Patrie[67]”. Ştim bine că

[66] „Morților noștri", (n.a.)

[67] „Morților noștri pentru Patrie", (n.a.)

locuitorii Alsaciei şi Lorenei au fost alipiţi Reich-ului în 1914 şi au încheiat Primul Război Mondial în armata germană. Monumentele nu spun contrariul. Dar faptul că nu aduc aminte despre această situaţie deosebită riscă să adâncească uitarea, într-o regiune în care numeroase familii sunt încă tulburate de amintirea traumelor pe care victoria franceză le-a făcut dificil de comemorat, cum ar fi pierderea unui fiu, al unui soţ sau tată, care au murit purtând uniforma germană. Aceste evenimente, despre care nu s-a putut vorbi multă vreme în public, n-au avut parte nici de o comemorare familială explicită. Generaţii întregi au crescut fără ca nimeni să le poată vorbi despre suferinţele generaţiilor precedente. Nimic din structura socială nu invita la reamintirea lor, iar monumentele, atunci când existau, te îndemnau mai degrabă să le treci sub tăcere.

Din acest motiv, când se ridică un monument, ceva riscă să fie ascuns. Nu se ascunde ceva în mod intenţionat de fiecare dată. Însă un monument invită pe fiecare să renunţe la ceea ce este mai personal în experienţa sa ca să privilegieze ceea ce este susceptibil să întărească legăturile sale cu grupul. Prin prezenţa sa, monumentul aminteşte tuturor că memoria are o componentă colectivă. Aceasta e puterea pozitivă a socializării. În acelaşi timp însă, există pentru fiecare riscul să respingă într-un fel de ghetou mental amintirile cele mai personale. Este vorba aici despre puterea negativă a uitării.

Cu toate acestea, atunci când nu există un monument, este mai dificil să-ţi aminteşti. Oamenii au nevoie de monumente ca să trăiască şi ca să-şi amintească, însă acestea poartă cu ele, mereu, riscul pierderii memoriei. Soluţia este familia. Pentru a evita ca monumentul să opună o memorie colectivă, intelectuală şi abstractă, unei memorii individuale concrete, însă solitare, şi tocmai de aceea condamnată Secretului – cu alte cuvinte, clivajului, trebuie să fie încurajată memoria familială. Din acest motiv, placa memorială n-ar trebui să conţină inscripţia „în

amintirea…”, pentru că expresia e mai degrabă o modalitate de a invita individul să-şi analizeze memoria prin prisma memoriei colective oficiale. În schimb, pe placa memorială ar trebui să scrie: „Uită de acest monument. Dezvoltă-ţi amintirile. Vorbeşte cu apropiaţii tăi”.

De fapt, în interiorul familiilor se constituie memoria evenimentelor trecute şi se pune capăt Secretelor ce otrăvesc naţiunile. Să ne întoarcem la Germania de după război. Copiii care le puneau întrebări părinţilor despre atitudinea lor din timpul nazismului riscau să nu primească decât răspunsuri evazive, însă prin gesturile, mimica şi atitudinile lor, părinţii le arătau că ei continuă să se gândească la trecut, că sufereau din cauza asta sau că le era ruşine. Când copilul insista cu întrebările, părinţii puteau să se enerveze sau, dimpotrivă, să se închidă în ei înşişi. Şi-atunci, ca să nu le facă rău obligându-i să vorbească, copilul se mulţumea cu ideea că „e mai bine să taci”! Prin urmare, generaţia născută după război s-a trezit împărţită între fidelitatea faţă de memoria oficială, pe de o parte, iar pe de altă parte, fidelitatea faţă de tăcerea familiei. Este un aspect care ne permite să înţelegem refuzul a ceea ce această generaţie a numit „culpabilizare excesivă”. De fapt, atunci când un neamţ care s-a născut după război declară: „Ni s-a vorbit destul de mult despre nazism”, trebuie să înţelegem că el spune în primul rând „Din cauza asta, am trebuit să-mi imaginez despre părinţii mei – sau bunicii mei – lucruri îngrozitoare, pe care mi-am interzis să le gândesc” Memoria familială n-a reuşit să joace un rol de legătură între memoria colectivă şi cea individuală, în Germania de după război, şi nici în Franţa, în ceea ce priveşte colaboraţionismul ori războiul din Algeria. Oricum, faptul că se ridică încă un monument nu schimbă mare lucru. Mai bine s-ar încerca resuscitarea memoriei familiale, peste tot unde e posibil, dar pentru asta e nevoie ca fiecare, în interiorul familiei, să-şi spună „propria poveste”, în scopul de a evita fixarea acesteia

într-un Secret generator de blocaje în ceea ce priveşte reflecţia sau comunicarea – interdicţii explicite sau nu, susceptibile să antreneze diferite forme de suferinţe la generaţiile următoare.

Capitolul 6
CUM SĂTE RECONSTRUIEŞTI, PORNIND DE LA SECRETE

O femeie în vârstă, aflată pe patul de moarte, i-a încredinţat nepotului ei un secret teribil, şi anume că nu era copilul celui pe care el îl ştia drept tată, ci se născuse, în realitate, în urma relaţiei pe care mama sa o avusese cu un alt bărbat. Bătrâna a spus că a ezitat mult timp înainte să-i dezvăluie acest secret, dar că iminenţa morţii o convinsese. Nu putea să se împace cu gândul că va duce secretul cu ea în mormânt. Cu zece ani în urmă, acest bărbat ar fi ales să nu spună nimic sau ar fi încercat să-i pună întrebări mamei sale. Însă povestea se desfăşoară în anul 2009 – şi totul e altfel acum. Aşa că a prelevat pe ascuns două eşantioane de salivă de la tatăl său oficial şi le-a trimis, împreună cu o mostră din propria sa salivă, unul în Germania şi celălalt în Statele Unite. O lună mai târziu, ţinea în mână rezultatele celor două laboratoare care analizaseră fragmentele de ADN: era, fără nicio urmă de îndoială, copilul părintelui său oficial! Şi-atunci, oare, mătuşa sa îl minţise? Sădise cumva cu bună ştiinţă sămânţa îndoielii în mintea lui? Cu siguranţă că nu. Însă a sfârşit prin a crede ca fiind adevărată o poveste pe care o inventase din nimic şi la care s-a tot gândit, pe măsură ce au trecut anii…

În povestea noastră, adevărul a fost descoperit cu uşurinţă. Să nu credeţi totuşi că a fost suficient pentru a se pune capăt zvonurilor. Unii membri ai familiei vor continua să spună că acest copil are un alt tată decât cel oficial. Vor invoca mai mult ca sigur faptul că testele au o marjă de eroare, chiar dacă ea se apropie de zero. Iar atunci când evenimentul păstrat secret are legătură cu generaţia

bunicilor sau cu generaţii şi mai înaintate, căutarea „adevărului” are toate şansele să nu conducă la nicio certitudine – sau mai degrabă la tot atâtea certitudini câţi protagonişti sunt. Pascale Thirode, în documentarul-anchetă[68] pe care l-a realizat despre bunicul ei mort într-o închisoare din Corsica în 1944, a adunat mai multe „secrete” despre moartea acestuia: o criză de colică hepatică nediagnosticată, sinucidere prin tăierea venelor, sinucidere cu o furculiţă, zvonuri despre o crimă… Cum dosarul medical al închisorii se dovedeşte incomplet, lui Pascale Thirode nu i-a rămas decât să interpreteze toate aceste mărturii diferite ca fiind „adevărul” personal al fiecăruia dintre protagoniştii interogaţi. Important era altceva: prin acest film, le-a oferit celor două fete ale ei, ce au însoţit-o în căutarea sa, libertatea să vorbească despre evenimentul ţinut secret până atunci. Cercetarea sa reprezintă un ultim omagiu adus persoanei decedate, pentru ca ea să se odihnească în pace în memoria familiei. Şi n-am fost uimiţi să descoperim, la sfârşitul documentarului, că la mormântul bunicului nu se găsea nicio informaţie cu privire la identitatea sa. Opreliştea de a vorbi despre circumstanţele morţii sale a condus la a interdicţia de a-i scrie numele. Căutarea lui Pascale Thirode s-a sfârşit tocmai prin punerea unei inscripţii pe mormântul acestuia, ca o modalitate de a trece dincolo de acel capitol de neînţeles din istoria familiei, pentru ca aventura urmaşilor să nu se oprească aici.

De fapt, dincolo de ceea ce ascund – lucruri care de cele mai multe ori s-au şi prescris, toate secretele îndeplinesc una din următoarele funcţii: aceea de a organiza o reţea de putere sau de a justifica, printr-un eveniment presupus a fi „adevărat”, dispute de familie a căror origine se pierde în negura timpurilor, ori chiar cea de a împiedica legături considerate ilicite.

Din acest motiv, în fiecare familie în care există un

[68] Pascale Thirode, „Acqua in bocea", 2009: această expresie corsicană reprezintă o invitație la tăcere, (n.a.)

secret grav, trebuie să încercăm să înţelegem ce funcţie îndeplineşte, îmi vine acum în minte cazul unei familii în care un bărbat nu dorea ca fiica sa să ştie că el nu era tatăl său biologic. Adolescenta avea probleme şi terapeutul i-a convins pe părinţi să-i spună adevărul, şi anume că mama sa rămăsese însărcinată cu un alt bărbat când ei doi se întâlniseră şi au hotărât să se căsătorească. La şase luni după ce adolescenta a aflat adevărul, tatăl ei adoptiv, care până atunci avusese foarte multă grijă de ea, a încercat să o violeze. Funcţia pe care o îndeplinise secretul a devenit atunci foarte clară. Acest bărbat ţinea foarte mult ca fiica lui să creadă că el era adevăratul său tată pentru că astfel îi era mai uşor să reziste dorinţelor sexuale pe care le avea faţă de ea. Dacă fiica sa nu-l mai recunoştea drept tată – lucru pe care el îl considera inevitabil de îndată ce ea ar fi aflat circumstanţele venirii sale pe lume – el nu mai era obligat să o considere propriul copil.

Terapeutul ce se confruntă cu descoperirea unui secret de familie n-ar trebui să se focalizeze asupra lui, aspect valabil şi în privinţa secretelor pe care le-am putea descoperi în propria sa poveste de viaţă. Simplul fapt că există un secret nu înseamnă că toate lucrurile gravitează în jurul acestuia. Deseori secretul face parte dintr-un întreg ce implică mai multe secrete, de-a lungul câtorva generaţii, şi mai multe reguli de familie ce se organizează în jurul lor. În general, cel ce descoperă un secret trebuie mai întâi să facă un efort să pregătească familia, astfel încât dezvăluirea acestuia să nu provoace un alt şoc.

I. „Nu e vina ta”

Copiii nu sunt curioşi în ceea ce priveşte viaţa părinţilor lor, decât dacă au impresia că sunt într-un fel responsabili, aşa că trebuie să evităm cu orice preţ ca ei să aibă o asemenea impresie. Însă la fel de important e să nu le povestim în detaliu propriile traume, fiindcă le-ar putea

stârni emoţii mult prea violente, pe care n-ar avea posibilitatea să le elaboreze. Dacă un părinte doreşte să le împărtăşească propriilor copii problemele dureroase care-l frământă, n-ar trebui să facă asta pentru „a le explica totul”, ci pentru a-i asigura că nu e vina lor dacă tatăl sau mama suferă. Din acest motiv, cel mai bine ar fi ca celui mic să i se spună: „Nu e vina ta”

Nu trebuie nici să evoci subiectul ca fiind un „secret”, ci un lucru despre care este greu să vorbeşti şi asupra căruia se poate reveni ulterior. Nu e nevoie ca adultul să-i ofere copilului dintr-odată toate informaţiile de care dispune, ci să-i răspundă la întrebări, în funcţie de ceea ce vârsta îi permite să înţeleagă. Ideea este, în primul rând, să i se dea copilului dreptul de a-şi pune anumite întrebări şi a pune întrebări părinţilor, fără să fie introdus într-un domeniu nepotrivit vârstei lui. Copiii din familii cu secrete au o capacitate extraordinară de a-şi reprima întrebările despre situaţia dureroasă în care se află părinţii lui. Cu toate că îşi dă seama rapid când ceva nu este în regulă, până la urmă copilul trece sub tăcere întrebările pe care vrea să le pună părinţilor, de teamă că le-ar putea provoca o suferinţă. Tendinţa aceasta persistă şi atunci când copilul creşte: vedem adulţi, în aparenţă curioşi şi educaţi, care şi-au scos din minte toate întrebările posibile referitoare la anumite probleme, precum o naştere nelegitimă sau o sinucidere, pentru că acele întrebări au legătură cu un secret pe care au învăţat de timpuriu să-l ocolească, în familia lor. Un secret e un obstacol nu doar în calea aflării adevărului, ci şi în comunicare, în general.

În sfârşit, atunci când un părinte se hotărăşte să le vorbească copiilor despre un secret al generaţiilor precedente – ceea ce este foarte bine, ar fi indicat ca el să prezinte ceea ce crede că a înţeles sub forma unei ipoteze. Poate că într-o zi copiii vor avea informaţiile care acum lui îi lipsesc. Sau poate că într-o zi vor avea la dispoziţie posibilitatea de a afla ceea ce generaţiile precedente nu ştiau. Să ne gândim doar la testele genetice, care au

revoluţionat abordarea relaţiilor de rudenie într-un mod care acum douăzeci de ani era de neimaginat. N-avem nicio idee despre lucrurile pe care le-am putea afla mâine, aşa că de ce să le răpim copiilor noştri plăcerea de a le descoperi? Avem viitorul alături, bineînţeles, însă la fel şi trecutul, pentru că lămuririle pe care ziua de mâine ni le va aduce ne sunt deocamdată necunoscute.

II. De la ce vârstă să le vorbim?

Cel mai bine ar fi cât mai repede cu putinţă, adică odată ce vin pe lume, sau chiar înainte – şi mă gândesc la mamele şi la taţii care vorbesc cu bebeluşul lor încă din perioada sarcinii. În acest fel, părintele care poartă un Secret va avea ocazia să se familiarizeze, puţin câte puţin, cu acele cuvinte care îi vor permite mai târziu să-i transmită copilului său un mesaj clar în privinţa acestui subiect, atunci când va fi pregătit să-l înţeleagă. Şi apoi, e mult mai uşor să-i vorbeşti unui copil despre un lucru important care îl priveşte, spunându-i că i-ai mai povestit despre asta când era foarte mic, mult prea mic ca să înţeleagă.

Vă voi relata în continuare povestea unei femei care a primit o astfel de lecţie de la fetiţa sa în vârstă de 6 ani. În ziua în care s-a hotărât să-i spună că băiatul pe care ea îl credea fratele ei, era, de fapt, fratele ei vitreg, fetiţa a plâns foarte mult. Ea a întrebat dacă bunicii, unchii şi mătuşile ei ştiau despre acest lucru. Cum mama ei răspundea de fiecare dată afirmativ, fetiţa era din ce în ce mai revoltată, din cauză că, dintre toţi, ea ştia cele mai puţine lucruri despre o situaţie care o privea direct. I-a reproşat, de asemenea, mamei sale că a minţit-o deşi până atunci îi spusese de o mulţime de ori că nu e voie să minţi! Atunci, mama fetei, nemaiştiind ce să zică, şi-a întrebat fiica când ar fi trebuit să-i vorbească despre asta, după părerea ei. Fetiţa, în vârstă de 5 ani, i-a dat un răspuns

minunat, demn de un psihanalist: „Ar fi trebuit să-mi spui când eram mică, n-aş fi înţeles nimic, n-aş fi plâns deloc, însă aş fi ştiut totul!”

Într-adevăr, a înţelege şi a şti sunt două lucruri total diferite! Mulţi părinţi ézită să le vorbească despre un secret copiilor lor pentru că că se tem că ei nu vor înţelege. Şi-atunci aşteaptă momentul potrivit, însă de cele mai multe ori acesta nu se iveşte niciodată. Când copilul împlineşte 6 ani, intră în clasa I şi părinţii îşi spun că „nu e momentul să-şi bată capul cu aşa ceva”. Mai târziu, când experienţa lui de viaţă îi va permite să înţeleagă şi mai bine secretul, copilul se pregăteşte să intre la liceu şi părinţii săi amână încă o dată totul. Apoi ezită din nou în momentul adolescenţei: curând, copilul lor le pare atât de rece încât nu văd de ce i-ar mai vorbi despre un lucru care ar risca să-i stârnească furia sau batjocura. Mai mult, dacă totuşi se hotărăsc să-i vorbească în acel moment, adolescentul răspunde în general că el „n-are nimic de-a face cu asta”! în realitate, nu e adevărat, însă adolescentul reacţionează la fel ca şi copiii mici pe care părinţii lor vin cu întârziere să-i ia de la şcoală sau de la grădiniţă – se prefac că nu-i observă. Pentru ei, e o modalitate de a le-o plăti cu aceeaşi monedă. Există toate şansele ca un copil căruia i-a fost ascuns mult timp un secret şi care e considerat demn să ştie secretul abia când ajunge la adolescenţă să răspundă că asta nu-l priveşte. Nu înseamnă că nu trebuie să-i vorbiţi, ci dimpotrivă, trebuie să-i vorbiţi cât mai repede cu putinţă, când e pe cale să-şi construiască reperele. Dacă aşteptăm prea mult, copilul îşi formează fundamentele intelectuale şi emoţionale şi îşi fixează preferinţele psihice şi relaţionale. Va deveni precum un oraş pe care un zid l-a împărţit în două pentru mult timp. Când acest zid e dărâmat, numeroşi locuitori vor continua să circule ca şi cum zidul ar exista încă, făcând ocoluri ce nu mai sunt necesare. Viaţa psihică a unui copil care creşte într-o familie cu un secret seamănă puţin cu viaţa locuitorilor dintr-un astfel de oraş. Cu cât

am aşteptat mai mult pentru a-i vorbi despre un secret, cu atât creşte riscul ca el să continue să gândească, să simtă şi să acţioneze ca şi cum secretul ar mai exista încă, deşi nu este cazul. Ca să înţelegeţi mai bine, voi folosi metafora tinerei mlădiţe pe care grădinarul o leagă cu sfoară ca să o facă să crească înclinat. În ziua în care îi tăiem legăturile, tufa lemnoasă nu începe să crescă drept şi, cu cât rămâne mai mult timp legată, cu atât e mai greu să prindă forma pe care ar fi avut-o fără această constrângere. Dacă a fost legat pentru mult timp, e posibil ca trunchiul să poarte pentru totdeauna pecetea acestui episod. În acelaşi fel, personalitatea copilului asupra căruia s-au exercitat efectele unui Secret poartă cicatricea acestuia mult timp după ce i-a fost dezvăluit. El rămâne pentru totdeauna împărţit în două: o parte din el însuşi ştie ceea ce în sfârşit i s-a spus, în timp ce o altă parte din el continuă să gândească, să simtă şi să acţioneze ca şi cum n-ar şti nimic. Într-o astfel de situaţie, putem să afirmăm că procesul de clivaj pe care l-a trăit părintele în legătură cu Secretul său s-a transmis descendenţilor săi. De altfel, e singurul aspect în care termenul „transmitere” e potrivit! Atunci când există un Secret, la o anumită generaţie, transmiterea propriu-zisă, care priveşte semnificaţiile, e de fapt blocată, iar generaţia următoare trăieşte la rândul ei un proces de clivaj, astfel că se poate spune: „Părinte cu clivaj, copil cu clivaj!”. Să nu tragem însă concluzii pripite: clivajul a două generaţii succesive nu se constituie pornind de la aceleaşi experienţe şi nu are legătură cu aceleaşi evenimente. Clivajul părintelui priveşte experienţele traumatice personale ce stau la originea Secretului, în timp ce clivajul copilului se organizează în jurul infiltrărilor acestui Secret, altfel spus, în jurul a ceea ce percepe copilul din suferinţa părintelui său, a ceea ce-şi imaginează el despre asta şi a mecanismelor de apărare pe care le foloseşte pentru a face faţă situaţiei.

III. „Ce mi se ascunde?”

Ce să facem dacă avem impresia că suntem victimele unui secret de familie? Să vorbim, bineînţeles, însă cum? în primul rând, punând întrebări, dar nu la întâmplare! Să nu uităm: cei care ne ascund un lucru pot fi la rândul lor victimele unui secret. Să evităm deci să folosim un ton acuzator şi să ne mulţumim să spunem: „Mi se pare că cineva din familia noastră a ascuns cândva un lucru…” Putem avea uneori surpriza ca interlocutorul nostru să ne răspundă: „Şi tu crezi asta? Da, cred că tatăl meu (sau mama mea) a trăit ceva foarte grav, despre care n-a vorbit niciodată” Voiam să aflăm originea misterului şi, când colo, descoperim altă victimă sau mai degrabă pe cineva care ne va fi complice, iar împreună am putea încerca să aflăm mai mult!

Dacă simţim că asupra noastră apasă un secret, al doilea lucru pe care îl putem face e să căutăm informaţii despre condiţiile de viaţă ale generaţiei despre care credem că se află la originea acestuia. În realitate, multe secrete de familie sunt comune unei anumite perioade din istorie, unei zone geografice sau unei categorii sociale ori profesionale. De exemplu, în prima jumătate a secolului al XX-lea, un număr mare de tinere care lucrau ca servitoare în casele familiilor înstărite au fost victimele avansurilor asidue ale stăpânului casei sau ale fiilor acestuia. Sarcinile care au urmat acestor relaţii au fost trăite ca o ruşine indicibilă de către tinere şi de familiile lor – era vorba despre o adevărată problemă la nivel social. Descoperirea faptului că secretul pe care-l păstrăm cu ruşine există, practic la fel, în numeroase alte familii ne permite să-i atenuăm conţinutul dramatic şi astfel să vorbim despre el cu mai multă uşurinţă.

În sfârşit, dacă avem impresia că asupra noastră apasă un secret de familie, e esenţial să căutăm în memoria noastră momentele în care am avut impresia că ni se

ascunde ceva. Chiar dacă în felul acesta nu vom reuşi să aflăm despre ce este vorba, acest interogatoriu ne va ajuta să înţelegem distorsiunile pe care le-am impus noi înşine personalităţii noastre. Acest demers ne va ajuta să evităm, mai târziu, să ne tulburăm copiii cu propriile probleme.

IV. Ruşinea şi Secretele

Ruşinea în sine nu dovedeşte nimic. În realitate, putem simţi ruşine faţă de acţiunile la care am asistat, ba chiar ale căror victime am fost, fiind posibil totodată să avem acest sentiment şi faţă de acţiunile despre care doar am auzit vorbindu-se. Din studierea secretelor de familie putem învăţa încă un lucru: ne putem simţi ruşinaţi şi pentru acţiuni despre care doar ne-am *imaginat* că au fost comise de cineva – în special de un părinte – chiar dacă persoana respectivă n-a făcut nimic asemănător. Şi ceea ce complică şi mai mult lucrurile, în fiecare din aceste situaţii, e faptul că persoana care trăieşte ruşinea se poate să nu ştie de ce o simte şi să creadă că ea este de vină că se găseşte în această situaţie, când de fapt motivul este altul. M-am ocupat, cândva, de cazul unui bărbat de treizeci de ani căruia, în urma unei relaţii de scurtă durată, i s-a născut un copil pe care nu l-a dorit. Îi era teribil de ruşine din cauza acestei situaţii, deşi, ţinând cont de perioada când s-a întâmplat asta – în anii ’90 – nu ar fi trebuit să-i acorde o atât de mare importanţă. La începutul terapiei am discutat despre posibilitatea ca el să fi fost un copil nedorit, apoi despre relaţia sa cu femeile şi, bineînţeles, cea cu mama sa… însă atenţia mi-a fost repede atrasă de un secret de familie care i-a fost dezvăluit când avea 14 ani. Tatăl său a avut un copil din prima căsătorie, de care a continuat să se ocupe în secret şi după ce s-a recăsătorit şi i s-a născut cel de-al doilea copil. Imediat a ieşit la iveală că acest al doilea copil – pacientul meu – a intuit foarte devreme situaţia şi a reacţionat prin angoasă şi ruşine:

angoasa că va fi abandonat şi el de tatăl său, aşa cum i s-a întâmplat primului său copil, şi ruşine la gândul că propriul părinte s-a comportat în acest fel. Apoi s-a învinovăţit pentru gândurile sale, iar ceea ce i s-a întâmplat reprezintă, în definitiv, o modalitate de a-şi manifesta empatia şi înţelegerea pentru tatăl său. Nu se afla şi el într-o situaţie similară? În fond, era tatăl unui copil de care nu se ocupa şi căruia nu îi dăduse nici măcar numele său.[69] Ruşinea pe care o trăia era, în realitate, cea pe care şi-a imaginat că a trăit-o tatăl său. În ceea ce priveşte situaţia conflictuală în care se afla, aceasta era în acelaşi timp un mijloc de a-şi asuma ruşinea, dar şi o manifestare a unei forme de rivalitate patologică faţă de tatăl său, complet diferită de rivalitatea clasică, pozitivă şi structurantă.

Din acest motiv, pentru o mai bună abordare a secretelor de familie şi a consecinţelor lor pe mai multe generaţii, e esenţial să ne convingem că ruşinea în sine nu ne spune nimic nici despre originea sa, nici despre legitimitatea sa, nici despre generaţia la care ea se manifestă.

V. Secretul din instituţiile medico-sociale

Nu numai părinţii purtători de răni prost cicatrizate şi dureroase sunt răspunzători de producerea secretelor patogene. Secretele pot fi rezultatul unor situaţii sociale deosebite, aşa cum am văzut în cazul masacrului de la Katyn. Există în instituţiile medicale, chiar şi în ziua de azi, o situaţie susceptibilă să producă secrete problematice între terapeuţi şi pacienţii lor. E vorba despre informaţiile pe care cadrele medicale trebuie să le citească în dosarele pacienţilor înainte să înceapă consultaţia propriu-zisă. De exemplu, un terapeut descoperă în dosarul medical al unui

[69] Pentru mai multe detalii despre acest caz, a se vedea S. Tisseron, „La Honte" op. cit. (n.a.)

băiat că acesta s-a născut în urma unei fertilizări *în vitro* la care s-a folosit sperma unui donator anonim şi că el nu ştie acest lucru. Sau un consilier marital e informat de un coleg că în cuplul pe care-l va consilia soţul îşi înşală nevasta, iar ea nu ştie nimic.

Dar cum ar putea un terapeut să se ocupe de persoanele despre care are informaţii pe care ei nu ştiu că le deţine şi pe care ei înşişi uneori nu le cunosc? Acesta se află în aceeaşi situaţie în care se află un părinte ce are un secret şi este sfâşiat între dorinţa de a-i spune pacientului ceea ce ştie şi teama că o va face cu stângăcie. Şi, la fel ca un părinte, riscă să trădeze faptul că poartă un secret, prin gesturi, anumite atitudini, prin stinghereală sau făcând remarci deplasate ori de câte ori pacientul său se va apropia de acel aspect din viaţa lui despre care se presupune că nu ştie nimic, însă pe care îl intuieşte.

Prin urmare, cadrele medicale ar trebui să refuze să se ocupe de pacienţii despre care deţin informaţii pe care se presupune că aceştia nu le cunosc. Dacă aleg totuşi să-i trateze, primul lucru pe care ar trebui să-l facă este să le dea aceste informaţii. De asemenea, ar trebui să le comunice întotdeauna pacienţilor lor ceea ce notează în dosarele medicale.

În problema secretului medical, cadrele medicale au de-a face numai cu diferitele instanţe de control ale activităţii lor. Medicii se confruntă destul de des cu problema secretului, cu fiecare nou pacient, atunci când sunt nevoiţi să gestioneze situaţiile ambigue şi înşelătoare ce pot apărea din cauza neconcordanţei dintre ceea ce se spune şi se scrie despre pacienţi, pe de o parte, şi ceea ce li se transmite acestora, pe de altă parte. Pe scurt, în toate situaţiile ce au legătură cu un secret, trebuie să învăţăm să alegem între dorinţa de control, ce conduce la tăinuire, şi dorinţa de reciprocitate, care incită la împărtăşirea informaţiilor.

VI. Rolul legiuitorului

Nu putem să punem punct acestor reflecţii despre mijloacele de vindecare a Secretelor fără a vorbi despre rolul legiuitorului. El este cel care permite dezvăluirea unui secret de stat, cum ar fi recunoaşterea existenţei torturii în timpul unui regim dictatorial, după ce acesta a fost înlăturat. Însă rolul legiuitorului se manifestă şi în privinţa secretelor caracteristice anumitor familii. Adopţia aşa-zis „totală", care şterge urmele actului de adopţie şi înregistrează copilul ca fiind „născut" din părinţii săi adoptivi, e o minciună validată de către stat. La fel stau lucrurile în ziua de azi şi în privinţa noilor condiţii de procreare, a donării de spermă, de ovule sau de embrioni congelaţi. Ceea ce sperie nu e faptul că aceste practici, de neimaginat până acum câţiva ani, vor face în curând parte din viaţa cotidiană, ci faptul că legiuitorul lasă la iniţiativa părinţilor libertatea de a stabili sau nu reperele simbolice care reprezintă condiţia necesară – deşi nu suficientă – a dezvoltării psihice armonioase a copilului care se va naşte. E ca şi cum legiuitorul ar ignora intenţionat dificultatea sarcinii lor, în special când acelaşi membru al familiei îndeplineşte simultan mai multe roluri, ca atunci când, de exemplu, donatorul de spermă e în acelaşi timp bunicul copilului. Copilul care se va naşte în urma acestor metode riscă să se simtă marginalizat nu numai prin prisma condiţiilor în care a venit pe lume, ci şi din cauza tăcerii care se păstrează în jurul acestor lucruri. Copilul percepe tăcerea stingherită a părinţilor ca răspuns la întrebările sale, iar dacă ajunge într-o zi să descopere adevărul, e foarte probabil să i se pară unul ruşinos, prin simplul fapt că nu e menţionat nicăieri, ca şi cum ar fi trebuit ascuns cu orice preţ. Pentru un copil, diferenţa dintre „ne-înscris" şi „ne-inscriptibil" este foarte greu de înţeles: pentru el, ceea ce nu poate fi nici numit, nici scris, este probabil un lucru ruşinos. Această ruşine, trăită mult prea devreme, ar putea

să ducă la o marginalizare psihică, de care va scăpa foarte greu, chiar şi după ce va înţelege toate detaliile venirii sale pe lume.

Responsabilitatea în faţa unei astfel de probleme nu este doar a părinţilor. Legiuitorul joacă şi el un rol important.

În primul rând, pentru ca acei copii rezultaţi din noile practici familiale să se poată recunoaşte în ele, conţinutul actelor administrative ar trebui, mai devreme sau mai târziu, să fie regândit, cu scopul de a integra, ca elemente distinctive, cele patru componente ale paternităţii: componenta biologică, care reflectă filiaţia genetică; componenta educaţională, care va reprezenta legăturile, afective şi intelectuale, ce se stabilesc între copilul şi adultul care are grijă de el; componenta genealogică, care ţine de recunoaşterea asociată numelui; şi componenta legată de practicile naşterii, a cărei definire rămâne de stabilit.

În continuare, e esenţial ca fiecare copil să aibă acces la informaţiile referitoare la originile sale, dacă acestea se cunosc. Într-o perioadă în care peste tot se pune problema descoperirii originilor, e inadmisibil ca unui copil să i se refuze acest drept, atunci când există asemenea informaţii.

În ziua de azi, fie că părinţii tac sau vorbesc, statul le recunoaşte libertatea de a gestiona aceste informaţii după bunul lor plac. E o problemă dificilă pentru mulţi părinţi care se tem că statutul lor în faţa copiilor este ştirbit dacă nu îndeplinesc simultan un rol biologic, genealogic şi educaţional. În plus, când instituţia hotărăşte că identitatea donatorului de ovule sau de embrioni trebuie să rămână necunoscută, anumiţi părinţi găsesc în asta un pretext pentru a-i ascunde copilului condiţiile procreării sale. Încă o dată, un secret atrage după el un altul! Secretului care ne scapă, îi adăugăm un secret pe care credem că îl putem controla.

Iată de ce statul trebuie să pună toate informaţiile pe care le deţine la dispoziţia celor interesaţi. Şi asta din trei motive. În primul rând, fiecare cetăţean are dreptul de a-şi

cunoaşte originile; în al doilea rând, faptul că unii oameni nu au acces la informaţiile despre originea lor biologică, atunci când ele simt cunoscute, contribuie la idealizarea componentei genetice a filiaţiei în raport în celelalte; în sfârşit, în al treilea rând, secretul întreţinut de Stat îi încurajează pe unii părinţi să construiască la rândul lor alte secrete faţă de copiii lor.

CONCLUZII

Adevărul nu e terapeutic, însă cu toate acestea Secretele sunt deseori patogene. Iată paradoxul pe care trebuie să învăţăm să-l gestionăm. El corespunde, în plus, celui cu care se confruntă fiecare copil ce creşte într-o familie în care există un secret grav. Pe de o parte, îl animă dorinţa de a înţelege – însoţită uneori de intenţia de a uşura povara părintelui – şi pe de altă parte, îşi organizează personalitatea ţinând cont de interdicţia de a afla secretul a cărui existenţă o bănuieşte. Rezultă astfel o tensiune şi, în anumite cazuri, o divizare a personalităţii sale. Eliminarea acestei divizări, a acestui clivaj, are un efect terapeutic. Enunţarea adevărului – sau a ceea ce se poate crede că este *adevărul* – nu este decât un element al terapiei, însă nu e întotdeauna necesar. Să spui unui copil că în familia sa există un secret dureros despre care nu i se poate vorbi e deja un pas important, iar uneori este singurul posibil.

Trebuie să adăugăm că recunoaşterea existenţei secretului, ba chiar şi a conţinutului acestuia, nu ne eliberează automat de povară. Pentru anumiţi oameni, totul continuă ca mai înainte, pentru că au învăţat deja să funcţioneze cu un psihic divizat. Pe de altă parte, recunoaşterea secretului le permite celor care-şi doresc să se schimbe să înceapă să o facă. Ei ştiu acum că bănuielile lor privind existenţa unui Secret erau fondate: nu era adevărat că şi-au construit doar nişte „fantasme”, nişte „poveşti” sau un „roman familial”, aşa cum mult timp au pretins cei care voiau să-i uşureze de povara Secretelor de familie.

Cele trei generaţii ale Secretului

Să admitem pentru început că iniţiatorul Secretului îl gestionează, în general, destul de bine, cel puţin în aparenţă. Clivajul constituie pentru el un mijloc eficient de a se proteja, atâta timp cât nu se năruieşte psihic. Pentru că asta se întâmplă uneori, în special în urma unui eveniment minor ce are puterea să redeschidă rana greşit cicatrizată. De exemplu, un bărbat care a ascuns sinuciderea prietenului său făcând-o să pară un accident are o cădere psihică după moartea accidentală a pisicii lui… Cea de-a doua rană, în aparenţă nesemnificativă, a activat-o pe cea dintâi.

Preţul Secretului e uneori plătit de generaţia următoare, sub forma tulburărilor de învăţare şi a fricilor în aparenţă inexplicabile, pe care le numim fobii. De fapt, acestea sunt răspunsuri la climatul de insecuritate psihologică generat de Secret. Orgoliul şi megalomania sunt, de asemenea, modalităţi eficiente de a face faţă vinovăţiei şi ruşinii generate de un secret de familie dureros. Alţii fac din minciună un stil de viaţă. Pretind că e normal să minţi şi asta reprezintă pentru ei o modalitate de a scăpa de sarcina dificilă de a-şi critica părinţii. Mai mult, dacă actul disimulării le aduce suficiente beneficii, nu mai au nicio problemă în a se convinge că au dreptate. Însă alţii, mai puţin abili în a minţi, îi obosesc pe cei din jur şi ajung să se izoleze. Să fii marcat de un secret de familie nu înseamnă că eşti condamnat să eşuezi în viaţă, însă o face mult mai complicată. Reţeaua familială şi avantajele pe care le presupune ataşamentul faţă de familie joacă un rol esenţial. Nu e acelaşi lucru să creşti într-o familie bogată, care are un Secret, sau într-una săracă, într-una influentă ori într-una fără relaţii.

Problema e că şi cei care ajung să-i înşele şi să-i manipuleze pe cei din jur pe termen lung nu vor reuşi să facă acelaşi lucru cu propriii copii. Aceştia din urmă sunt,

de fapt, foarte atenţi la gesturile şi mimica părinţilor – care corespund, după cum am văzut, formelor senzorial-motrice ale simbolizării. Prin urmare, copiii sunt foarte abili în a repera, la nivelul intonaţiei sau al privirii, faptul că părintele lor le ascunde ceva. Iar acest lucru e cu atât mai tulburător pentru ei, cu cât disimularea unui părinte marcat de un Secret al generaţiei precedente are aspecte mai puţin obişnuite. Disimularea nu se organizează în jurul anumitor cuvinte sau situaţii, aşa cum e cazul cu purtătorul iniţial al Secretului. Apoi, ea este recurentă şi imperceptibilă. De fapt, părintele nu ascunde un Secret personal, precis şi clar delimitat, ci manifestă efectele Secretului părintelui său asupra lui.

Iată de ce preţul Secretului e deseori plătit de cea de-a treia generaţie, care totuşi nu are nicio legătură cu el. La nivelul acestei generaţii pot să se manifeste simptome, în aparenţă lipsite de sens, al căror purtător nu poate să spună nimic despre ele, cum ar fi anorexia sau dependenţa de droguri… Preţul e cu atât mai greu de plătit cu cât este mai dificil să se facă legătura dintre simptomele de care suferă copilul şi un posibil Secret ţinut de un bunic, ale cărui victime au fost părinţii copilului, prin ricoşeu. Uneori, din fericire, creşterea speranţei de viaţă, evoluţia moravurilor şi prescrierea legală a anumitor infracţiuni facilitează complicitatea dintre bunici (sau chiar străbunici) şi nepoţi. Însă aceste secrete, chiar şi atunci când rămân tăinuite pentru totdeauna, nu mai au consecinţe după cea de-a treia generaţie. Fiecare copil beneficiază, de fapt, de efectele corective ale membrilor familiei care nu sunt purtătorii Secretului respectiv sau care sunt purtătorii unui alt Secret!

Cum să vorbeşti

În anii ’60, un studiu desfăşurat în Statele Unite arăta următoarele: copiii adoptaţi care nu ştiau nimic despre

adopţie prezentau mai puţine dificultăţi psihologice decât cei care ştiau. Acest rezultat a fost folosit pentru a-i sfătui pe părinţi… să păstreze tăcerea. Privind în urmă, vedem imediat ce anume era greşit în acest studiu: modalitatea în care se punea capăt tăcerii. Atunci când e vorba de un secret, modalitatea în care vorbeşti despre acesta e esenţială. Traumele personale se diminuează atunci când le împărtăşim descendenţilor noştri anumite secrete, însă ar fi la fel de dăunător să-i copleşim cu detalii sau, şi mai rău, cu emoţii. Să nu uităm că cei mici nu sunt prea curioşi în privinţa vieţii părinţilor… decât dacă au impresia că unul dintre ei suferă din cauza sa. De un astfel de pericol trebuie să-i protejăm. Pe de altă parte, trebuie să evităm să-i facem să se confrunte cu emoţii mult prea puternice, cărora nu au posibilitatea să le facă faţă. Iată de ce ar fi mai bine să fim capabili să identificăm momentele când rănile noastre secrete s-au reactivat, să recunoaştem că uneori suntem trişti, furioşi sau supăraţi, şi mai ales să insistăm că nu ei sunt vinovaţi pentru asta. „Nu e vina ta” e propoziţia cheie ce duce la evitarea suferinţelor şi a întrebărilor inutile.

Aceeaşi prudenţă e oportună şi atunci când avem impresia că un părinte ne ascunde ceva. Cel mai bine ar fi să nu luăm drept realitate ceea ce credeam despre tăcerea lor când eram copii. Şi să nu renunţăm să le punem întrebări, indiferent ce vârstă avem, pentru că într-o zi s-ar putea să ne dea explicaţiile pe care ni le refuzau până mai ieri.

În acelaşi timp însă, nu trebuie să forţăm pe nimeni să vorbească şi nici măcar să asculte. Fiecare are dreptul să creadă că o situaţie e diferită de ceea ce pare a fi în realitate, iar această atitudine e cu atât mai justificată cu cât, deseori, ce e real este destul de departe de a fi bine stabilit.

Cum modifică intemetul secretele

În sfârşit, nu putem să încheiem fără să adăugăm câteva rânduri despre fenomenul reprezentat de internet! Noile tehnologii au schimbat foarte mult felul în care ne raportăm la secrete, la nivel social! Şi nu fac aici referire doar la scandalul Wikileaks şi la secretele de stat. Iată un exemplu.

Un tânăr a descoperit într-un dulap, după moartea mamei lui, un teanc de scrisori. Era vorba despre corespondenţa dintre părinţii mamei sale şi despre rolul pe care bunicul său, comediant de meserie, îl jucase într-un film de propagandă turnat de nemţi în timpul ocupaţiei. În familie, bărbatul trecea drept un om cu un caracter ireproşabil, dar, cu toate acestea, avea un secret! Cel ce a descoperit aceste scrisori trebuia să vorbească sau să tacă? A ales să ardă scrisorile. Însă e mult mai uşor să faci să dispară nişte hârtii decât amintirea faptului de a le fi citit. Întrebarea dacă să vorbească sau nu continua să-l frământe. În cele din urmă – ne aflăm în 2010 – curiozitatea l-a făcut să caute numele bunicului său pe internet, descoperind astfel că dovezile colaborării, pe care credea că doar el le cunoaşte, erau accesibile oricui! „Secretul” se afla la îndemâna tuturor. Problema nu mai era acum dacă să vorbească sau nu, ci doar dacă să spună altora că informaţiile inedite despre propriul bunic se găseau pe internet, unde fiecare era liber să le consulte…

Într-un alt exemplu, o femeie de aproximativ cincizeci de ani se ceartă cu una dintre cumnate, care-i reproşează că îi critică prea mult relaţia. La un moment dat, cumnata îi spune, cu răutate: „Mai bine ţi-ai vedea de soţul tău. Că doar nu al meu are în secret un copil de 16 ani”. Tulburată, femeia discută cu soţul ei, care neagă totul. Vorbeşte totodată şi cu cei trei copii ai ei, cu vârste cuprinse între 18 şi 25 de ani. Două zile mai târziu, aceştia descoperă identitatea fratelui lor pe internet. Tatăl, care îşi

ascunsese fiul de soţia şi copiii săi, îl introdusese în schimb în familia extinsă: copilul apărea în prim plan în majoritatea pozelor verişorilor şi verişoarelor sale de pe Facebook…

O luptă niciodată încheiată

Să nu avem totuşi senzaţia că e atât de uşor să terminăm cu Secretele. În primul rând, faptul că majoritatea dintre ele sunt legate de traume trimite la catastrofe familiale şi sociale. Atâta timp cât vor exista traume, vor fi şi Secrete, întrucât, cu cât durerea asociată unei situaţii e mai mare, cu atât va fi mai greu de găsit un interlocutor care să vrea să asculte, existând un risc mai mare ca durerea să provoace un clivaj durabil al personalităţii.

Însă mai există un motiv pentru care Secretele au zile multe şi frumoase înaintea lor. Motivul e că dorinţa noastră de a vorbi despre ele intră întotdeauna în conflict cu iluzia că păstrarea Secretului ne permite să ne controlăm mai bine mediul, „imaginea”, ba chiar trecutul nostru sau pe cel al familiei noastre. Tendinţa de a păstra un secret se naşte din dorinţa de control. Iată de ce durează atât de mult până când se vorbeşte despre secretele de familie şi dramele care le-au provocat. Şi tot din acest motiv, lupta împotriva secretelor de familie şi a consecinţelor lor dăunătoare trebuie dusă încă mult timp de acum încolo. Problema nu îi pune faţă în faţă doar pe cei care le apără şi cei care le condamnă, căci ea ne priveşte pe fiecare dintre noi. Totuşi, noi, cei care trăim în prezent, vom putea vorbi cu mai multă seninătate despre ceea ce ne preocupă dacă nu vom uita faptul că Secretul se opune în primul rând comunicării şi nu neapărat unui adevăr mai mult sau mai puţin relativ. Ştiinţa propune ideea unui adevăr obiectiv intangibil: ceea ce suntem tentaţi să luăm drept „adevăr” nu este uneori decât suma

aproximărilor şi interpretărilor noastre personale. În privinţa memoriei, această prudenţă e cu atât mai necesară cu cât fiecare amintire e reconstrucţia unei experienţe trecute, prin reactivarea neuronilor implicaţi în evenimentul inaugural[70]. Însă reactivarea nu se realizează niciodată în acelaşi fel, pentru că mediul şi experienţele noastre nu sunt niciodată aceleaşi.

Memoria noastră nu e inflexibilă, ci dinamică, şi de fiecare dată când facem apel la ea, o reinventăm, într-o asemenea măsură încât, într-o amintire, nu se poate deosebi partea reală de invenţie. Caracteristica aceasta e necesară pentru asimilarea lentă a trecutului şi pentru crearea de legături noi în jurul lui. Nu vorbim doar pentru a ţine doliu după morţi, ci şi pentru legăturile care se creează în acest fel între cei vii. Iar aceste legături generează noi perspective asupra trecutului. Prin urmare, trecutul e înaintea noastră la fel de mult ca viitorul, cu condiţia să ştim totuşi să menţinem vie curiozitatea copiilor noştri.

[70] Gerald Edelman, „Bright Air, Brilliant Fire: on the Matter of Mind", Basic Books, 1992.

BIBLIOGRAFIE

Abraham N. Şi Torok M., *L'Écorce et le noyau,* Paris, Flammarion, 1978

Am J. Et al., *Transmissions. Liens et filiations, secrets et répétitions,* Ramonville-Saint-Agne, Éérès, 2003.

Ainsworth M.D., *Infancy în Uganda: Infant Care and the Growth of Attachment,* Baltimore MD, The John Hopkins Press, 1967.

Ancelin Schützenberger A., *Aïe, mes aïeux,* Paris, La Méridienne, 1993.

Ausloos G., *Secrets de famille,* în J.—C. Benoit (éd.), *Changements systémiques en thérapie familiale,* Paris, ESF Editions, 1980, p. 62–80.

Ausloos G., *Œdipe et sa famille, ou les secrets sont faits pour être agis,* Dialogue, 1980, 70, 83–92.

Balmary M., *L'Homme aux statues – Freud et la faute cachée du père,* Paris, Grasset, 1979.

Bateson G., *Vers une écologie de l'esprit,* Paris, Le Seuil, 1980.

Bergmann M., Jucouy H., *Generations of the Holocaust,* New York, Basic Books, 1982.

Boszormenyi-Nagy L, Spark G. M., *Invisible Loyalties,* New York, Harper Row, 1965.

Bowlby J. *Attachement et perte,* 3 volume 1969–1980, Paris, PUF, 1978–1984 pentru traducerea în limba franceză.

Bradfer M., *Fils de prêtre,* Paris, Éditions Elytis, 2003.

Brenot J.—L., Brenot M., *L'organisation mentale d'enfants cryptophores,* Psychiatrie française, 1985.

Carel A., *Paradoxalité et générationnel,* Revue de psychothérapie psychanalytique de groupe, 1994, 22, p. 95–113.

Cyrulnik B., *Le Murmure des fantômes,* Paris, Odile

Jacob, 2003.

Davoine F. Şi Gaudillière J.—M., *Histoire et trauma,* Paris, Stock, 2006.

Delaume C, *Dans ma maison sous terre,* Paris, Le Seuil, 2009.

De Singly F. Et al., *La Famille, l'état des savoirs,* Paris, La Découverte, 1991.

Eiguer A., *Un divan pour la famille,* Paris, Le Centurion, 1983.

Eiguer A., et al., *Le Générationnel, approche en thérapie familiale psychanalytique,* Paris, Dunod, 1997.

Eiguer A., Granjon E., Loncan A., *La Part des ancêtres,* Paris, Dunod, 2006.

Elkaïm M., *Comment survivre à sa propre famille?* (împreună cu Caroline Glorion), Paris, Le Seuil, 2006.

Faimberg H., *À l'écoute du télescopage des générations: pertinence psychanalytique du concept,* în R. Kaës, H. Faimberg et al., Transmission de la vie psychique entre générations, Paris, Dunod, 1993.

Fedida P., Guyotat J., *Mémoires, transferts,* Paris, GREUPP Éd., 1986.

Ferreira A. J. *Family myths,* în P. Watzlawick, J. H. Weakland, The Interactional View – Studies at the MRI, Palo Alto, 1965–1974, New York, Norton, 1977, p. 49–55.

Ferenezi S., *Œuvres complètes,* tome II: 1913–1919, Paris, Payot, 1970.

Fonagy P., *Théorie de l'attachement et psychanalyse,* Paris, Érès, 2004.

Goldensohn L., *Les Entretiens de Nuremberg* (prezentate de către Robert Gellately), Paris, Flammarion, 1946 2004.

Granjon E., *Transmission psychique et transferts en thérapie familiale psychanalytique,* Gruppo 5,1989, p. 47–58.

Granjon E., *Perspective psychanalytique: souffrance familiale et thérapie familiale psychanalytique,* în P. Angel şi P. Mazet (dir), Guérir les souffrances familiales, Paris,

PUF, 2004.
Haley J., *Nouvelles stratégies en thérapie familiale,* Paris, Delarge, 1979.
Huston N., *Lignes défaille,* Arles, Actes Sud, 2006.
Kaës R. Et al., *Transmission de la vie psychique entre les générations,* Paris, Dunod, 1993.
Kohut H., *Le Soi,* Paris, PUF, 1971 1974.
Kreissler L., *La Psychosomatique de l'enfant,* Paris, PUF, Que saisje?, 2001.
Mauss M., *Sociologie et anthropologie,* Paris, PUF, 1950.
Mijolla A. (de), *Les Visiteurs du moi,* Paris, Les Belles Lettres, 1986.
Miller A., *Le Drame de l'enfant doué,* Paris, PUF, 1990.
Minuchin S., 1979, *Familles en thérapie,* Paris, Delarge.
Nachin C., *Le Deuil d'amour,* Paris, Editions universitaires, 1989, rééd. L'Harmattan, 1993.
Nachin C., *Les Fantômes de l'âme,* Paris, L'Harmattan, 1993.
Piaget J., *La naissance de l'intelligence chez l'enfant,* Paris, Delachaux şi Niestlé, 1936.
Ricœur P., *Temps et récit,* Paris, Le Seuil, 1983.
Schmitt J.—C., *Les Revenants, les vivants et les morts dans la société médiévale,* Paris, Gallimard, 1994.
Sel vini Palazzoli M. Et al., *Paradoxe et contre-paradoxe,* Paris, ESF Éditions, 1975 1978.
Semprun J., *L'Écriture ou la Vie,* Paris, Gallimard, 1994.
Snyders J.—C., *Drames enfouis,* Paris, Buchet-Chastel, 1996.
Stem D. N., *Le Monde interpersonnel du nourrisson, une perspective psychanalytique et développementale,* Paris, PUF, 1989.
Tisseron S., *Geste graphique et fantasme dépressif,* Thèse de doctorat, Psychologie clinique, Université Paris-X, Nanterre, 1983.
Tisseron S., *Tintin chez le psychanalyste,* Paris, Aubier, 1985.

Tisseron S., *Tintin et les secrets de famille,* Paris, Aubier, 1989 1990.

Tisseron S., *La Honte, psychanalyse d'un lien social,* Paris, Dunod, 1992.

Tisseron S., *Secrets de famille, mode d'emploi,* Paris, Hachette, 1996 1997.

Tisseron S., *L'Intimité surexposée,* Paris, Ramsay, 2001, rééd. Hachette, 2003.

Tisseron S., *Vérités et mensonges de nos émotions,* Paris, Albin Michel, 2005.

Tisseron S., Torok M. Et al., *Le Psychisme à l'épreuve des générations, clinique du fantôme,* Paris, Dunod, 1995.

Winnicott D. W., *La crainte de l'effondrement,* Nouvelle revue de psychanalyse, Paris, Gallimard, 1974 1975 pentru traducerea în limba franceză.

RECENZII

Enfance et psy, nr. 39, *Le secret,* Ramonville-Saint-Agne, Érès, 2008.

Etudes psychanalytiques, Imaginaire et Inconscient, nr. 7, Le secret, Paris, Bayard, 1993.

Nouvelle revue de psychanalyse, nr. 14, *Du secret,* automne 1976.

SIGILA, *Revue transdisciplinaire franco-portugaise sur le secret,* nr. 10, Le temps du secret, toamnă-iamă 2002, Paris, Ed. GrisFrance.

CĂRŢI PENTRU COPII DE ACELAŞI AUTOR

Tisseron S., *Le Petit Livre pour bien vivre les secrets en famille,* Paris, Bayard Jeunesse, 2006 (începând cu vârsta de 7 ani).

Tisseron S., *Le Mystère des graines à bébé* (desene de Aurélie Guillerey), Paris, Albin Michel Jeunesse, 2008 (începând cu vârsta de 3 ani).

Tisseron S., *Nos secrets de famille. Histoires et mode d'emploi,* Ramsay, 1999.

Tisseron S., *Enfants sous influence, les écrans rendent-ils les jeunes violents?,* Armand Colin, 2000, rééd. 10/18, 2003.

Tisseron S., *L'Intimité surexposée,* Ramsay, 2001, rééd. Hachette Littératures, 2002 (Premiul cărţii de televiziune).

Tisseron S., *Les Bienfaits des images,* Odile Jacob, 2002 (Premiul Stassart al Academiei de Ştiinţe Morale şi Politice).

Tisseron S., *Comment Hitchcock m'a guéri,* Albin Michel, 2003.

Tisseron S., *Petit manuel à l'usage des parents dont les enfants regardent trop la télévision,* Bayard, 2004.

Tisseron S., *Vérités et mensonges de nos émotions,* Albin Michel, 2005.

Tisseron S., *La Résilience,* PUF, Que sais-je?, 2007.

Tisseron S., *Virtuel, mon amour; penser, aimer, souffrir à l'ère des nouvelles technologies,* Paris, Albin Michel, 2008.

Tisseron S., *Qui a peur des jeux vidéo?,* Paris, Albin Michel (în colaborare cu Isabelle Gravillon), 2008.

Tisseron S., *Les Dangers de la télé pour les bébés,* 2009, RomainvilleSaint-Agne, Erès.

Tisseron S., *L'Empathie au cœur du jeu social,* Paris, Albin Michel, 2010.

BENZI DESENATE ŞI LUCRĂRI ILUSTRARE

Tisseron S., *Histoire de la psychiatrie en bande dessinée,* Savelli, 1978.

Tisseron S., *Les Oreilles sales,* Les empêcheurs de Penser en Rond, 1994.

Tisseron S., *Bulles de divan,* Calmann-Lévy/Ramsay, 2001, rééd. Marabout Poche, 2005.

Tisseron S., *Journal d'un psychanalyste,* Calmann-Lévy/Ramsay, 2003, rééd. Marabout Poche, 2004.

Tisseron S., *Tintouin chez le psychanalyste,* Calmann-Lévy, 2004.

Tisseron S., *La télé en famille, oui!,* Bayard jeunesse, 2004.

Tisseron S., *Dessous de divan,* Calmann-Lévy, 2005.

Tisseron S., *Le Petit Livre pour bien vivre les secrets en famille,* Bayard jeunesse, 2006.

Tisseron S., *Le Mystère des graines à bébé,* (desene de Aurélie Guillerey), Albin Michel jeunesse, 2008.